Mirsad Pašović

TREĆE IZDANJE

BOSANSKI BLEĆAK

MIRSAD PAŠOVIĆ

BOSANSKI BLEĆAK

roman

Mirsad Pašović
BOSANSKI BLEĆAK
Biblioteka Savremena književnost

Urednik:	**Kenan Kaukčija**
Izdavač:	**TKD Šahinpašić**
Za izdavača:	**Ajdin Šahinpašić**
Recenzenti:	**Abdulah Sidran** **Enver Šadinlija** **Mustafa Smajlović**
Lektor:	**Nina Tikveša**
Tehnički urednik:	**Ekrem Kapić**
DTP:	**Proprint Sarajevo**
Dizajn omota:	**F:AD Sarajevo** **Vladan Jeftović**
Štampa:	**InPrint**
Za štampariju:	**Miodrag Stanojković**
Tiraž:	**1000**

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, Sarajevo

821.163.4(497.6)-31

PAŠOVIĆ, Mirsad
Bosanski blećak : roman / Mirsad Pašović. - Sarajevo : "Šahinpašić", 2017. - 277 str. ; 21 cm. - (Biblioteka Savremena književnost / "Šahinpašić")

Rječnik zaboravljenih i manje poznatih riječi: str. 267-268.

ISBN 978-9958-41-724-5

COBISS.BH-ID 23817990

Copyright © Mirsad Pašović, 2017

Copyright za izdanje © 2017. TKD Šahinpašić. Sva prava zadržana. Ova se knjiga ne smije bez dozvole izdavača, ni u cjelini ni u dijelovima, umnožavati, preštampavati niti prenositi ni u jednom obliku niti ikakvim sredstvom. Ona se bez odobrenja izdavača ne smije ni na koji drugi način niti ikakvim drugim sredstvom distribuirati niti pak umnožavati. Sva prava na objavljivanje ove knjige zadržavaju autor i izdavač prema odredbama Zakona o autorskim i srodnim pravima.

ŠEST PUTA GORIO, SEDAM PUTA VOLIO

I HUSEINBEG
II DRUG SULJO
III BOSANSKI BLEĆAK
IV GOSPODIN SEJO

PREDGOVOR

Imena ljudi i gradova su čista laž i datumi su laž, ali je svaki lik i događaj ove knjige istina. Još svjedoka ima.

Napisao sam je sa željom da se ljudi nasmiju, ali i zamisle, ljudski. Ako sam nekoga slučajno uvrijedio, ja se izvinjavam, a ako se neko u zlu prepoznao, onda sam jednog zločinca kaznio.

Nemoj im oprostiti Bože, ne znaju šta rade, pa će opet.

Također, ako neko slučajno pročita mog Blećka, pa zapamti jednu rečenicu, a da nije pravopisna greška, moj cilj je postignut.

Zahvalio bih se svojoj majci Džemili i ocu Amiru, neka im je lahka zemlja bosanska.

Bolje je biti bosanski blećak, tamo gdje stoji pradjed ti stećak, nego niko i nigdje.

Napomena:

Ovu knjigu uzmi kad imaš vremena, čitaj polako i uživaj, kao kad uzimaš bosansku kahvu - kafu - kavu, jer ovo nisu fast proizvodi.

BOSANSKI BLEĆAK

knjiga treća

INŽENJER

Tvrtko Suljabegović.

Mladić od dvadeset i dvije godine i sto šezdeset dva centimetra.

Bio je student do jučer, kad je na Šumarskom fakultetu u Sarajevu branio i odbranio diplomski rad na temu "Paprati". Vijest o njegovoj posljednjoj upisanoj ocjeni njegov je cimer Stjepan brzo raširio, pa na kapiji studentskog doma novopečenog diplomca dočeka izuzetno veselo grupa vječitih studenata, koji ga dotad nisu ni primjećivali, pa ga onako nespremnog doslovno unesoše u domski bife. Na njegovu sreću, nije bio platio zadnju kiriju doma, pa je u džepu bilo nekih para i Tvrtko je tako mogao u početku plaćati ture pića, a poslije i zapjevati "s rajom"... I rekao bi zbogom studentskom i domskom životu, a da niko ne zna ni da je tu bio, da se tu noć poslije desetak piva nije popeo uz gromobran na peti sprat jedne od zgrada studentskog naselja i onako sitan, koliko je mogao i života imao, iz sveg glasa zavapio: "Đe ste koke, evo inžinjera!"

Tu mu se film i prekinuo. Probudio se ujutru. Nije bio mahmuran, nego bolestan. Spavao je u svojoj sobi, ali je u njegovom krevetu spavao neki dvometraš, a on je ležao u ćošku sobe, pored ostave. Ustao je prepadnut, uzeo svoju malu torbu, ubacio u nju pribor za ličnu higijenu, iz ormara pokupio već spreman veliki ranac pun planinarske opreme i garderobe i brzim koracima napustio sobu.

Sjećao se samo dijelova sinoćnjih događaja i žarko želio što prije nestati. Nije čekao autobus na stanici ispred doma, nego poznatim prečicama, između zgrada, žurio na glavnu sarajevsku autobusku stanicu. Tu se, okružen sebi sličnima, brzo smirio.

Još je u venama bilo dovoljno alkohola da mu napuše mršava prsa. Gledao je brda i planine oko Sarajeva. Znao je svaku stazu. Tri od četiri mjesečna vikenda bi u planinarskoj opremi krstario visinama, obilazio kote i proplanke, sva mjesta ucrtana na planinarskim kartama, osim onih gdje je bila gužva - izletišta. Bolje je znao imena stijena, nego gradskih kafića. Stalno je hodao, od nečeg bježao. Ne može se šutnjom odbraniti, ne može se bježati od svih, mora se suočiti sa sobom, sa vremenom i mjestom bitisanja. Suočiti se sa onim što nisi mogao birati, tek tada možeš dalje, zaslužiti da biraš...

Sve ono od čega je bježao, sada ga jednim starim autobusom vraća nazad.

PEDIGRE

Kupio je kartu za Kalinovik, gradić na sedamdesetak kilometara od Sarajeva. Tamo su ga čekali majka Julija, kćerka ruskog oficira i njemačke ratne zarobljenice, i otac Sulejmen, potomak stare begovske porodice.

Porodična drama, nastala kada je njegov djed, predsjednik opštine, izrekavši kako voli Rusiju i njenog vođu Staljina, 1952. godine iznenada otišao na Goli otok izaz-

vala je lavinu nevolja za desetine života. Žena, strankinja, ostala je sama sa kćerkom, nesebično se davala da preživi i othrani dijete. Ali, grad je mali. Igor Vasiljević se nikada nije vratio. Pričalo se da ga je ubila sramota, bilo ga stid da se vrati, pa je otišao u Beograd. Neki su tvrdili da ga je ubila kugla, a ne sramota. Ako se za njega i nije sve znalo sa sigurnošću, za Sabrinu Švabicu su znala i djeca u cijelom tom kraju.

Kada je ostala sama, bez muža, sa trogodišnjom djevojčicom, ljudi "iz narodne vlasti" su počeli da joj dolaze noću tajno i donose sitne poklone. Poslije je počelo dolaziti i muškinje iz komšiluka, a onda svi redom. Godine šezdeset i pete, kada je Julija napunila osamnaest godina i završila Učiteljsku školu u Foči, njena majka Sabrina izgledala je kao stari izblijedjeli negativac iz crno-bijelih filmova.

Mlada učiteljica se zaposlila u osnovnoj školi u najbližem selu od Kalinovika. Plava, lijepa i ponosna, nije dozvolila niti jednom muškarcu da nađe razlog za ogovaranje. Odselila se od majke i živjela u malom stanu iza škole. Mještani su je ispočetka podozrivo gledali, pa sažaljevali, što se vremenom pretvorilo u istinsko poštovanje.

Direktor škole zvao se Sulejmen Suljabegović, inače nastavnik matematike. Priče o njegovoj porodici su se prenosile s koljena na koljeno. Od velikih junaka u turskim ratovima, na osnovu čega su i dobili titulu, do posjeda koji se prostirao od Hercegovine do Sarajeva. Kako

to obično biva, dva usamljena bića, vezana istim ciljem i interesom, sa malo tjelesne privlačnosti, zaljubiše se, prvo tajno, ali ubrzo sve bješe i javno, pa na zaprepaštenje svih porodičnih prijatelja objaviše vjenčanje.

I bilo bi sve u najboljem redu da se cijela familija Suljabegovića nije digla da ih razdvoji. Prvo molbama, onda prijetnjama. Na kraju su se javno odrekli otpadnika Sulje, koji je žrtvovao i to da nikad neće biti Sulejmen-beg.

Godinu poslije rodio im se sin Tvrtko. Bolešljivo dijete, najviše se iz djetinjstva sjećao bolova u ušima, trave čuvarkuće i vrelog ulja. Gledao je svaki dan kako se školsko dvorište napuni učenicima i tako naglo isprazni. Iz dvorišta nije izlazio sam sve dok nije završio osnovnu školu. Jednom godišnje otac bi pripremio "fiću" i otišli bi na more. Uvijek u Baošiće kod Herceg Novog.

Kuću su rijetko napuštali, nisu se družili s mještanima. Jedino su u njihov stan dolazili mladi bračni parovi, intelektualci, koji su iz nevolje dolazili u Kalinovik, zapošljavali se i samo maštali kada će ići u veći grad za poslom i životom. Suljo i Julija su živjeli svoj život, tiho, u ljubavi. Svake bi večeri otvorili bocu vina i razgovarali o svemu osim o svojim roditeljima.

Ali, kako su oni izbjegavali čaršiju, tako je i čaršija izbjegavala njih. Neki su mrzili Njemce, neki Ruse, neki begove, ali su se svi slagali da je zajednica Sulje i Julije kriva što je živa.

Nekih četiri kilometra od sela, u gradu, bila je srednja škola. Gimnazija.

Tada je mlađahni Tvrtko prvi put u životu bio sam i nezaštićen. Srednje škole se sjeća samo kao četverogodišnje patnje, straha i batina, prije nastave, na odmorima, pa opet poslije časova. Istina, sjeća se još i Velikog Veska, debelog Deje i Seje ponavljača.

Poslije smrti druga Tita otac je vratio knjižicu Saveza komunista Jugoslavije. Sljedeće godine su ga smijenili sa mjesta direktora škole i postavili za učitelja. Od tada su on i majka večernji ritual sa bocom vina zamijenili otvaranjem boce žestokog pića. Još kada je Tvrtko otišao na studij u Sarajevo, "žestinom" je i doručak počinjao.

Zato je kući i dolazio samo jednom mjesečno. Posvetio se učenju i planinarenju, jer jedino je iskreno mogao razgovarati sa biljkama i životinjama.

Veliki grad upija strah i zlo, a veliča samo blještavo, široko i visoko. Ko to ne zna i ne može, mora u samoću.

Januar je 1992. godine, a Tvrtko Suljabegović se vraća na prvu stanicu svog života. Inženjer šumarstva u moru šume. Reklo bi se - idealno.

POTPALA

Kad je stigao u Kalinovik, odmah ode do barake u kojoj je stanovala njegova baka Sabrina. Umrla je one godine kada je ovaj bio brucoš i ta njena garsonjera je bila jedini stan gdje se osjećao dobro i sigurno. Baraka je bila skoro u strogom centru grada. Poslije Drugog svjetskog rata napravljena je kao "Kadrovski stan do ko-

načnog rješenja", kako je stajalo u Odluci o dodjeli stanova. Sada su tu stanovali opštinski socijalni slučajevi.

Odspavao je gotovo čitav sat, provjetrio sobu, pa složio stvari iz ranca i krenuo do roditelja na selo. Uvijek je u ovom pravcu išao polako, jer se bojao situacije koju bi mogao zateći kod svojih.

Pritisnuo je zvono, ali vrata niko nije otvorio. Rukom dotaknu šteku i laganim, gotovo plašljivim pokretom uđe u hodnik, pa u dnevni boravak. Na kauču je spavao otac sa novinama na glavi. Televizor je bio uključen, a na stolu nasred sobe hrpa prljavog suđa. Iz kupatila se pomoli majka, sa peškirom preko kose, bijelog plemićkog lica i držanja jedne grofice.

- Došao si... Jesi li diplomirao, gospodine?

Poljubi ga i zaplaka. Onda probudi oca, koji je samo nijemo čestitao. To je muški zagrljaj, kako je uvijek govorio.

Tvrtko osjeti zadah alkohola i to ga natjera da slaže:

- Čekaju me drugovi, da proslavimo diplomski, moram odmah ići.

Izjurio je iz stana i otrčao do bakine barake. Sutradan nije nikako izlazio. Ležao je u krevetu, gledao televiziju. Jeo, pa opet legao. Na kraju je ugasio TV jer je cijelo veče bilo posvećeno zasjedanju Doma naroda. Nije volio takve emisije. Tek je treći dan izašao da prošeta.

Prvi objekat uz zgradu opštine bila je poslovna zgrada Uprave šumarstva. Tu je počinjala glavna ulica u kojoj su se izdvajala dva kafića. Jedan od njih, onaj na lijevoj

strani ulice, držao je njegov školski drug Dejan, a vlasnik kafića sa desne strane, bio je ponavljač Sejo. Tako "malo do Seje, malo do Deje" Tvrtku je brzo prošao dan. Te večeri je na TV-u bio prenos neke "žestoke" fudbalske utakmice, pa ispade prava sreća što je ušao ranije u sobu, jer sa svih strana je odjekivala pucnjava i čule se detonacije. Neko je slavio...

Primijetio je da grad nekako nije kao što je bio. Poslije ovih višestranačkih izbora sve je bilo oblijepljeno plakatima s nekim nepoznatim likovima. U koju bi god ušao kafanu, razgovor bi prestajao. Svi su ga htjeli nešto pitati, a onda bi stali, pa se k'o čudili što im Tvrtko ne odgovara. Uveče bi se kafane ranije zatvarale, a onda bi se iz kasarne JNA, u kojoj je bio smješten veliki garnizon sa pridodatim rezervistima, čula pjesma i šenlučenje. Za nekoga ko je odrastao pored kasarne to je bilo kao da naiđete pored bilo kojeg objekta smještenog u gradu.

Petog-šestog dana od dolaska kući Tvrtko je čuo da je umro tatin kolega, a njegov profesor geografije – čika Ferid. Obukao je bijelu košulju ispod zimske jakne i krenuo na dženazu. Grad je imao jedno groblje, lijevo pravoslavci, u sredini komunisti i pokoji katolik, a desno muslimani.

Iznenadilo ga je što je ovoga puta bilo znatno više ljudi koji su klanjali dženazu ispred mejta i hodže nego što je to bio običaj do skoro. S poštovanjem se pozdravio skoro sa svima i onda polaganim korakom krenuo ka izlazu iz groblja. Ispred njega su dva starija čovjeka iz Gornje Mahale tiho razgovarala. Nije shvatio zašto je jedan od njih

rekao: "Blago onima koje ima ko da sahrani". Ali, poslije se više puta sjećao baš tih riječi.

Na pravoslavnom dijelu groblja ugledao je spomenik svom školskom drugu Željku. On je studirao u Kragujevcu i bila mu je sahrana prošle godine, na koju Tvrtko nije stigao. Kažu Željka ubila struja dok je honorarno zarađivao. Priđe spomeniku da oda šutnjom počast. Stajao je par minuta, kad je primijetio da tik pored njega stoji komšija Avdo, radnik Vodovoda. Tiho, a opet razgovjetno došapnu mu:

- Nije, momčino, nije Željka ubila struja, nego ustaše u Hrvatskoj. On ti je bio četnički dobrovoljac.

Zbunjeni Tvrtko se okrenu i pođe nizbrdo. Nije više želio ni stajati pored Željka, a ni slušati Avdine riječi. Sve ga je to teško pogađalo.

I tako tekli dani. Dođe i mjesec mart.

I prvi martovski ponedjeljak.

Kao i uvijek ponedjeljkom, ustao je rano, obrijao se i otišao u Upravu šumarstva. Sačekao je ispred vrata sa natpisom "Kadrovska služba" i pošto nije bilo nikoga, dva puta pokuca i uđe. Za stolom ispod prozora sjedio je šef službe, Mirko. Poslije učtivog pozdrava i smiješka, Tvrtko ga upita:

- Čika Mirko, ima li za mene šta novo? Kad ću početi raditi?

Gospodin Mirko se prestade smješkati, pokaza mladom šumarskom inženjeru da sjedne, pa poče polagano da razlaže:

- Ti znaš, bili ovi izbori, al' još nije formirana vlast, pa se ne zna kojoj stranci pripada šumarstvo. To će, sve u svemu, da sačeka...

Neprijatna tišina Tvrtka natjera da hitro izađe. Kad je izašao, htjede da se vrati, ali nije imao hrabrosti. A samo je htio reći da šumarstvo pripada šumarskim inženjerima i tehničarima.

Tako neraspoložen ode kod Deje na kafu. Da je znao - ne bi.

Za šankom, ogroman, u maskirnoj uniformi, stajao je Veliki Vesko. Okrenuo se:

- Pa dobro Tvrtko, hoćeš li poljubiti svog Veska?

I pravo pridiže nesretnika i poče ga ljubiti u obraze.

- Tri puta da me poljubiš, ti si potomak Igora Rusa!

Morao je popiti rakiju za diplomski, pa za dolazak, pa za susret...

Malo-pomalo, Vesko se oraspoloži, te se poče nadvikivati sa ostalim gostima u kafani. Tvrtko je vidio da se svi ostali boje i izmiču, a i Dejo se nije nikako pojavio.

Onda će Vesko:

- Jesi li se priključio?
- Jesam, jesam - uplašeno će Tvrtko i ne znajući šta ga ovaj pita.
- Dobro – reče grdosija – a ako ti nešto fali od naoružanja, javi se kapetanu Milu u kasarni i reci da sam te ja posl'o.

Tako stoje još par minuta, dok ispred kafane ne stade vojni "pincgauer", te Vesko ode.

Nije sačekao ni minutu i on izađe. Brzim koracima spas nađe u babinoj garsonjeri. Naredna tri dana nije mu ni na um padalo da izlazi iz stana.

Nedaleko od barake bila je kalinovačka pijaca i petkom, kad je pazarni dan, sve je zvonilo. Tvrtko je volio posmatrati kroz prozor gorštake, lijepe seljanke, ali i bjelosvjetske trgovce. Odlučio je da izađe i prošeta po gradu. Čim zakorači u glavnu ulicu, sjeti se Veska i odmah se okrenu, pa u bočnu ulicu i okolo do Sejine kafane. Priđe stolu s namjerom da sjedne. Sejo ga pogleda i upita:

- Je l' šta trebalo?
- Jeste - uzvrati Tvrtko, pa mu potanko prepriča doživljaj iz Dejine kafane. Sejo je samo šutio i klimao. Poslije pet-šest minuta, konačno progovori:
- Pa, bolan Tvrtko, otkad si se vratio ja ti pokušavam reći šta se dešava. Ti si ipak beg i tvoja je glava prva za klanje. Vidiš li, kukala ti majka, da je kasarna puna redovne vojske i rezervista iz Srbije? Vidiš li, bolan, da po cijeli dan vuku topove i razmještaju po brdima, a cijelu noć piju i šenluče? Vidiš li da će bit' belaja? Evo, prema Bosni idu nekakve četničke formacije i Crnogorci graničari. Ne dolaze sigurno da prime Nobelovu nagradu za mir. Nego se ti priključi našim stražama. Mi imamo vezu sa Sarajevom i sve ćeš znati na vrijeme.
- Ali, ja nemam ništa.
- Ne brini, naši prave od vodovodnih crijevi kratke puške. Unutra se stavlja jedan metak od lovare dvo-

nih kandidata rivalskih nacionalnih stranaka. Tvrtko se nije mogao načuditi:

- Pa zar da i moj profesor matematike, koji me je učio logičnom razmišljanju i logičnom rješenju svakog problema, učestvuje u ovoj sasvim nelogičnoj situaciji?

I sve je to za njegovo shvatanje jednostavno bilo previše. Otišao je do barake, uvukao se u sobu, nije ni svjetlo palio, leže u krevet.

Sutradan je odlučio otići kod svojih na selo. Ponijeće planinarsku opremu, da se odmori od ljudi.

PRINCIPI

Vratio se u školsku zgradu, u stan svojih roditelja. Sve je tu izgledalo kao da je izašao prije deset minuta. Otac spava na kauču, a majka u svojoj stolici za ljuljanje čita neku knjigu. Iznenađena njegovim dolaskom ipak pribrano upita:

- Šta ima za posao? Jesi li imao šta jesti? Šta ima novo u gradu?

Tvrtko je pričao ovlaš, tek načinjući ponešto o nekom razgovoru i dogovoru, posjeti čika Mirku, a tek kad dođe do onog što je vidio od dešavanja u gradu, krenu u detalje. Pričao je o radovima na brdu, o dešavanjima u kasarni...

- Ali me je najviše iznenadilo ono što radi profesor Vukota. Zamislite, profesor odljepljuje plakate usred grada. Pa šta mu je, tata?

Otac se pridiže na kauču, pa zapali cigaretu. Progovori tiho, ali razgovjetno i sigurno, baš onako kako se roditelji obraćaju djeci dok su mala.

- Sine, to što si vidio, to su neke državne, planirane aktivnosti, a to što Vukota radi, i to je, sigurno, po partijskom zadatku. Zna se i da je Kalinovik najjači vojni garnizon, a tamo gdje je JNA, sto posto mora biti sigurno. Srediće oni sve nacionaliste. Sine, ti znaš da je ovo naše selo Meko muslimansko selo. Ja vidim da nas prate, po noći čuvaju, kao mi im neprijatelji. Ali neka, pravi se i ti da to ne vidiš. Sve će jednom proći, a ljudi znaju ko je ko. Valjda zato i budu ovakva vremena. Tvrtko se osmjeli.
- Tata, imaš li ti pištolj?
- Nemam, a i šta će mi? Moja žena i ja nismo nikom ništa zgriješili.

Uzvrati prilično mirno, pa uključi televizor i te noći nije više nijedne progovorio. Ono što je mislio, to je i rekao. Tako je i njega vaspitao.

Dva naredna dana Tvrtko je sjedio, ležao ili stajao kraj prozora u svojoj sobi, slušajući pritom samo zveckanje suđa i čaša iz dnevnog boravka.

STRAŽE

Osvanula je i nedjelja, a to je dan kada sve muške glave iz sela dođu u školsko dvorište, da poigraju "na male golove".

Tvrtko obuče staru trenerku i izađe na dvorište. Ekipe su već bile raspoređene i mada se znalo da je on najbolji golman u selu, ovog puta ostade da sjedi iza gola. Poslije utakmice pozvaše ga "na pivu" pred prodavnicom. Bilo mu je drago da konačno sjedi među prijateljskim licima. I tako, malo o fudbalu, više o politici, ustade komšija Rasim, inače prvi privatnik u selu. Njegova je bila prodavnica, pa valjda samim tim i pravo da bude seoski prvak. Rasim je bio čovjek četrdesetih godina, debeo i rumen, ispucalih kapilara na obrazima, neobično malih usnica i vrlo brzog jezika. Počeo je govoriti o situaciji u Kalinoviku i selu, te o njima Suljabegovićima, koji moraju da se odluče na koju će stranu. U protivnom će ih svaka vojska protjerati. Još je rekao da oni neće dirati Sulju i Juliju, ali da on, Tvrtko, mora odabrati hoće li otići iz sela ili da se priključi seoskim stražama.

Svi su gledali u Tvrtka, i on, da bi što prije i lakše riješio ovu neugodnu situaciju, pristade na lojalnost. Tako i opšte raspoloženje bijaše bolje, pa se "okrenu" još jedna tura za sve.

Rasim nastavi:

- Ti ćeš, Tvrtko, pomagati malom Ejubu na vezi. On zna sve o tome, ali ima problem, muca. E, tu ćeš ti uskočiti.

Poslije treće pive društvo se raziđe.

Sutradan je otišao u Ejubov podrum. To je bio dobar momak, koji je kao radioamater imao puno kontakata po cijelom svijetu. Kleo se da je razgovarao sa Gadafijem, ali dok je to sročio, već je bilo vrijeme ručku.

Kod Ejuba je Tvrtko našao pravi mir. Tu je bila mala vojna radiostanica "Rup12", te mnogo literature o sistemima veze. I, možda je to bila prva Tvrtkova krađa u životu, ali je potajno uzeo knjigu "Pravilo službe u centrima veze JNA" i kad nije bio kod Ejuba, s pažnjom i užitkom je čitao, a neke dijelove je naučio i napamet.

Često bi kod njih svratili seoski stražari, da pitaju ima li kakvih novosti preko veze. Hvalili su se kako imaju dvije pravljene "merhamet" puške i dvije lovačke puške, te da u selo ne može niko ući. A pjegavi Senad, sav važan, kao da raspolaže nekom izuzetnom tajnom, reče im da "naši" imaju još "nešto", ali šta – otkriće im "otompotom", to jest kad za to dođe vrijeme.

Tih dvadesetak dana je proletjelo k'o dlanom o dlan.

Dođe i Bajram.

E, u to ime, u ovom danu svi časte. Pa će uveče pred Rasimovom prodavnicom biti sijelo za sve angažovane muškarce. Narezalo se sudžuke i salame, flahe suhog mesa, sira i pite. Haman svi sjede na gajbama "Sarajevske pive". Smijeh i cika dok pivo ne zavlada.

Počeše se pjevati pjesme koje Tvrtko nikad čuo nije. Pjevalo se "SDA demokratija", pa uz to i puška "lovara" opali dvaput. Onda izbi svađa zbog volova. Sva sreća, pa pred sve one muške glave stade Rasimova žena, koju su znali kao Rasimaginica, i pobaca flaše.

- Svak' pred svoju kuću, pa tamo pucajte... Tako se sijelo neslavno okonča.

VATRA

Sutradan ujutru, oko sedam sati, odjeknu strašna eksplozija. Tvrtko izleti pred školu u pantalonama u kojima je i spavao radi ozbiljnosti situacije.

Brdo poviše sela se dimilo, neko reče da je granata. Po već ranije razrađenom "ratnom planu", odmah ode do Ejuba. Da li slučajno ili zbog blokade, ali sa uređaja se samo čulo krčanje. Tvrtko je pokušavao namjestiti drùge frekvencije, ali bez uspjeha. Za to vrijeme je Ejub spavao kao top. Čudio se Tvrtko da je krhki Ejub ovako hrabar. Dok granate padaju iznad sela, hrče li hrče. Tek poslije je saznao da je momku, ustvari, od straha pao pritisak, pa je i zaspao.

Nakon pola sata u podrum uleti pjegavi Senad. Sa vrata zagalami da je Rasim naredio da Tvrtko, kao najškolovaniji, vidi šta je to sa specijalnim oružjem. Iznad Uzeirove kuće, gdje je bio postavljen mali minobacač, stajali su Miralem i Senahid. Miralem je bio rezervni podoficir JNA i to topdžija. Al' nije minobacačlija, te mu baš nije bilo najjasnije, totalno zablokir'o. Kad Tvrtko pogleda cijev na malom tronošcu, odmah zaključi da takvo oružje garantovano mora imati neki uređaj za nišanjenje i to reče Miralemu. Sad se Miralem snađe, te napravi procjenu da do prvih kuća Stanića ima osam stotina metara, ubaci granatu i - tup, odjeknu eksplozija u vrtovima ispod seoskih kuća, ni dvjesta metara od Uzeirove, od oruđa. Ponovo se Miralem okuraži, te ispod strehe štale izvuče

pritku od buranije. Namjesti je ispred minobacača, odredi pravac Stanića kuća i ponovo ubaci granatu. Ovaj put zvuk je bio kraći kao "tuuu". I onda tišina...

- Jebo te, što ovo baca! - opsova Miralem i sjede da zapali cigaru.

Poslije desetak sekundi iza brda se začula eksplozija koja je mogla biti od Miralemovog minobacača, negdje u selu Slatini.

Sutradan su Slatinci govorili da ih je neko izdao, jer je nemoguće da je prva granata pogodila komandirov kokošinjac. Odmah su morali iseliti. A Miralem nije više ispucao niti jednu granatu.

Tako je cijeli dan artiljerijska vatra bila samo jednosmjerna - iz pravca Kalinovika. Na sreću je tek jedna kuća u Mekom oštećena, ali se vidjelo da svih šest okolnih muslimanskih sela gađaju sa jednog mjesta.

Popodne je broj stanovnika sela prepolovljen. Oni od sinoć najgrlatiji pjevači već su uz planinu išli prema Raduši, visoravni koja je u prošlom ratu sačuvala mnogo muslimanskih glava.

Tvrtko krenu od Uzeirove kuće prema školi. Usput naleti i na Rasima, koji je svojom lovačkom puškom prijetio da će ubiti svakoga ko bježi iz sela. Rasimova crvena "Lada" već je bila okrenuta prema Raduši, puna robe, kao i prikolica od auta. Utrča u stan, kod roditelja, a tamo – čudo. Dvoje prosvjetnih radnika, na bijelom stolnjaku, iz dubokih i plitkih tanjira, doduše bez alkohola, ručaju kao da su na odmoru u Baošićima!

Gospodin Suljo pogleda sina:

- Znaš, nije ovo naša stvar, sjedi i ručaj.
- Pa dragi tata, svi pucaju, bjež'mo negdje. Samo da se sakrijemo dok ovo ne prođe.
- Mi odavde nećemo...

Opet izbi onaj pjegavi Senad, pa prekide razgovor:

- Tvrtko, preda mnom. Naredio mi je Rasim da te ubijem ako ne pođeš.

Još jednom je nevoljko krenuo. Sada je imao zadatak da obezbjeđuje prodavnicu, dok Rasim ne odvuče prvu turu robe na rezervni položaj.

Pala je noć. Svjetlo je gorilo samo u školi. Sjedio je u magacinu prodavnice, otvorio "Lastin" keks i "Cocktu" i gledao u mrak. Vidio je farove automobila. U dva koraka Rasim utrča u radnju, pogleda po magacinu, očima napravi inventuru i procijedi kroz male usne:

- To nek bude od mene.

Onda je ubacivao pakete ulja i cigareta u prikolicu od auta. Kad je završio posao, naredi Tvrtku da pođe s njim, zbog eventualnih problema na putu.

Tako je Tvrtko napustio svoje selo, a da to nije ni želio, niti je znao gdje ide. Rasim je vozio i psovao. Svi su bili krivi. Niko njega ne sluša. One bukadžije što su se sinoć junačili pred njegovom radnjom su prvi pobjegli.

- Tvrtko, da znaš, ona moja ženetina je vazda u pravu. Za koga ti ona kaže da nije čo'ek - i nije.

Poslije toga je ušutio. Ugasio je farove na autu. Bila je takva mjesečina da se vidjelo kao da je dan. Popeli su se

makadamskim putem do Donje Raduše. To je mala zaravan na velikim stijenama sa kojih se vidi cijela okolina. Na tom mjestu bilo je desetak muškaraca.

IZBJEGLIŠTVO

Pošto je put bio u još gorem stanju, Rasim ostavi Tvrtka na straži, a kao ode prema Raduškoj visoravni da obezbijedi logistiku i organizuje odbranu. Kroz prozor mu doda dvogled, jer puška njemu treba. Objasni da ima IC noćno osmatranje, te da pomno promatra prema selu.

Tvrtko je prišao komšijama koji su prepričavali današnje događaje. Popeo se na najvišu stijenu i gledao prema selu. Dole su se vidjela samo dva svjetla, u školi gdje su mu bili roditelji i pred prodavnicom, jer je Rasim u žurbi zaboravio isključiti strujù. Zatvorio je oči, stavio kapuljaču na glavu, naslonio se na veliku stijenu i – zaspao.

Probudiše ga jake eksplozije.

Odjednom je pucalo sa svih strana. Ali to nisu bile eksplozije kao jučer. Nekako svake sekunde ispaljenje kao "piju-piju", a onda kao velika sjetva, svakih tridesetak metara eksplozija, pa "du-du, du-du". I ostali seljani poskakaše i polegoše između velikih stijena. Čitav sat se čula tutnjava i tek kad se pomoli na obzorju sunce, onda se sve utiša. Ali, tišina nije dugo trajala. Začu se tutanj i škripa. Na raskrsnici su se pojavila četiri tenka. Dva krenuše prema Slatini, a dva prema Mekom selu. Bili su

na oko dva kilometra od prvih kuća. Iza tenkova dva autobusa i maslinastosivi kamion. Do Tvrtka dotrča Senad, sad nije bio pjegav, nego crn.

- Idi zovi Rasima, evo ih napadaju.

Tvrtko jedva dočeka da se izgubi odatle. Utrča u korito potoka, pa uzbrdo. Za deset minuta bio je na Raduškoj livadi. Prizor koji ugleda bio je nevjerovatan - hiljade ljudi, žena, djece i stoke. Djeca plaču, psi laju, žene galame. Tu se skupila čeljad iz desetak sela i zaselaka ovog kraja. Na autima i konjima namirnice, deke i jorgani, televizori... Bila su tu još i dva traktora i nekoliko motokultivatora... Vrvi k'o u mravinjaku, svi se uzmuhali tamo-amo, nadvikuju se... Gladni konji hržu, propinju se i međusobno grizu. Ugleda Rasimovu crvenu "ladu", nađe i njega kraj vozila, te mu prenese da su napadnuti, da ga ljudi traže i da povede pomoć... Stari trgovac je svaku šansu koristio, uspravi se, utrpa džemper u pantalone, pa se pope na gepek i zagalami:

- Ko ima pušku i ko je muško, za mnom!

Među prvima utrča i Tvrtko u korito potoka, za njim Rasim i još dvadesetak ljudi. Kada su sišli na stijene, tenkovi su već bili na trista metara od prvih kuća. Zaustavili se, a onda počeli ispaljivati granate, kuću po kuću. U međuvremenu su iz autobusa izašli ljudi u maskirnim uniformama i s crnim maramama na glavama. Razdvojili se, zalamajući po bokovima i pošli prema kućama. Tvrtko se naprezao da prepozna nekoga. Srednju grupu je vodio, siguran je bio, Veliki Vesko. Samo je on

imao šubaru na glavi. Na desnoj strani, kao vodič u civilnom odijelu bio je komšija Milorad Stanić. Za njega se i znalo, on se već godinama nije pozdravljao ni sa kim od muslimana. Došao je i crni džip i zaustavio se između tenkova. Paljba utihnu, a iz zvučnika na džipu začu se glas:

- Predajte se, nećemo vam ništa! Vas je Alija izd'o. Vi ste Srbi islamske veroispovesti. Donesite oružje i predajte se!

I onda tišina. Pa opet sa zvučnika muzika. "Nedelja" od Džeja, lijepa pjesma kod loših ljudi u ružan čas. Onda odjednom zapuca sa svih strana. Kao da smreka puca u vatri. Iza njih je odjeknulo nekoliko hitaca, pa se Tvrtko istinski prepade da su opkoljeni. Poslije će saznati da su to "dumdum" meci koji eksplodiraju i pri ispaljenju i na završetku putanje. Pucali su po kućama, ulazili u jednu po jednu. Svaki je nešto iznosio. Pjevalo se i pilo. Zaklali su nekoliko ovaca i teladi, pekli meso i pjevali.

Već je bilo podne.

Iz džipa se začu naredba da ulaze u autobuse. Tada Tvrtko opazi kako mu izvode oca i majku i grubo ih dižu pod ceradu kamiona. Digli su ih iza ručka, tako su bili obučeni. Dva tenka, jedan autobus i kamion odoše. Ali su dolazili drugi kamioni, sa i bez cerade, teretni, veliki. Pet kamiona. Tri su bila s registracijom VA. U njih je unošena bijela tehnika, namještaj. U dva kamiona NK registracije tovarili su stoku iz štala i torova.

PALJEVINA

Do Tvrtka je stajao stari dedo Šećer, držao je u ruci tespih i nečujno pomicao usne.

Kad su zadnji vojnici izašli iz njegove kuće i kad se iz prozora pojavio plamen, stari reče:

- Ovo je baš bezobrazluk.

I ništa više...

A jedna po jedna, kuće su gorjele. I iza brda su se na dva -tri mjesta vidjele guste dimne zavjese. Starom Šećeru priđe njegov amidžić i ahbab Salih, obgrli ga oko ramena...

- Ne sekiraj se, moj Šećeru. Ovo je treći rat da nam Crnogorci gone volove i nose ćilime, pa smo vazda kupili i bolje. Evo, bar su nam sad školu ostavili, pa valja nam sad djecu praviti.

Neko šapnu da je Rasim naredio da dvojica ostanu na straži, a ostali na Radušu. Tako i bi. A ko će drugi stražariti nego Tvrtko sa dvogledom i Zahid sa "merhamet" puškom. Tvrtko je razmišljao o roditeljima. Da li su ih odveli da im pomognu? Pa, nemaju ih zbog čega maltretirati. Vidio je da je tata otišao u džemperu, ni kaput nije obukao. Želio je pobjeći od takvih misli. Ali kako? Dim je nanosio na stijene, sa zgarišta se osjećao smrad i vrelina. Je li ovo moguće? Ko smije dirati tuđe? Zaboljela ga je glava. Uzeo je od Zahida hljeba i suhog mesa. Žvakao je i žmirio, preživao kao životinja.

Pala je noć. Plamen u selu je lizao nebo, izgorjele su štale i šupe, al' su se upalili i oni teže zapaljivi i dužego-

reći materijali. Požar zahvati i školsko dvorište, zapalilo se skladište za ugalj sa stražnje strane zgrade. U vedroj je noći cijela dolina, što od mjesečine, što od zapaljenih sela, bila osvijetljena kao da je dan. Zahid prošapta:

- Hajmo, jarane, dolje vidjet' šta ima. Majka je zakopala nešto u vrtu, da v'dim je l' izgorilo.

Krenuše nizbrdo. Vlakom za drva, koritom napravljenim svlačenjem drva iz šume, brzo siđoše do sela. Osluhnuše nekoliko minuta, pa Zahid krenu prema svojoj izgoretini, a Tvrtko prema školi. Već iz školskog dvorišta vidio je širom otvorena vrata roditeljskog stana. Uđe. Mrak, ništa se ne vidi. Naslijepo dođe do sudopera i iz gornjeg dijela uze svijeće i šibice. Zapali dvije svijeće. Okrenu se po sobi i odmah vidje - nema TV prijemnika, video i radioaparata. Na sredini sobe prevrnuti sto i stolice. Iz ormara izbačene stvari. Ode u svoju sobu i nađe planinarski ruksak, obu cokule i pođe prema izlazu. Na vratima se sjeti, pa se vrati do sudopera, uze oklagiju i ravno njome povuče po otvoru do plafona. Na pod pade metalna kutija, ustvari srebrna duhanska kutija, uspomena od Suljinog djeda, u koji je majka stavljala njihov skromni porodični nakit. Podigao je kutiju, otvorio frižider i iz njega u ruksak ubacio pet-šest konzervi i salamu.

Vratio se na put. Zahida još nema. Na zgarištu svoje kuće, Zahid je na sred vrta ašovom vadio neke stvari iz zemlje. Kad Tvrtko priđe, Zahid mu dade da ponese jedno manje plastično bure, a on ubaci svoju "merhametovku" u veliko bure i ponese ga na ledima. Pošli su

okolo, širokim drumom. Razgovarali su o selu i šta su vidjeli. Zahid mu reče šta u kom buretu nose. Veliko bure je majčino, ono što je zakopala hrane i suđa. U malom buretu je ruho njegove sestre Zahide. To je ono što su ona i majka istkale i isheklale spremajući je za udaju.

Poslije dva kraća odmora stigli su na Donju Radušu.

Tvrtko izvadi iz ruksaka vreću za spavanje, uvuče se u nju. Još su malo razgovarali i san ih savlada.

ORGANIZACIJA

Probudili su ih koraci i kršenje grana. Bili su to mještani koji su noć proveli sa svojim porodicama. Na čelu je bio Rasim. Na glavi mu zelena francuzica, oko kožne jakne široki kaiš sa mecima i lovački nož.

Skupiše se svi u veliki krug oko stijena. Bilo ih je oko stotinu. Održali su sastanak. Rasim se nametnuo kao vođa i za druga sela. Odlučili su da organizuju odred. Komandant će biti Rasim. Da naprave tri čete sa po trideset ljudi, po pripadnosti selima. Da od omladinaca organizuju vod za gerilski rat. Tvrtka je komandant uzeo kao svog kurira i ćatu. Dogovorili su se da na četiri mjesta, sa četiri strane, postave stražu oko Raduše.

Onda neki krenuše prema selu da vide je l' im šta ostalo, a drugi prema Raduši, u sigurnost ženinog krila i šerpe sa čorbom. Zahid i Tvrtko opet uzeše burad na leđa i uz potok put platoa.

Za razliku od prije dva dana, danas je Raduša izgledala kao veliki logor. Iza auta, traktora, bukvi, postavljene su cerade, najloni... Ispod su virili dušeci i jorgani. Pred svakom porodicom bila ja zapaljena vatra, a na vatri kazani. Svi nešto kuhaju. Muškarci zabradatili, žene zabrađene mahramama, djeca poplavila od zime. Na kraju logora dvije prave ciganske čerge, a ispred čergi sjede Šahin, njegov sin Valter i brat Mehemed. Oko njih tri starije Ciganke i sedmero-osmero djece. Oni su bili stanari tri romske kuće Veselog brijega, mjesta između Kalinovika i sela. Zime su provodili u svojim kartonskim kućama, a od Đurđevdana do prvog snijega - put pod noge po cijeloj Bosni. Nekim nepoznatim razlogom i oni su pošli za seoskim zbijegom.

Rasim je Tvrtku namjestio mjesto za spavanje na prikolici, da bude uz njega, te naravno pazi na robu sa prikolice i iz auta. I tako se izvlačio i dan i noć i dan...

Ljudi u logoru bili su nekako tihi, skoro da su šapatom razgovarali, a onda bi neko zaurlao. Svađe su postajale sve češće. Prepirali su se oko drva, sjekire, djece, kanistera i svega drugog. Čas bi se svađali, htjeli ubiti, a poslije bi glavu poturali da druge razdvoje i pomire. Smirivale su ih vijesti, svakih sat vremena, kao po komandi bi prilazili autima ili domaćinu koji je imao radioaparat. Slušali su svi, zadržavali su dah da ne dišu, prvo Radio Sarajevo, pa Radio Beograd, pa Glas Amerike. Teško onom ko bi progovorio ili se nakašljao u vrijeme trajanje vijesti. Iste informacije su se vrtile danima,

ništa određeno. Između vijesti, seoski mudraci su davali svoje mišljenje o stanju na ratištima i svjetskoj politici.

Tvrtko je hodao po logoru, izbjegavajući da se bilo s kim zamjeri. Dođe i do ciganskih čergi. Kod vatre je sjedila Šahinica. Sa plavim benom ispod oka i velikim zlatnim zubom. Poznavao ju je iz Sarajeva, često je prosila ispred Ekonomskog fakulteta. I ona je njega prepoznala, pa ga zove:

- Haj' učitelju, da jedemo. Hajde, sad smo ga svi isti.

I prišao je i pojeo vruću rižu sa nekim sumnjivim mesom.

Hodajući dalje po logoru, svrati do Ejuba. On je iznio onu radiostanicu, ali baterije su bile prazne. To ga nije sekiralo, sad mu je preokupacija bila da snabdjeva hranom svoju porodicu... i imali su svega... Krije, pa spremi i za Tvrtka, dao mu sira i kajmaka.

- Odakle ti sve ovo?
- E vidiš, svima se hrana kvari, a svi hoće njemačkih maraka. Meni ostalo što sam skuplj'o slučajno stranih para, pa imam leva, lira i zlota... I najbitnije da se vidi ono 2, 5, 10... I svi mi prodaju. Ne znaju ni kako izgledaju marke.

Šeta dalje, vidi Zahidovu sestru sa onim malim buretom. Nešto slaže... Sa druge strane ga zove Rasim. Svojim pokretima i glasom pokazuje ko je šef. Objašnjava mu da ima problem, da ga svi pitaju za robu, najgore je za cigarete i alkohol, pa ostalo. On ovo mora danas da proda ili će mu sve oteti.

I tako proradi kantina "Lada". Robu dodaje Tvrtko, Rasimaginica naplaćuje, a komandant stoji sa strane kao da on ništa ne zna. Ispočetka su prodavali po normalnim cijenama, pa duplo, pa pet puta više. Ali i tako robe brzo nestade.

Te noći je bilo malo bučnije. Oko svake vatre kružila je boca. Ali ujutru, opet svađa. Sad su svi optuživali Rasima da ih je on zaveo i zbog njegovih sijela i robe, oni se mrznu sa djecom. Bolje im je da se predaju u Kalinoviku, dole će ih vojska zaštititi, a i smjestiti u prazne kuće ili bilo gdje, samo nek ima zidove i krov.

Mještani Trtarića se počeše pakovati, za njima iz svih sela po neko se priključi. Na kraju dvije trećine logora krenu nizbrdo. Sva djeca odoše. Ostade samo nekoliko mlađih žena i pedesetak muškaraca.

U toj gužvi niko ne primijeti kad se spakovaše čerge i na konjskim kolima se priključiše motorizovanoj koloni. Od onih muškaraca što su pošli da se predaju, ko je imao rado je poklanjao oružje onima što su ostajali.

Čelo kolone je već sišlo do sela, a zadnji su kretali sa proplanka.

REGRUTOVANJE

Kad se sve utišalo i smirilo, okupi se ostatak ljudstva da naprave bolju organizaciju. Oformili su zajedničku kuhinju sa osobljem od onih desetak djevojaka što su ostale. Tvrtku naredili da napravi popis ljudi. Po tome

su određene straže i nekako ozbiljno i svečano se ophode sa poštovanjem između sebe. Pošto im nije bilo žena, većina je malo više natezala flašu. Sutradan su pokušali da nekako dođu bliže Kalinoviku, da vide šta je s njihovima, ali se nisu usudili prići gradu.

Prošlo je sedam dana otkako je selo izgorjelo. Tog jutra, one koji su spavali, probudi pucnjava. Prvo, desetak granata, a onda i pucnjava iz automatskog oružja. Dotrča jedan od stražara sa Donje Raduše i objavi da stotinjak četnika u maskirnim uniformama ide prema njima. Artiljerija, iz sela ispaljuje granate. Komandir naredi da svi muškarci idu za njim na stijene, a da omladinci gerilci odvedu žene i konje sa osnovnim namirnicama na Glavicu, brdo do njih. Tvrtko je trčao iza Rasima. Na stijenama su se rasporedili sakriveni u zaklon. Naoružan, otprilike, svaki drugi. Nadali su se, kao i u prošlim ratovima, da se nijedna vojska neće usuditi popeti do vrha Raduše.

Opet se čula muzika, opet je iz zvučnika glas ekavicom zvao na predaju...

Dole kod sela nalazila se logistika od tridesetak ljudi u uniformama. Još četrdeset ih je pošlo uzbrdo u tri grupe. Čeona grupa "rafala" dok ima u okvirima, druga prolazi ispred njih i nastavlja s rafalima, a treća je s malim minobacačima i snajperima u pozadini. Gore u stijenama već je nekoliko ranjenih ljudi, ali ne od metaka nego od stijena koje su prštale usljed granata ili metaka. Odozdo idu, pretrčavaju, psuju i pucaju. Pa

onda mole za predaju. Na pedesetak metara Rasim zapuca i još nekoliko pušaka zaprašta. Sve se utiša.

Za pola sata na raskrsnicu dođoše kamioni, a za njih zakačeni topovi. Ukopali su ih dole u župi i počeli da gađaju stijenu po stijenu. Nasta vriska i trčanje uz brdo. Tvrtko vidje kako pada Rasim. Geler mu skoro odsjekao glavu. Pored njega pao je i Zahid, dedo Šećer i još trojica. Bježeći uzbrdo, bez zaklona, na direktnoj vatri pješadinaca pa ih još sedam-osam dobi metak u leđa. Neki bacaju oružje i nastavljaju bježati nenaoružani.

PREDAJA

Na kraju, desetak bradatih maskirnih vojnika opkoliše u vrtači dvadesetak mještana. U toj je grupi bio i Tvrtko.

Bradonje nisu htjeli pucati po njima, samo su se smijali:

- Evo zeka, evo zeka...

Tada iza debelih bukava odjeknu pet-šest pucnjeva. Tri vojnika u maskirnim uniformama padoše, a pet momaka iz omladinske gerilske grupe iskoči iza stabala, pa na konje i izgubiše se u šumi. Za njima hiljade metaka zapraši, a kad oni utekoše, dvije cijevi se okrenuše prema Vrtači i krenuše rafalati.

- Stani, stani!

Odjekivalo je poslije ispražnjenog okvira.

Komandant maskirnih stade ispred onih što su pucali po zarobljenicima, uz psovke ih otjera prema selu. Ostali napadači su pogete glave kupili mrtve. Došao je sivi ka-

mion da ubace poginule, maskirne. Iz vrtače su izvlačili jednog po jednog mještanina, ukupno pet ranjenih i četiri koje ništa nije zakačilo. Pretresaju ih i ubacuju sve u drugi kamion. Tvrtko je bio među sretnima, saget, još je izgledao kao dijete pa su mu i ruksak ostavili. Ostalih desetak mrtvih u vrtači posuli su benzinom i zapalili.

Kamion sa zarobljenicima krenu prema Kalinoviku. Kroz rupe na ceradi Tvrtko je gledao hoće li vidjeti još nekoga živog prema selu. Ležali su na patosu. Čuvari, dva maskirna vojnika sjedila su na klupama. Jedan je držao noge na ranjenom Eminu. Poznavajući komšiju, Tvrtko je pretpostavio da se ovaj pretvara da je onesviješten. Metak ga je samo očešao o obraz. Vojnici su razgovarali na ekavici. Shvatio je da se radi o dobrovoljcima iz Srbije, takozvanim "vikend četnicima". Tako su ih nazvali jer su dolazili vikendom da ratuju i pljačkaju, dok su magaze bile pune, a plijen lak. U otadžbini su glumili patriote i junake. Ova dvojica su pušili šit dodavajući topuz poslije svakog dima, izbečenih očiju, naduvani da zadrže dah. Ispod klupe su bile razbacane korištene šprice. U pauzi žabljih grimasa su galamili. Psovali su Turke na konjima, a mislili su na omladince sela, Rasimove gerilce, koji su sebe poslije nazvali grupa "Orilo-Gorilo". Na konjima su ulijetali, pravili diverzije i bježali, sve dok se nisu šumom prebacili do teritorije Tjentišta i priključili Ćurevcima.

Kolona je ulazila u Kalinovik. Na čelu crni džip sa uključenim zvučnikom, ore se srpske patriotske pjesme,

iza njega kamion sa zarobljenicima, pa dva autobusa dobrovoljaca, kamioni sa topovima i kamion sa mrtvim dobrovoljcima. Kroz iscijepanu ceradu Tvrtko je gledao gradske ulice. Po ulicama cigla, crijep, smeće, kao da su vođene uličnе borbe. Na mjestu stare Hafiz-begove džamije samo zgarište. Ulice puste. Pred gradskim hotelom se zaustavi džip, komandir uputi autobuse prema parkingu. Ostali dio kolone sa zarobljenicima nastavi prema kasarni.

Kapiju otvori mlad vojnik, regrut. U krugu ih razdvajaju na zdrave i ranjene , pa ih dalje sve proprate do vojničkog pritvora. Seljani su svaki dan prolazili pored kasarne, voljeli su mlade vojnike, gledali ih dok igraju fudbal, ali nisu znali za ove katakombe. Sad su bili duboko u podrumu zaključani, sa rešetkama na prozorima i vratima. Tvrtko otvori ranac. Onu kutijicu sa zlatom stavi u gaće. Poslije pet minuta vrata se otvoraju i u ćeliju zagaziše kuhari i pozadinci - pomoćno osoblje, u bijelim radnim odijelima. Još s vrata se baciše na nesretnike i šakama, nogama, palijama pa po glavi...

- Majku vam balijsku, da vam pička materina!

Poslije deset minuta, kada su svi bili onesviješteni ili su se barem pretvarali, pozadinci umorni odoše na popodnevni odmor. Tajac, niko ni riječ... Sat, dva, tri...

Tvrtko se nije mogao pomaći, lice mu je bilo natečeno i boljela su ga rebra na desnoj strani.

U kasarni zavlada tišina.

Kad su ulazili, vidio je samo četiri vojnika regruta na straži, jedan na kapiji i ovih pet pozadinaca. Prema

malom prozoru koji je bio uz sami strop, shvatio je da je već pala noć. Pridigao se i sjeo na krevet, oslanjajući se o zid. Odjednom - svjetlo. I tutanj. U ćeliju ulaze dva mlada vojnika, a između njih promaršira kapetan prve klase i s njim još jedan gospodin u crnom odijelu. Kapetan se predstavi kao komandant kasarne Mile, kolegu predstavi kao civilnog komandanta, te im reče da su oni sada ratni zarobljenici i da će oficiri bezbjednosti i članovi Ratnog prijekog suda da ih ispituju. Na osnovu toga će biti dalje raspoređeni. Ima više mogućnosti: u Foču u zatvor, radna obaveza ili strijeljanje. Odvodili su ih jednog po jednog i vraćali sa osvježenim modricama.

Onda uđe Ljubiša, lokalni bendžo i tabletoman. Vidio ga je i onaj dan kad je sreo Velikog Veska, hodao je kao pratilac. Sada je izgledao strašno, obučen komplet u crno, sa rukavicama bez prstiju, pištoljem i kamom na desnom boku. Reče da ga je poslao Vojvoda da mu dovede Tvrtka. Prišao mu je, uzeo ga pod ruku i pridigao, te ga tako i natjerao da hoda sa njim. Na pisti je bio parkiran "pincgauer" pa nesretnika ubaci na zadnje sjedište. Vozili su se prema gradu, glavnom ulicom, pa stali pred Dejanovu kafanu. Ljubiša ga uze za revere jakne i ubaci u birtiju kroz zatvorena vrata. Taman se Tvrtko osloni na vlastite noge, a pred njim se stvori Veliki Vesko. Tako ga je udario pesnicom da je omaleni Suljabegović bukvalno letio do suprotnog zida i izgubio svijest. I ne zna koliko je bio u nesvjesnom stanju, ali je dolazeći sebi čuo galamu i psovke. Tako se sigurno i

odao, pa ga opet Vojvoda uhvati za vrat i diže u zrak lijevom rukom.

- Gade jedan, ti si unuk Igora Vasiljeviča, a meni lažeš.

Onda zamahnu desnicom i nastade potpuni mrak.

POVLAČENJE

Probudio se i razgledao okolo. Ležao je na kauču u nekoj maloj sobi, umotan peškirima, u čistoj posteljini i s pidžamom na sebi. Nije se smio pomaći. Sve ga je boljelo. Polako su se vraćale slike, jedna po jedna. Ali – nikako da odgonetne - gdje je sad, kako i zašto.

Uskoro, s pladnjem u rukama, u sobu uđe Dejan. Priđe mu i obrisa lice salvetom, prinese stolicu i na nju stavi tacnu sa hranom.

- Dakle, živ si. Moj mučeniče, evo sedam dana te hranim, umačem krpu u supu i cijedim ti je u usta. Od juče sam ti davao na slamku... Znaš li šta je bilo ono veče? Na tebi je Vesko ležo i tuk'o te čim je stig'o. Kako se umorio, tako te je i ostavio. Lež'o si u kafani sam kad sam ja doš'o, pa sam te, dok je još bio mrak, donio ovdje u moj stan. Jedva si preživio. Onu noć je Vesko bio ljut, jer mu je jedan od onih poginulih gardista bio prijatelj... a i znaš da te nikad nije volio. Tako su se ponapijali da su na tebe zaboravili. Doš'o kurir po njih, odatle pravo za Trnovo. Tamo bile nekakve borbe i još se nisu vratili. Ja sam onima u kasarni rek'o da te Vesko ubio, a ako me ikad on

bude pit'o za tebe i ja sam mrtav. Dok sam te skid'o, naš'o sam neku kutijicu sa nakitom. Odmah sam je zakop'o dole u podrumu, tako duboko i dobro, da atomska bomba sruši kuću, ono bi ostalo. Bolje je da sad to ne uzimaš, pa kad bude vrijeme, ti dođi i uzmi, to je tvoje.

Podiže ga, dade mu u lijevu ruku šolju sa supom, pokaza kažiprstom da šuti i – ode.

Kad je Tvrtko popio supu, dohvati iz tanjira nasitno isjeckano meso i hljeb, pa malo-pomalo sve pojede. Sit je odmah zaspao.

Kad se ponovo probudio, na stolici pored kauča je opet sjedio Dejan. Tvrtko ga je gledao kroz trepavice. Sjećao se da je i u školi on bio posebno hrabar i da je uvijek ganjao pravdu. Majka mu je rano umrla, pa su sestra i on odrasli sa ćaćom Stankom. Pošto je bio najbolji otac, Ćaća ga je cio grad zvao. Radio je u opštini, napravio ovu kuću i kafanu. Kafanu je davao pod zakup, dok Dejan nije stasao. Kad je Dejan počeo raditi, sestra Danica se udala u Beograd, Ćaća je dobio penziju i otišao živjeti u porodičnoj kući kod Dobrog Polja. Dejo je bio sam, već ugledan u gradu, al' nit' je želio studirati, nit' se ženiti.

Gledao ga je i primijetio da je bio zabrinutiji nego obično. Tvrtko se promeškolji i Dejan odmah krenu s pričom.

- Ne smijem ni s kim ni da pričam, moj Tvrle, vidio si da se ovdje skupilo od zla oca, od još gore majke. Na Bajram je prokljućalo, sa brda iz kasarne zapucalo i

sve od kuće do kuće, muslimanima su oduzimali oružje, pa pare i nakit. Viđenije su poslali u pritvor, pa onda na prijeki sud, a ove stare ostavili u kućama. Kad su grad završili, onda krenuli po selima pa ih palili, a ljude dovodili. To znaš. Vidio sam i kad su doveli tvoje starce. Oca su ti odvukli u Foču, a majka ti je gore u školi, na gornjem spratu. Na donji sprat su zatvorili ove mlađe žene bez djece, a gore starije i one sa malom djecom. U pilani ima nešto starijih muškaraca, koriste ih da kopaju rovove na ratištu. Moj druže, ovi srbijanski probisvijeti se udružili sa našim propalicama i niko im ništa ne smije. Odvode žene, Boga pitaj gdje, i ko zna šta sve od njih rade. Neki pričaju da su napravili javne kuće po Miljevini i Foči. Piju, drogiraju se... Koliko ih se boje Muslimani, toliko ih se boje i ovi naši Srbi, domaćini. Ja otvorio kafanu, ne diraju me jer me Vesko štiti, al' nikom ništa ne naplaćujem pa dokle izdržim. Veska još nema. Čuo sam da su iz Trnova otišli na goraždansko ratište... Ti se odmaraj, ako neko bude bez ključa, ne otvaraj. Ako pođe da uđe, bježʼ u ormar. 'Ajd zdravo.

Opet mir.

Tvrtko je počeo ustajati iz kreveta. Uzimao je knjige iz domaćinove velike biblioteke. Čitao je stručne knjige, mašinstvo i elektrotehniku. Jednom mu je Dejo pričao da nikad nije odbio trgovačkog putnika sa knjigama. Duge su zime u planinskim mjestima, a knjiga je uvijek

najbolji prijatelj tišine. Čitao je i ostale knjige, a najviše Bibliju.

Već je bio tu petnaest dana. Lice mu je bilo bez otoka, još ožiljaka, modra prešla u žutu boju oko očiju. Osim bola u rebrima, tijelo se oporavilo. Gazda ga je hranio obilnim i svježim obrocima iz kafane i već je postajao pun snage.

A onda...

- Dobar dan.
- Dobar dan.
- Ne znam baš je l' nam dobar.
- Reci drug... Šta ima?

Nakon pitanja, osjećajući da neće čuti dobre vijesti, Tvrtko sjede.

- Evo šta ima... Ne znam je l' dobro il' loše za tebe. Sad su mi bili u kafani vojni policajci i pričaju mi da su ovi naši, dok je bila ofanziva na Goražde, spavali u Foči. Tamo se sprijateljili sa nekim Čačanima. Naš Vesko drž'o nekoliko djevojaka, muslimanki. Silov'o ih, one ga služile, a on ih dav'o kome je htio. Oni Čačani ih htjeli odvesti, pa se popucali i bilo više mrtvih. Sve u svemu, jutros je Vesko ubijen... Dobro je što nas on neće ganjati, ali sad je i meni opasno.

Tvrtko pomisli da i dobra vijest ne donosi uvijek sreću... Dejo nastavi:

- Da te povučem do Nikšića? Ni dole ti nije sigurno. Najbolje da danas krenemo do Dobrog Polja, do mog ćaće. Onda ćemo tebe nekako uputiti prema Sara-

jevu. Tamo ima međunarodnih UN snaga, pa se pokušaj preko njih izvući iz Bosne. Ne znam šta drugo. 'Ajmo se mi spremat', a Ćaća će nas još posavjetovati.

Donio je Tvrtkovu čistu garderobu, ubacio nešto hrane, dodao još svoj ruksak, rezervni veš i nešto najosnovnijeg pribora za higijenu. Dogovoriše se da za sat izađe iza dvorišta kuće i uđe u garažu. Dejo je odnio ruksak.

Bio je 5. maj '92. godine. Tvrtko se polako presvlačio, složio sve iza sebe, pospremio i tačno u 19:30 otvorio stražnja vrata od dvorišta. Garaža je bila širom otvorena. Uletio je unutra, a čekala su ga i otvorena zadnja vrata "Yuge 45". Uskoči unutra i Dejo mu dade znak da legne na sjedište, a on iz garaže u auto nabaci nekih prljavih platnenih džakova pa ga pokri.

Napokon je vozilo krenulo, pa stalo, pa opet krenu brže. Nijedan od njih skoro nije ni disao. Izašli su iz grada i malo odahnuli. Da prekrate vrijeme, Dejo mu poče pričati o događajima posljednjih dana, onako kao da i sam razmišlja naglas.

- Eto, sutra će biti sa'rana Vesku u Kalinoviku, uz najveće vojne počasti. Doći će i vojna pleh-muzika... Ja sam za večeras našao zamjenu da radi u kafani, a šta ću za sutra ne znam... Jesam li ti prič'o za one zarobljenike muslimane koji su bili zatvoreni u pilani? E stari moj, oni su ti preključe razmijenjeni. Zamijenili ih na Rogoju za neke Srbe iz Tarčina... A

znaš da je među njima bio i onaj Meša, malo nagluv, što nikad nije niđe radio... E, on ti je valjda prije nego što su ga uhvatili pratio neku seriju na televiziji i prvo što je pit'o kad je doš'o do svojih bilo je: „Dobri ljudi, recite mi – a šta je bilo sa onom Felon?“

Obojica se nasmijaše, al' valjda od straha histerično, neprirodno. Poslije pet minuta tišine, automobil se zaustavi. Došli su do punkta, na mjestu gdje lokalni put uključuje na magistralni Foča-Sarajevo. Dejo otvori prozor do pola. Krupni glas vojnog policajca upita ga gdje ide. Dejo mu ispriča da mu je poginuo najbolji prijatelj Vesko, te ode po kumove da ih dovuče na sa'ranu. Kako je to govorio, sa prednjeg sjedišta je uzeo bocu šljivovice te je dodade policajcu “za njegovu dušu“ i popiše. Kao slučajno policajac zadrža bocu i dade znak da se diže rampa, pa auto proklizi i nastavi dalje.

Za hiljadu i osam stotina sekundi, kako je Tvrtko u sebi brojao, bili su pred malom kućom, pedesetak metara iznad magistralnog puta. Zalaja pas i pred kuću izađe stariji čovjek, potpuno bijele kose. Iako je živio tu na selu, sam, bio je uredan i lijepo obučen. Držao je u jednoj ruci fenjer, a u drugoj lovačku pušku.

- Dobro veče... 'Ajd momci, ulazite.

OPROŠTAJ

U kući nije bilo struje, svijetlila je samo lampa, a iznad vrata je bio okačen fenjer.

- Moj Dejane, evo još ložim. Struje nemamo pet dana. Htio sam ja doći kod tebe il' da idem kod Danice u Beograd, al' ne mogu kuću ostaviti ni na tren. Odnesoše sve ispred vrata, još zamisli da nema nikog. Nema kakva bagra ovude ne prolazi.

Sjedoše za kuhinjski sto. Ćaća natoči rakiju i pristavi kafu. Dobro ih odmjeri pa upita:

- A kakva je nevolja kod vas?

Dejan mu u kratkim crtama ispriča događaje od zadnjih dvadeset dana i predstavi Tvrtka. Ćaća priđe mladiću i zagrli ga. Osjeti momački strah i napetost pa ga ohrabri:

- Sine moj, čast mi je što je jedinac od mog prijatelja Sulejmena u mojoj kući.

Nazdravi, a suze mu zasijaše u očima pri svjetlosti lampe. Popiše rakiju, pa kafu i još po jednu rakiju i počeše se spremati za spavanje.

- Hajmo leći momci, jutro je pametnije. Noć je za hajduke, a dan za pošten svijet.

Sva trojica legoše u dnevni boravak.

Njih dvojica su još spavali kad je stari ustao. Naložio je vatru, stavio vodu da kuha i stao pored prozora. Čekao je da se probude, a kad momci otvoriše oči, Ćaća ode do šporeta, zasu kafu i donese po malu staklenu zdjelicu sa slatkom od oguljenih šljiva. Poslije kafe iznese prijedlog:

- Danas je kum Radun gore na brdu i on je komandir na liniji. Njega ću zamoliti da Tvrtka prevede preko,

pa nek dole u Trnovu potraži doktora Zeku, koji je prije dvije godine radio u Kalinoviku i bio podstanar kod mene. On je prijatelj i čestit doktor, pa će naći način da te pošalje u Sarajevo. Ti, sine Dejo, ako se slažeš, odmah u auto i idi za Beograd kod sestre. Ja ću ti odavde iz komande donijeti neku dozvolu za putovanje, ovdje ti se nikad nije kasno vratiti.

- A ti, ćaća?
- Ja ću, sine, ovo zaključati, pa u Kalinovik. Prvo ću otići na sa'ranu Vesku, iako je tak'a pogan bio, otac mu je pošten čovjek. Naši stari su se pazili. Onda ću pokušati da sačuvam kuću i restoran dok se ti ne vratiš. Kad budem tamo, vidjeću mogu li šta uraditi za Sulja i Julku.

Poslije dva sata se Ćaća vratio. Sa njim je došao i kum Radun. Izljubio se sa Dejom i sjedoše za sto. Radun otpoče:

- Ćaća mi je sve isprič'o, ja ću valjda uspjeti da malog prebacim preko Rogoja. Trnovo, Bjelašnicu i Hrasnicu drže muslimani, tako da mu je otvoreno do Saraj'va. Evo tebi Dejo objava za put. Ako ti ko bude tražio vojnu knjižicu, reci da ti je ostala kod komandira.

Zavuče ruku i ispod svoje maslinastosive vojne jakne izvadi još jednu istu jaknu, te je dade Tvrtku da je odmah obuče. Ćaća mu dade pismo za doktora Zeku.

Izljubiše se, pa svak' krenu na svoju stranu.

Tvrtko je išao za Radunom. Ovaj je bio k'o malo ljut na njega. Vjerovatno nije mogao odbiti kumovu molbu,

pa se sad izlagao nepotrebnom riziku, a to sve zbog njega. Poslije dva pređena kilometra Radun se malo otkravi. Poče pričati o tome kako je živio u Sarajevu. Radio je u Robnoj kući "Sarajka". Prodav'o televizore. Kad su došle ove stranke, njega su ponudili da uđe u stranku, pa će poslije biti poslovođa u Robnoj. On pristao i malo-pomalo, završio na Rogoju.

Poslije tri pređena kilometra, došli su pod sam vrh brda. Radun mu šapće:

- Ovo gore iznad nas su moji ljudi. Tu je linija gusta. 'Ajmo desno, gore je veće rastojanje od rova do rova. Tu ćemo proći...

Polako se krećući, konačno su prošli liniju.

- E sad me saslušaj, dole su njihovi, a ja ne znam đe su. Ja ću te pratiti još dvjesta-trista metara, pa se vraćam. Ako nas, ne d'o Bog, ovdje uhvate, ja ću ubiti prvo tebe, pa sebe. Jasno?
- Nemoj mene... Eto, počele su razmjene...

Šapće mu Tvrtko. Polagano stopu po stopu. Za pola sata su se rastali. Radun uzbrdo, a Tvrtko nizbrdo.

PRESVLAČENJE

Silazio je polako, uskom šumskom stazom. Drveće je bilo sve niže i vidio se dole gradić, Trnovo. Iz tog pravca dolaze mu i glasovi. Zalegao je između dva drveta i čekao.

Tridesetak metara od njega krše grane, nešto veliko pod nogama valja, da sve tutnji, možda medvjed, pa iz-

viri. Prvo ugleda konjsku glavu, pa cijelog konja i iza njega tri starija čovjeka, sa vrećama na leđima. Prepirali su se oko toga ko je više ponio.

- Allaha mi, ja sam duplo natovaren...

Čuo je jednog i shvati da su to muslimani i da je prešao liniju. Tvrtko je razmišljao šta da uradi. Ako ovako bude ležao, nagaziće na njega. Tek tada shvati da je na njemu maslinastosiva JNA zimska jakna. Brzo je skide, zgužva što je više mogao i zagura u najdublje šipražje.

Onda ustade i stade nasred puta.

Konj se prope na zadnje noge, manijerke na njemu se sudariše. Mlaka čorba se prosu po sapima konja... Starci stadoše poluokrenuti prema Tvrtku, a stopalom desne noge već spremni za bijeg prema Trnovu.

- Stanite, ljudi!

Htjede da kaže muslimanski pozdrav, ali nikako da se sjeti, pa promrmlja nešto kao,

- Rahmetile, ja sam Suljabegović iz Kalinovika, evo sam pobjeg'o preko brda.

Tek tad starci odahnuše. Najmršaviji je uhvatio i umirio konja. Svima je trebala pauza.

- Bio sam u zatvoru, pobjegao sam zahvaljujući mom školskom drugu, on me doveo dovde... Tražim rođaka, doktora Zeku...

Najstariji dedo se rukova s njim, pa mu ispriča da su oni Civilna zaštita i da nose hranu trnovskoj vojsci na Rogoju, te ga uputi, pokaza mu kako da dođe do Doma zdravlja. Tvrtko se zahvali i krenu dalje stazom prema

gradu. Dugo je još slušao kako se starine prepiru oko prosute čorbe i kako se na kraju dogovoriše da riješe problem jednostavno, da niko ne pozna – dosuće, brate, vode koliko se prosulo čorbe... Poslije ih nije više mogao čuti.

Uđe u naselje. Ulice bijahu prazne. Sa desne strane, iza crkve, bila je zgrada na kojoj je pisalo "Dom zdravlja 'Vaso Pelagić'". Pope se stepenicama i uđe u prijemni hol. Medicinskoj sestri objasni da traži doktora Zeku privatno. Za minutu-dvije sestra ga pozva, a u ambulanti ga dočeka lijep čovjek, u bijelom, sa širokim osmijehom i velikim naočalama.

Oslovi ga kao domaćin:

- Izvoli, momčino.
- Ja sam Tvrtko Suljabegović i donio sam za Vas pismo od Ćaće.

Izvadi presavijen papir i dade ga doktoru. Ovaj uze i poče čitati. Bio je vrlo ozbiljan. Namrgodio se, pa uze opet da pročita, pa se nasmiješi, i na kraju grohotom nasmija. Dade cedulju Tvrtku. Na njoj je pisalo:

"Tvrtko je blećak, al' je zlato od čovjeka. Pomozi mu sve što možeš. Pozdrav, Ćaća."

I Tvrtku je bila smiješna i čudna poruka.

Doktor Zeka reče da ima još nekoliko pacijenata, te da ga sačeka pred vratima, pa će zajedno u menzu da večeraju, a u zgradi ima i slobodna spavaonica.

U čekaonici samo jedan čovjek sa zuboboljom. Tvrtko sjede, stavi ruksak na krilo i poče prebirati po njemu.

Uđoše dva mladića, polucivili-poluvojnici, odjeveni samo u dijelove uniforme. Jakne su bile maskirne i na desnom ramenu je pisalo "Vojna policija". Pogledaše po čekaonici i pravo njemu.

- Daj dokumente.

Uzeše mu ruksak.

- Kako se zoveš?

- Suljabegović iz Kalinovika, nemam dokumenata.

- Gdje su ti?

- Ostali u kasarni, dok sam bio tamo u pritvoru?

- Doš'o je sa Rogoja.

Galami niži policajac:

- Skidaj pantole i gaće!

Tvrtko se snebivao, niži policajac mu priđe, diže ga i grubo mu otkopča jaknu, kaiš, pa mu zguli pantalone do koljena, a onda i duge, pa kratke gaće... Ona muška stvar se tako skupila da je Tvrtka bilo stid toga više nego što bez gaća stoji na sred čekaonice.

- Jesam ti rek'o?... Vidiš da nije osunećen?

Izvadi revolver, pa njim udari Tvrtka ispod lijevog uha.

- Siš'o s Rogoja, a?

Udari ga nogom u stomak, pa opet u glavu... Udarci odjeknu k'o bombe. Tvrtko se zatetura...

Na vratima ordinacije je stajao doktor Zeka.

- Šta to radite?

Kad je shvatio o čemu se radi, priđe Tvrtku, stade do njega, pogleda mu ranu na glavi, diže mu pantalone i okrenu se policajcima.

- Znam vam imena, sram vas bilo... Ovo je moj rođak Suljabegović iz Kalinovika. Za ovo će vam znati komandant! Ako odmah ne odete odavde u zatvor ću vas strpati. Je l' jasno?

Lica policajaca su se mijenjala. Od velikog trijumfa do još većeg poraza. Malo su tapkali s noge na nogu, jedan promrmlja:

- Okej, Doco.

I odoše.

Doktor uvede Tvrtka u ordinaciju, previ mu ranu. Skide mantil i siđoše u podrumske prostorije, gdje je od čajne kuhinje napravljena menza za ishranu ranjenika i osoblja Doma zdravlja. Dok su večerali, Tvrtko mu ispriča svoju biografiju. Otkada je rođen, do diplomskog, i od diplomskog pa do danas. Kad je završio, shvatio je da mu se više stvari dogodilo u posljednja dva mjeseca nego u dvadeset i dvije godine prije toga. Doktor ga je ispitivao za neke ljude u Kalinoviku, ali mu je ovaj malo odgovora znao kazati. I na kraju, doktor završi pitanjem o planovima za dalje.

- Želio bih otići u Sarajevo. Tamo bih vjerovatno mogao spavati u studentskom domu. Pokušao bih stupiti u vezu sa UNPROFOR-om ili UN-om, da vidim mogu li dobiti informacije o roditeljima... Ako bude moguće, da ih izvučem preko njih iz zatvora.

Doktor ga je gledao, bio mu je simpatičan ovaj momak. Razmišljao je, pa ga upita:

- A možeš li ti, dobri moj inžinjeru, samom sebi pomoći?

SANITET

Šutili su par minuta, a onda doktor nastavi:

- Ja ti mogu dati uputnicu za bolnicu u Sarajevu, ali usput ćeš naići na stotinu budala. Moramo prvo znati kuda da ideš, pa onda da ideš k'o čovjek.... Ovako ćemo... Neka te ovdje. Evo, imaš menzu, gore u potkrovlju imaju tri spavaće sobe. Vidjeću ovdje sa komandantom Šehom zna li on koga... Sad mi na um pade... Ima jedan francuski humanitarac Tomislav. On svaki dan dođe kod nas. Nešto donira i tako to... Pa ću te upoznati s njim. On ima kontakte sa svima, dobro su međusobno ovi stranci uvezani, pa sigurno zna šta se tu može učiniti.

Doktor je već odavno prestao da jede. Ostalo je pola tanjira graha. Tvrtko pojede svoju porciju i donesoše mu još jednu, pa i nju pojede. Kad dođe kuhar da pokupi tanjire, Doktor mu šapće:

- Je l' gotovo ono naše?
- Jeste Doktore, sve kako ste rekli. Imamo i dva litra šljivovice.
- Odlično, sijelo nam dolazi u osam.

Kuhar se vrati noseći džezvu kafe i dva fildžana. Nasu im kafu i izmače se. Uz kafu Doktor je pričao kako su ovdje, u dva navrata, vođene žestoke borbe. Kako je i on bio pobjegao u Konjic, pa ga vratili po naredbi. Kaže, dok ga nije bilo ovdje, da je radio kao doktor neki zanatlija, koji je u JNA prije trideset godina bio u sanitetu bolni-

čar. Pa kad je neki naš momak bio ranjen, on mu dao tetanus i to sprašio cijelu bočicu. Čudo je da je taj momak ostao živ. To je sto osamdeset doza. Kako je Doktor izračunao, ranjenik je bio zaštićen narednih tristo i šezdeset godina.

Tvrtko se od srca nasmija.

Zeka mu je pričao da se u Sarajevu vode teške borbe. Da je JNA izašla, da grad samo što nije podijeljen i zato mu još jednom kaže:

- Neka te ovdje dok nešto ne smislimo.

Još su oko pola sata sjedili. Doktor se izvini što mora otići da se presvuče, ima goste, komandanta Šehu i njegove.Tvrtko ode u potkrovlje. Uđe u sobu, bijela čista posteljina, krevet i ništa više. Vidio je da do sobe ima kupatilo, te ode, okupa se i odjenu čisti veš, a stari odmah opra na ruke i leže da spava.

Ujutru je ustao, glava ga je boljela, spao je flaster i vidjela se velika rasjekotina ispod uha. Sišao je do menze da doručkuje. Kad je pitao za Doktora, kuhar mu šapnu da je Doktor sinoć malo pretjerao i da još spava. Vrati se u sobu i iz ruksaka izvadi knjigu "Nikola Tesla – 'Otkrića'" i poče čitati.

Popodne mu na vrata zalupa kuharski pomoćnik Ešef, Ešo... Doktor ga zove u menzu. Strča do podruma. Za stolom su, osim Doktora, sjedila još dva čovjeka, francuski humanitarac i Zajko, komandir Civilne zaštite.

Zeka ustade, predstavi Tvrtka kao svog rođaka, zatim predstavi Tomislava Francuza, pa Zajku iz civilnih vlasti.

Onda je ukratko ispričao Tvrtkovu priču, pri čemu je posebno naglašavao činjenice o porijeklu njegovih roditelja, te važnosti plemićkog porijekla za ovu sredinu. Kaže, majka Julija je potomak ruskog oficira i Njemice, oboje su žrtve komunističkog režima, pa gledajući s te strane, oni su strani državljani i treba im pomoći.

Tomislav ga je gledao pozorno. Imao je crnu čičkavu kosu, taman ten i naočale sa debelim staklima. Omanji, ali širokih ramena i očito u dobroj formi. Kad je progovorio vidjelo se da se bori sastaviti rečenicu, bez rodova i padeža, pa i bez riječi, ali svi koji žele mogu razumjeti.

- Ja razumjeti. Ja ne znati. Ja vidjeti sa moj boss. Maybe yes...

Doktor se nadovezao da Tomislav zna naš jezik, ali malo teže izgovara. Humanitarac je nastavio govoriti, pa je rekao da je i on imao slične probleme, jer je njegov otac Francuz, a majka iz Tunisa. Dodao je da je on pola Musliman i da će ujutru u devet na brdo, zbog boljeg radiosignala. Tvrtko treba da pođe s njim i on će preko radiostanice upoznati svoje kolege.

U znak zahvalnosti ga je ispratio do auta, pozdravili su se i Tomislav mu dade dva paketa za doktora. Uđe u auto i odjuri. Tvrtko je gledao za terenskim džipom sa četiri sjedišta i malim tovarnim prostorom, kao nastavkom. Velike gume odavale su da se radi o moćnoj mašini.

Unio je pakete u ordinaciju. Doktor ih otvori. Prvi paket je bio pun raznih lijekova, a drugi, očito za njega, sa francuskim konjakom i konzervama šunke i kavijara.

Zeka se nasmijao:

- Pošto si ovo vidio, večeras ideš sa mnom. Idemo kod komandanta Šehe u njegov štab. Za sat budi spreman.

KOMANDA

Komanda je bila u osnovnoj školi, prošli su pored stražara. Pred komandantovim vratima sačekaše, pa onda dugonoga sekretarica u maskirnoj uniformi dođe po njih i uvede ih u komandantov kabinet. To je, ustvari, bila kancelarija direktora škole, pa su iz te kancelarije prešli u sljedeću sobu, nekadašnju zbornicu, a sada mjesto za vojne sastanke i sijela. Sjedoše. Doktor izvadi francuski konjak. U prostoriju su ušli komandant Šeha, pogonski inženjer od prije rata u UNIS-u, a sada narodni komandant koji se istakao izuzetnom hrabrošću. Za njim Čola, oficir JNA, ovdje na dužnosti Načelnika štaba. Visok i prav kao strijela. Obučen vojnički po pravilu službe. Bezbjednjak Memo, prije rata niži inspektor u PU Vogošća, logističar Muharem, debela krupna ljudina, predratni vlasnik firme Muhex. Još dva štabna oficira, četiri cure iz komande i komandantova sekretarica Cica. Kuhari donesoše svega. Natoči se rakija, a i konjak se proba. Ispočetka su svi podozrivo gledali Tvrtka, ali kada im je Doktor ispričao par ratnih doživljaja, bježanja i degeneka, svi su se smijali, pa ga iz sažaljenja prihvatili. Zeka ga je predstavio kao svog rođaka, šumarskog inženjera, budućeg direktora Šipada.

Dobro se popilo, a iza ponoći svi se prijateljski razi-đoše.

Ujutro, tačno u devet, Tomislav je bio pred stacionarom. Pozdravili su se kao stari prijatelji i uđoše u auto. Ono što je Tvrtko odmah primijetio bile su dvije radiostanice. Jedna između sjedišta, a druga na komandnoj tabli auta. Na zadnjem sjedištu bilo je dosta razbacanih topografskih karata. Peli su se uzbrdo. Na putu su bili vojnici. Svi su ih pozdravljali, očito su svi poznavali Tomislava. Seljaci su ga zaustavljali i razgovarali s njim. Iznenadio se koliko naši ljudi vole pričati sa strancima, da pametuju, sve sa ciljem da upotrijebe onih nekoliko stranih riječi koje su znali. Izašli su na prevoj, odakle se skoro sve vidjelo. Na lijevoj strani se vidjelo Sarajevo, a na desnoj rijeka Drina.

Nedaleko od njih, vazdušnom linijom od oko jedan kilometar, bio je veliki vojni logor. Tomislav je rasformirao veću radiostanicu, izvukao dugu antenu i na francuskom ponavljao neke riječi. Tvrtko je jedino razumio riječi: bravo, gama, alfa... Sat kasnije, krenuli su nazad. Tomislav je počeo priču o svom biznisu u Francuskoj, o marketinškoj agenciji koju je imao. Pa je onda počeo postavljati pitanja o Sarajevu, Kalinoviku. Bio je čudan, na momente kao dječak nespretan, a u drugom momentu odlučan i opasan. Kada su došli u stacionar, Tomislav ispriča doktoru da je rekao svojim kolegama i da očekuje povratne informacije. Od tada je Tomislav, gdje god bi krenuo dolazio po Tvrtka da ide s njim.

To je obojici odgovaralo.

Obilazili su sela, spaljena i porušena, ali i ona naseljena. Pomagali ljudima. S vremena na vrijeme, odnekud bi došao kamion sa dekama, dušecima, lanč-paketima... gorivom i mazivom... Tomislav je to mudro dijelio, ali tako da je uvijek imao punu magazu smještenu u garažu, uz policijsku stanicu. Obilazili su isturene jedinice, davali im pomalo goriva. Sve u svemu, nije im bilo dosadno. Tomislav bi se javio sa svakog mjesta. Objašnjavao je Tvrtku da je to neophodno za njihovu sigurnost.

Kad nije bio sa Tomislavom, Tvrtko je bio u stacionaru. Doktor Zeka je provodio dosta vremena s njim. Razgovarali su o svemu. Zeka bi se uvijek rastužio kad bi pomenuo svoju kćerkicu od dvije godine, koja je sa njegovom suprugom, zgodnom arhitekticom, otišla u Njemačku. Poslije tih razgovora Doktor nije ništa jeo, kao da njima više bude. Vjerovatno razmišlja o tome kako bi svaki zalogaj najrađe s njima podijelio.

Jednom, baš kad su se zapričali, na vrata pokuca neka nana. Na leđima nosi veliki paket, spušta ga, a Zeki priča:

- Doktore, ja došla da ovo zamijenim.
- Šta mijenjaš i za šta?
- Pa znaš, moj hećime, svaki dan traže ko će istovarati ove kamione. Ja se prijavila i k'o svi ostali, jedan paket pod put, za kuće. Kad sam donijela kući, unuka kaže da je ovo za bolnicu, a ne za jesti.

Zeka otvori paket i izvadi bocu infuzije.

- Pa dobro nano, šta ćemo?
- Ništa sine, ti meni hrane, ja tebi ove boce.

Tako i bi.

AKCIJA

Dani su prolazili, pa prošla i dva mjeseca kako je Tvrtko kod Zeke. Tomislav mu je svaki dan obećavao, a onda za sutra prolongirao informaciju o roditeljima koju treba da dobije od Šefa.

Negdje oko podne došao je kurir iz Komande. Reče da je Komandant naredio da Doktor odmah dođe u Komandu.

Zeka pokaza da Tvrtko pođe s njim.

Šutjeli su, oba iznenađeni. Ovo je bilo nešto neobično. Išli su ovamo često, ali samo na akšamluk. Čekali su pred vratima Komandanta. Čekali su sigurno jedan sat. Cica pozva Doktora da uđe, a on uhvati Tvrtka za ruku i uvede i njega.

- Samo mi ti trebaš!
- Daj komandante, znaš Tvrtka, valjda on može s nama... a i ako nešto trebamo, evo ga imenujem mojim zamjenikom.
- Dobro, kad tako kažeš... Sjedite.

Tek tada vidješe da su u kancelariji još Čola i Memo. Na stolu je bila velika karta i bokal vode sa čašama. Šeha poče...

- Doktore, ti si formacijski dio ove komande, je l' tako Čola? Jeste. Pa samim tim moraš da učestvuješ u

planiranju. Mi smo odlučili da se spojimo sa jedinicama u Goraždu, evo nek' Načelnik iznese plan.

Čola uze pokazivač, te na karti zaokruži područje na kojem se nalaze.

- Doktore, Vi treba sanitetski da obezbjeđujete sva borbena dejstva. Znači da trebate formirati Centralnu ratnu bolnicu koja će biti mobilna i spremna da se pomjera naprijed kako ide linija fronta, odnosno kako naše jedinice napreduju. Osim toga, na svakom borbenom pravcu treba da formirate sanitetsku jedinicu, a da bi to uradili prije toga morate obučiti i opremiti ljudstvo sanitetskim materijalom. Je l' jasno?

Doktor je šutio, pa riječ uze bezbjednjak Memo:

- O ovome nikom' ni riječi. Krenućemo za dvadeset dana. Do tada provoditi sve radnje uz sve mjere najveće tajnosti. I komandante, ja bih još napomenuo da dole ima puno mina...

Čola se uključi:

- Mi smo izviđali i trebalo bi odmah uključiti pionirce.
- E nećeš mi, Čola, slati djecu da ginu dok sam ja komandant! Je l' jasno?
- Dobro komandante, poslije ćemo o tome... Šta kažeš ti, Doktore?
- Ja imam u stacionaru dvije medicinske sestre, jednog školovanog medicinskog tehničara i dva priučena. Evo imam Tvrtka kao zamjenika. Vidjećemo po jedinicama šta još ima i uradićemo sve što mognemo.

- Dobro, vidimo se za tri dana ovdje, da vidimo napredak.

Šeha i Čola ostadoše u kancelariji, Memo izađe da ih isprati, a i Doktor mu treba...

- De Boga ti, doktore, pošalji mi za svastiku "voltarena", za zglobove...
- Hoću, hoću.

Tvrtko uhvati bezbjednjaka za ruku:

- Memo, onaj Tomislav ima dvije radiostanice i...

Ne dade mu ni da završi...

- Znam, ali to mu treba za posla. Ma on je avanturista, a i pola je Musliman, vidiš koliko narodu daje.
- Jeste, ali niko ništa džabe ne daje - zaključi Doktor.

Kada su ostali sami, Tvrtko stade i zagleda se Zeki u oči:

- Što me uvali, Doktore?
- Nisam. Vidi, ovdje si već dva mjeseca. Prema Sarajevu se ne može. Tomislav još nije našao ljude da ti pomognu. Ako te ja ne uključim, uzeće te u neku drugu jedinicu i više se nećeš iščupati...
- Dobro, ali pušku sigurno u ruke nikad u životu uzeti neću!
- Moj blećak - opet zaključi Doktor.

Tu noć Tvrtko nije mogao spavati. Konačno je pomislio da se izvukao i da je daleko od pucanja, a stalno ga vraćaju nazad. Želi da spasi roditelje, a ne može ni sebi pomoći. Svi su dobri ako ništa ne treba. Ako treba žrtva, evo je. Ma kako ne shvataju da on hoće sve osim da ide tamo gdje se životi uzimaju.

Ujutru rano zovnuše Tvrtka u ordinaciju.

- Čuo si ono juče, moramo raditi. Slušaj, ti si sa Tomislavom iš'o na brdo Lednjak, ono odakle se Drina vidi. E sad ćeš uzeti tehničara Seju, kombi i vozača i idite gore. Javi se komandiru, reci da smo te poslali Šeha i ja. Odredite mjesto za ratnu bolnicu, negdje u zaklonu, blizu kuhinje. Oni ti moraju pomoći. Malo to nacrtaj, izmjeri, pa ćemo onda odavde vući krevete, medicinsku i hiruršku opremu.

PRIPREME

Krenu gore sa Sejom. Dok se kombi izvlačio uz buku osmicama, Sejo nije jezika uvlačio, "te što on, te kako uvijek on đe je najgore..." Tvrtko zaključi da Sejo priča od straha.

Kad su došli na prevoj, kombi nije mogao dalje prema Lednjaku, pa su nastavili pješice. Zaustavi ih stražar i odvede do komandira. Bio je to mlad i lijep mladić. Rodom iz sela podno Jahorine. Svoju spaljenu kuću je mogao vidjeti odavde. Tvrtko mu ispriča kojim je zadatkom došao i komandir Osa se obradova.

- Znači, istina je. Konačno krećemo. Hajde da nađemo dobro mjesto za ratnu bolnicu!

Između četiri bukve bila je prirodna vrtača. Osa zovnu pet-šest vojnika i odmah počeše kopati. Medicinare odvede na ručak. Poljska vojnička kuhinja je bila pedesetak metara od temelja ratne bolnice. Ušli su u najveći šator u kom su bili minobacačlije, njih deset.

- Evo ovdje možete spavati dok vam ne napravimo vašu ordinaciju.

Poslije ručka su prilegli na ćebad ispred šatora. Priključio im se glavni minobacačlija Benis. On ih je upućivao u logorski sastav i život.

- Ima nas ovdje oko dvjesta, podijeljeni smo po rodovima i specijalnostima. Vlada prava vojna disciplina. Ima nas od svakle, sa Drine, ova sela okolo što su pogorela. Neki dan nekako su došli naši radnici iz Rijeke u Hrvatskoj, pa se i oni priključili. Njih jedan'est. Čekamo da se ide prema Drini, jer bolan, odavde gledajući i slušajući šum Drine - dobih šum na srcu.

Tvrtko je gledao Benisa. Ljudina, već skoro ćelav, razmaknutih zuba i sa negdje oko četrdeset i pet godina. Prava poštenjačina. Gleda dole u Drinu i priča:

- Ima ovdje i civila... Neki pošli tamo, neki 'vamo, pa svi ostali ovdje i nešto čekaju. Ima i žena i cura. Ima jedna iz Međeđe, tamam spavala tu đe ćeš ti spavati, i mi smo je lijepo pazili. Ja joj kažem: "Samo budi vjerna nama minobacačlijama i imaćeš ptičijeg mlijeka". Al' ona jok. Počne hodati sa onim pješadincima i ja joj zabranim da kod nas spava. Prije je zvali Granatica, a sad Haubica 155-ca, spava sa svakim. Kaže, žao joj što me nije poslušala.

Navečer kad su legli u krevete i kad je slušao priče , laži i dosjetke, osjećao se kao dijete kad sluša priče starijih. Opet mu pred sami san na um padnu roditelji. Da

li su živi? Valjda jesu! Pa mu onda na um pade da je tu gdje on leži spavala i Granatica. Izvadi peškir iz ruksaka i zamota ga oko glave.

Rano je ustao. Minobacačlije su još spavale. Sejo kaže da nije oka sklopio zbog Benisovog hrkanja. Prvo do kuhinje. Popili su čaj i krenuli prema gradilištu. Vojnici su već stavljali drvene obloge u iskopanu rupu. Bio je to prostor 10 x 7 metara. Već su radile motorne pile po stablima, koji će služiti kao bočni zidovi.

Tvrtko je uzeo bilježnicu. Nacrtao je mjesto gradnje, u odnosu na puteve i ostale objekte. Zatim je štapom mjerio dužine. Onda je Seju stavio pred sebe da piše spisak opreme, medicinske i hirurške.

Došao je kurir i pitao ga da li je on Tvrtko.

- Jesam.

- Eno, dole te čeka onaj ludi Francuz.

Sejo ostade da piše, a šef mu Tvrtko ode do stražarskog mjesta na ulazu u logor. Vidio je Tomislava i nije mu bilo drago što ga traži ovdje. Ovaj je to osjetio, pa odmah pređe na stvar. Veli javio mu se Boss, rekao je da sa Sarajevom nije mogao dogovoriti razmjenu. Zatim je rekao da Rusi nisu zainteresovani. Ali ima jedna odlična stvar, a to je da se baka Sabrina, koja se vodi kao Njemačka državljanka smatra nestalom osobom. Samim tim, mama Julija bi mogla dobiti njemačko državljanstvo. Kontaktirali su konzulat u Zagrebu i oni su veoma zainteresovani, pa su uputili dopis Njemačkom bataljonu na aerodromu Sarajevo da ispita slučaj.

Mada su vijesti bile obećavajuće dobre, Tvrtko se hladno zahvali i htjede se pozdraviti kad ga Tomislav upita šta tu radi i kad će u Trnovo.

- Tražim endemske biljke, sutra ću ih donijeti dole.

I okrenu se pa ode prema logoru.

Poslije ručka su redali velike balvane kao strop i krov, pa sloj zemlje, zbog eventualnog granatiranja. Onda su pravili krevete. Već je mrak padao, a oni su imali deset mjesta za ležanje, to jest pet kreveta na sprat i tridesetak kvadrata manevarskog prostora i to sve sa dva ulaza.

Uveče su se oprali, večerali i legli. Probudila ga je gužva oko vatre. To je Beno pravio uštipke. Ostali su jeli, umakali ih u kanticu šećera i iz velikog bloka presovanih hurmi vadili jednu po jednu i stavljali ih u vrelo pecivo. Ni gosti nisu mogli odoljeti, pa se pridružiše. Odavno ništa slađe nisu ni pojeli. Čim je svanulo, krenuli su prema Trnovu. Kad su stigli do stacionara, tamo su još svi spavali. Ešo napravi kafu, a Sejo se ponašao kao da je došao direktno iz borbe. Dođe i Zeka da s njima popije kafu i onako opušteno Zamjenik mu ispriča šta je sve napravljeno.

- Odlično! Jedi, odmori se. Idemo u dvanaest sati na sastanak u komandu.

Ispred stacionara Tvrtko ispriča Zeki da je dolazio Tomislav, da mu je rekao da ima šanse za razmjenu roditelja, kao baka je Njemica, pa na osnovu toga.

- Sve same dobre vijesti danas.
- Jeste dobro, ali nije dobro da se on vrti oko vojske, pogotovo ne preko mene!

- Ma hajde bolan, ne beri brige. Pa, svaka žena u Trnovu zna da ide akcija prema Drini i da je dvadeset i petog. I ko vodi i kuda se ide. Ne treba niko nigdje hodati, ponesi ispecaj kafe i kutiju cigara i sve ćeš znati šta se dešava. Više su žene vijećale o akciji nego Šehina komanda.

Na sastanku je bio cijeli štab. Ovaj put bilo je vrlo ozbiljno. Brifing je vodio Čola i kao pravi oficir dao im zadatke i na referisanju traži, planirano, realizovano i probleme. Doktor je svečano rekao da je Ratna bolnica na Lednjaku skoro završena. Pohvalio je komandira Osu, te tražio od logističara Muharema da nabavi agregat, spužve, plahte i ostalo po sačinjenom spisku. Zatim je predložio da logistika obezbijedi da se sašiju torbice "Crvenog krsta" i da sanitet formira torbe za prvu pomoć, koju bi zadužili svakom desetom vojniku koji ide u akciju. Poslije izlaganja članova komande, Čola uze riječ, te ponaosob izda svakome zadatke. Doktor je dobio zadatak da završi Ratnu bolnicu, da u svakoj jedinici napravi obuku ljudstva, te da planira opremu i ljudstvo za isturene sanitetske stanice u toku borbenih dejstava. Onda Šeha ustade, da se zna ko je ovdje glavni.

- Sastanak je završen.

Vratili su se u stacionar. Doktor naredi da idu u menzu, a on će vidjeti ima li još pacijenata. Svi sa spiska sanitetske jedinice došli su u blagovaonicu. Tu su već bili Sejo, dva medicinara po VES-u i dvije medicinske sestre. Starija medicinarka je gospođa Olga, rodom iz oko-

line Niša. Kao mlada medicinska sestra zaposlila se u Dahićima kod Trnova, čuvala obraz, izbjegavala momke i ostala sama, pa se nada nekoj državi i penziji. Druga je bila Seka, inače je radila u Sarajevu, a kada su počele barikade došla je kod majke u Trnovo i tu ostala, te se priključila medicinskom osoblju. Muž joj je negdje u gradu, a dijete čuva majka. Osim njih stolu priđe glavni kuhar Sajo i pomoćnik Ešo, noseći još jedan sto između sebe.

Za desetak minuta došao je i Doktor. Sklonili su sve sa stolova. Poče im govoriti da moraju da se uključe u rad vojske, da njihov dom zdravlja nije više dom nego Sanitetska jedinica pri komandi. Dobili su zadatak, te se svi moraju angažovati, ako neko ne želi ili ne može, pa pogleda u Seju, može ići u neku drugu jedinicu. Sve u svemu, od danas se mijenja organizacija u zgradi.

- Sutra ujutru ja ću vama održati osnovno predavanje o pružanju prve pomoći da bi neki od vas mogli dalje vršiti obuku... Je l' jasno?

Ovo zadnje je izgovorio imitirajući komandanta Šehu.

- Sajo, a i ti Ešo, pravac kuhinja i stavite nam nešto na tanjire. Daj i flašu, a mogla bi i kafa. Daj ovo, dok smo još civili.

Raspoloženje kod svih odmah bi vidno bolje. Brzo su popili jednu bocu pa donesoše i drugu. I onda, kako to biva, skupiše se i ostale akšamlije. Lijep je običaj bio da što imaš poneseš. Čak je i Tomislav navratio, sjeo i nazdravio Tvrtku za brzo oslobađanje njegovih roditelja.

Oko osam je otišla Olga, oko deset Seka, a za njom i Zeka. Čim je Doktor otišao, na stolove više ništa nije pristizalo. Pa su se i ostali nerado razišli.

Ujutru su u menzi poredali stolove kao u školi. Dvoje po dvoje u klupama čekali su Doktora.

Zeka je Tvrtka zadužio da bilježi redoslijed i postupke prilikom pružanja prve pomoći.

Doktor je jedno polugodište predavao u Medicinskoj školi, te je profesionalno i temeljito proveo cjelodnevnu obuku.

Sutradan su se rasporedili po pravcima. Sejo na Igman, Tvrtko na Lednjak, Priučeni na Kijevo i Rogoj, medicinarke Trnovo komanda i logistika. Tvrtko je opet došao na Lednjak, stigao je kamionom sa opremom koja je tražena za ratnu bolnicu. Gore ga je sačekao komandir Osa te mu uz pomoć ljudstva obezbijedio da u toku dana unesu i slože sve u bolnici-skloništu. Čak je i vatra gorjela unutra, proba za otkuhavanje medicinskih instrumenata. Tvrtku je jedino smetalo što je veliki kanister sa naftom, namijenjenom za rad agregata, bio blizu peći i kreveta na kojem će spavati.

Osa je zadovoljno gledao po prostoriji. Onda zovnu logističara Husu da on preuzme brigu o sanitetu. Dođe Huso, čovjek srednje građe, pedesetih godina, lisičijeg lica, odjeven u šofersku kožnu jaknu. Na glavi zelena beretka, na njoj veliki mjesec i zvijezda. Prije rata je bio trgovac stokom. U svom životu Tvrtko je puno puta čuo za izraz "seoski prevarant", a sada ga je pred sobom gledao

uživo. Sliku da mu u bukvar staviš. Upoznali su se, dogovorili oko saradnje i međusobne pomoći. Huso ode da nastavi odrađivati poslove za vojsku i sebe. Tu veče ga je obišao i Beno. Uvijek nasmijan i fin čovjek. Donio mu nekoliko uštipaka i hurme. Kad je spomenuo Husu, Beno mu ukratko ispriča da je on bio trgovac stokom prije rata, a sad samo održava formu. Tvrtko ga zamoli, pošto je vidio Kur'an iznad njegovog kreveta, da bi volio da mu ga posudi da pročita.

- Može, sreća da ima prijevod, inače bi ga brzo pročit'o.

Kad je ostao sam, upalio je svijeće i polako čitao. Ujutru, nakon doručka, otišao je do Ose. Dogovorili su se da obučava dnevno po dvadeset ljudi i Komandir mu dade spisak po kojem treba izvoditi obuku. Počeo je raditi sa vojnicima. Neki su ga pomno slušali, drugi nisu mogli izdržati više od par minuta, a treći su po cijeli dan spavali. Njihova glavna tema bile su cigarete. One zalihe koje su imali su popušili. Komanda im je odnekud obezbijedila još po tri šteke, ali i to je bilo pri kraju, a kod najzagriženijih duhandžija i kockara koji su igrali karte u cigarete, već je nestalo. Svako popodne Tvrtko bi izabrao nekog iz grupe koji je imao neku osnovu ili je bio zainteresovan da ubuduće ima dodatnu VES (vojnoevidencijsku sposobnost) kao bolničar. Poslije petnaestak dana, predveče, dođe kolona auta. Na čelu je bio komandant Šeha, za njim Čola, Memo, Muharem, Doktor i ostali štapski momci. Za njima, također džipovima, "Golfovima" i "Mercedesima", stigoše komandanti pet-šest je-

dinica oko Trnova. Vodič im je bio Osa, a Šeha je komandant cijele operacije. Došli su na takozvano komandantsko izviđanje. Spustili su se ispred logora. Dole su se zadržali oko dva sata. Čim su se vratili odmah su sjedali u auta i kretali nazad. Doktor je samo uspio reći Tvrtku da će sutra doći.

Da bi dočekao Zeku, Tvrtko se dobro pomučio. Prvi put je otišao i kod Huse i zamolio ga da mu da nešto posebno, da mu gosti imaju jesti kad dođu. Namjestio je i raspremio, ispred i unutar skloništa. Popodne stiže Zeka, sa njim Seka, Sejo, dva priučena i kuhar Sajo. Kad Doktor uđe u bajtu, smrče se i reče da je sreća što neće dugo trajati. Izvadili su iz kombija pravljene torbice sa najpotrebnijim za prvu pomoć. U tom stiže komandir Osa. On je bio oduševljen, ali i zbunjen, kao da je došao na pregled. To je prvi put, koliko on zna, da doktor medicine dođe do njegovog sela. Odmah je naredio da donesu voća i sokove. Dođe i Huso sa dva pomoćnika i odnesoše torbice. Komandir se raspričao o logoru, a široko otvorenih očiju gledao je u Doktora. Srećom, poče padati prvi mrak, pa Osa ustade. Stajao je mirno pred Zekom.

– Izvinite, Doktore, vi sigurno znate da noćas polazi akcija prema Drini. Moram odmah poći dole do prvih sela, da vidim kako su se rasporedile minobacačlije, a onda se moram vratiti do ponoći jer će doći komandant Šeha sa štabom, ali i grupe koje će učestvovati u napadu...

Konačno ode. Doktor se uspravi na krevetu, te im poče govoriti plan.

- Mi moramo ovo da odradimo. Prije tri dana, Čola mi je rekao detalje zadatka. Od tada stalno razmišljam i na kraju sam odlučio ovako. Seka i ja ćemo ostati u Ratnoj bolnici, ovdje. Tvrtko i Sejo će ići srednjim pravcem, za vojskom, u slučaju da treba uvezivati ili organizovati sljedeću sanitetsku stanicu. Dva priučena će uzeti po jednog vojnika koji je ovdje prošao obuku, pa jedan desnim, a drugi lijevim krilom. Hajde da se spremamo jer je polazak odavde u dva, a napad treba početi u svitanje. Sale, ti sa mnom.

NAPAD

Tvrtko je bio ljut, nadao se da će ga Zeka ovoga poštedjeti. Razmišljao je čak i da pobjegne, uzeo ruksak i dvije sanitetske torbice i izašao ispred vrata. Naslonio se na bukvu. Došlo mu da plače... Šeha, sa Memom, ga takvog zamišljenog iznenadi, samo klimnu, svratio je da pozdravi Doktora.

- Gdje ćeš ti Komandante biti?
- Čola je naredio da se iskopa rov za komandno mjesto, pa neka on tu i sjedi, a ja ću ići gdje je najpotrebnije.

Pristižu i manje grupe. Oni silni komandanti od jučer sada su doveli po desetak momaka sa sobom. Tvrtko će tek poslije shvatiti da ih više nisu ni imali, ali su bili ma-

skirani i našminkani kao statisti iz američkih ratnih filmova. Došli su i dobrovoljci iz Ratne opštine Trnovo. Njih petnaestak, sredovječnih ljudi, obučeni kao da su pošli na ispraćaj momku u vojsku, a ne u napad u dubini neprijateljske teritorije. Sve u svemu, plato Lednjaka je bio kao mravinjak. Uskoro kurir prenese Doktoru naređenje da ide odmah u štab. Za četrdeset minuta se Dok vrati. Reče momcima kome da se jave, zaželje im sreću, a Tvrtka zovnu u stranu.

- Javi se Osi, on vodi srednji pravac.

Priđe Sejo:

- Daj Doktore da ja ostanem, sve mi kod kuće bolesno.
- Idi pitaj Šehu - pogleda ga doktor prezrivo.

Tvrtko krenu, Sejo za njim. Prolazili su kroz masu ljudi, različito obučenih, naoružanih od najsavremenijeg naoružanja do pušaka i pištolja starih i po sto godina. Dođoše do Ose, a on se nage, pa im polušapatom govori:

- Ja sam komandant srednjeg, ovoga pravca. Dole ispod su komandiri od kojih svaki ima po grupu od četrdesetak ljudi. Ukupno je sedam grupa. Pošto ste vi nenaoružani, odredio sam vas kod Ćazima, to je sporedni pravac. Tako da, ako Bog da, nećete imati problema. Nego idite dole i tražite Ćazima, dole lijevo...

Sreća da je bila mjesečina, pa se poprilično dobro vidjelo. Nizbrdo stotinjak metara, pokazaše im Ćazima. Tvrtko mu se predstavi i reče da su iz saniteta i da su raspoređeni s njim. Ćazim odmah upita:

- A što Doktor nije poš'o, haaa?

Tvrtko ga odmjeri, Ćazim je bio vitak mršav čovjek, tridesetih godina. Na sebi je imao maskirnu uniformu i to sašivena od šatorskog krila. Čak i kapa. Okupi sve oko sebe.

- Drugovi, hm, pardon, gospodo, hm, vojnici, naš zadatak je da ovom linijom... - i pokaza pravac rukom - prođemo i spojimo se sa našima. Evo kako ćemo. Za sat krećemo, idemo jedan sat, popenjemo se na prvo brdo, a ispod je selo... Imate li šibicu?
- Imamo. - odgovoriše uglas.
- Dobro, selo zapalite! Idemo još jedan sat i tu su nalaze tri tenka... Imate li zolju?
- Imamo. - odgovoriše dvojica.
- Dobro, uništite tenkove! Odatle još jedan sat i spojimo se sa našima... Ima li pitanja?

Većina nije ni odgovorila. Niko nije ništa pitao. Posjedali su da odmore. Neki vade cigaretu, ali polako, da niko ne primijeti. Neki izvače kutijice sa duhanom i krijući motaju. Većina se oko njih vrtila da povuku koji dim. Jedino Sejo izvadi kutiju "Yorka", izazivački pročita sa paklice "s cigaretom nisi sam" i vrati ih u džep. Ćazim mu priđe:

- Daj jednu, doktore.

Sejo mu dade cigaru, te ga skloni u stranu, kako bi saznao koju pojedinost, kuda će se povlačiti, za ne d'o Bog, da se zna snaći. Razgovarali su tiho. Kad ugasi cigaru, Ćazim naredi da krenu. Prvo su išli u koloni. Među

zadnjim je hodao Tvrtko, a posljednji Sejo. Ubrzo na čistini ispod logora ugledaše top, veliki, i posadu oko njega. Svi su sad žešče koračali, puno ih, imaju oruđe, eto ih ujutro u Goražde na kafu.

Prolaze dalje, hodali su oko pola sata i do njih dođe naređenje da se rasporede u strelice. To jest, da hodaju jedan pored drugog na pet-šest metara. Tek tada je Tvrtko vidio koje je ovo prostranstvo i da ih je sto puta više ne bi pokrili ni dio. Stigli su ispod brežuljka. Tu su bila dva Benjina momka, minobacačlije sa dvije pobodene cijevi, okrenute prema neprijateljskom selu. Kad su pošli uzbrdo, minobacačlije im dobacuju da se čuvaju mina, posebno pašteta. Peli su se uzbrdo u strelicama. Ispod samog vrha neko reče:

- Pazite, paštete!

I svi počeše gledati pred noge. Bilo je dosta konzervi. Tvrtko je zaobilazio "Gavrilovićeve" paštete i polako, stopu po stopu, do vrha. Gore su bili iskopani rovovi, ali nije bilo nikoga. Sigurno je da su ovi rovovi nekad bili zaposjednuti, pa je ostalo dosta smeća. Nastaviše dalje, a kad su se počeli spuštati, neko zapuca i svi za njim počeše pucati. Hodali su i pucali. Poslije par minuta Tvrtko upita onog do sebe:

- Koliko ima do sela?
- Još deset minuta hoda.
- Pa što pucaš?
- Ne znam, svi pucaju.

Konačno selo. Izgleda da nema nikog.

- Fala Bogu, nema nikog...

Komšija do njega mu govori šapatom, kad osu vatra sa svih strana. Neprijatelj ih je pustio da siđu u dolinu, pa osuo vatru sa brda i to protivavionskim mitraljezom i topom. Svi zalegoše. Pade nekoliko granata tamo gdje su bila protivnička oruđa. Neko reče da to naši tuku. Privukli su se kućama i pronašli zaklon. Prage su šarale po selu, ali su ipak čuvali kuće. Oglasiše se i ona tri tenka, te počeše gađati selo. Očito nisu bili iz sela, oni su gađali kuće. Polovina ljudi, na čelu sa Ćazimom, poče bježati uzbrdo i u po brda ih stiže praga, upravo su joj došli na pravac. Trojica ostadoše ležati, dvojicu izvukoše između sebe i utekoše iza brda. Sejo zagalami panično:

- Gdje nam je komandant? Gdje je Ćazim?

Neko mu odgovori:

- Šuti bolan, kakav komandant, to ti je seoski poštar, nego jedini sašio i ima uniformu...

Tvrtko je ostao sa grupom mladih momaka. Nisu se bojali. Jedan ode do podruma druge kuće i donese pletenku rakije. Stavili su osmatrače na bokove i dogovorili se da će čekati noć. Sejo je pušio jednu za drugom. Momci su iz ruksaka izvadili hranu. Bilo je tu i slagane pite i konzervi. Jedu, a još nije ni podne. One minobacačke granate padaju sve bliže, bliže selu i njima nego pragama na brdu. Uskoro počeše padati po selu, oko njih, pa ispred sela i onda po brdu iza njihovih leđa i konačno prestadoše. Izgleda da je svima dosadilo pucanje, a i rano se ustalo... Tri, četiri, pet, šest, sedam, osam

sati, počelo se i smkavati. Dogovorili su se da ide jedan po jedan. Napravili su troja nosila, od tankih gredica, na koja su vezali šatorska krila. U najvećoj tišini su započeli izvlačenje uz brdo. Praga je nasumice gađala. Stigli su do trojice mrtvih, pokupili ih na nosila. Jedan je davao znakove života. Prenijeli su ih preko brda, pa dalje prema minobacačlijama. Nije ih bilo, ali su ostale čahure pedesetak ispaljenih granata i desetak neispaljenih. Nastaviše dalje, stalno su se mijenjali, odmarali da mogu da nose pogođene. Kad su prošli dolinu, kod prve šume posjedali su da predahnu.

Sejo sjede, rovi po džepovima i traži li, traži. Onda izvadi ličnu kartu, debelu, kartonsku. Izguli jedan list, malo ga zgužva, smekša. Stavi na list suhog bukovog lišća, ispod svoje zadnjice nekako to smota i zapali. Takav se dim i vatra digli, učini im se, da praga odmah zapuca baš prema njima.

Krenuli su šumom, uzbrdo i pristigli minobacačlije koji su nosili teške cijevi na leđima.

- Pa dobro, koga ste vi gađali?
- Drugo brdo, iznad vas.
- Pa što poslije po nama?
- Pa znaš, reko nam Benjo da ništa ne diramo. Samo da ubacujemo granate. Mi ubacivali, tek poslije shvatili da nam se minobacač ukopava sa zadnje strane i da baca granate sve bliže nama. Zato smo i prestali.

REAKCIJA

Tvrtko ih je gledao. I da nije bilo ovih mrtvih ljudi, još bi ih nešto priupit'o.

U tri sata dođoše u logor.

Tu je stajao Šeha komandant, sačekivao grupe i "spominj'o im sve po spisku". Govorio im je da se vrate, al' su svi pored njega hodali oborene glave i išli dalje. Donijeli su nosila do ratne bolnice. Mrtve ostaviše u tranšeji, a živog su unijeli unutra. Koliko i kako su ga vukli, donijeli su ga zguljenih cokula, u čarapama. Unutra Doktor sav krvav. Na krevetima šest ranjenika i na stolu još jedan. Seka je asistirala, a Sale sa Husinim ljudima one kojima je rana sanirana nosio do kombija, a onda su ih vozili u Trnovo do Olge, pa opet nazad.

Svanulo je. Doktor priđe i zagrli Tvrtka:

- Živ si, Blećak. Hajde da ovo pokupimo, pa u Trnovo. Dole ćemo odmoriti. Pakovali su opremu, utovarali na kamion. Tvrtko je razmontiravao agregat, pored njega je prolazila grupa dobrovoljaca ratne opštine. Jedan kroz zube procijedi:
- Jebem ti majku rusku.

Tvrtko se napravi da ne čuje. Unijeli su opremu, pa sjedoše u kombi i pravac Trnovo. U stacionaru su još jednom previli svakog ranjenika. Bilans je bio sedam mrtvih i dvadeset ranjenih.

Otišli su na spavanje.

Niko ih nije budio.

Kad se konačno rasanio,Tvrtko je shvatio da je prespavao dan i noć. Bio je neraspoložen i tužan. Nije mu se izlazilo iz sobe. Kod sebe je imao Kur'an. Uzeo je da čita. Svako slovo je posvetio onim nesretnicima što poginuše. Čitao je i zastajao, vraćao se opet pojedinim dijelovima, pa razmišljao da pokuša shvatiti... I sve tako.

Oko podne dođe Ešo, zove ga Doktor.

- Sjedi, moj Tvrle.

Obojica su šutjeli nekoliko minuta, Sale im donese kafu. Doktor je gledao u pod, poče govoriti ko za sebe:

- Šta ćeš, mi smo uradili sve što smo mogli. Nemoj mi zamjeriti, da nisi bio gore, sigurno bi te uhapsili. Ipak neki nemaju povjerenja u tebe. Situacija je loša. Dolazio mi jutros Šeha, obilazio ranjenike. Kaže da je bila izdaja, da su nas čekali. Neke grupe su dogurale do Drine, dole su u Goraždu. Neki su se tek juče vratili, ali jutros kad su u komandu došli roditelji od poginulih, bio je pravi haos. Ti si dobar, eno Sejo kod kuće, razbolio se, ima temperaturu, enterokolitis, ne može na noge. Kakav je bio dole?
- Ma k'o i ja. Samo što sam ja šutio.
- I šta, Sejo na kraju popuši ličnu kartu?
- Popuši.
- A-a, poštar pobježe?
- Pobježe.
- Znaš li da nam Tomislav od onda nije dolazio. Kažu da je još ovdje i da gore po brdima dijeli humanitarnu pomoć. Tišina...

Zeka nastavlja:

- Ovo treba da se malo zaboravi, nije se pametno sada kretati, niti šta tražiti. Sačekaćemo da vidimo šta dalje...
- Vidi Zeka, molim te... Ja ću ovdje čekati da se situacija smiri, neće li doći i Tomislav, ali molim te razriješi me svega, ja neću biti ovdje duže od deset dana. Moram pokušati doći do Sarajeva i tražiti pomoć za moje... Ima iza zgrade drva, ja ću ih cijepati da opravdam što sam ovdje.
- Dobro, neka ti bude.

Narednih dana Tvrtko je cijepao drva, jeo u menzi, čitao i spavao. I tako ukrug. Ti dani su mu bili najgori. Tuga mu se uvukla u stomak, razmišljao je o životu, o svojima, o nekoj čudnoj životnoj matici koja ga vuče, a da on ništa ne može promijeniti. Gdje god se nađe, neki ljudi izronili iz prošlosti, kao da ih neko u Bosni zaledi, zaledi, pa ih svakih trideset godina odledi da zatru sve što nije ko oni. Hoće da ga nema, ni njega, ni onih što prave ovakve kao što je on. Zašto je nekom smetao njegov otac koji je zbog ljubavi prihvatio biti odbačen? Izgradio je svoj svijet. Žrtvovao se, prigrlio je jedno srce, a odbilo ga je stotinu jezika. Bio je duhovni otac hiljadama djece, onih što ih je naučio čitati i pisati. Neka njegova djeca ga sada drže u ropstvu. Ko su djeca koja mogu babu udariti? Izvršioci su oni što nisu tablicu i pjesmicu mogli naučiti, problemi, malo u zatvor i završi u kanalu. Planeri su znali svaku pjesmicu, recitacija bez emocija,

uvijek smiješak, druženja sa nadarenim, liječenje kompleksa, dok ne nađu sebi slične, a već je oruđe kod njih.

Tvrtko je još jače udarao sjekirom. Nije bio vješt, imao je rane po rukama i izudarane cjevanice na nogama. Poslije ovako teškog rada jedino je mogao zaspati. Za sedam dana iscijepao je sva drva. Ode kod Doktora. Ovaj mu reče da je Tomislavu poručio da dođe, a da će večeras na sijelo doći Šeha i ekipa, pa će vidjeti s njima za propusnicu.

Ležao je i čitao kad se na vratima pojavi Sale, zovu ga da dođe dole. Siđe i pozdravi sve redom - komandanta Šehu, sekretaricu Cicu, Memu bezbjednjaka, Muharema logističara, Hajru personalca, Doktora i Seku. Bili su tiši nego inače. Zeka ustade, priđe Tvrtku, pa se okrenu Šehi:

- Komandante, daj molim te da pomognemo ovom momku. Vidio si da nije za ovoga, a ipak je učestvovao u svemu. Da nije bilo njega, sigurno ne bi sanitet bio tako ekspreditivan. Vi znate da je on sam, neka proba stupiti u vezu sa UNPROFOR-om da mu oslobode roditelje.
- Doktore, ja sam dobio naredbu da ne puštam nijednog borca. Imam informacije da bi mogla biti kontraofanziva.
- Pa i da bude, k'o da bi nešto izgubili da nema Tvrtka.
- To, vala, jest. Ali, gdje bi on dalje?
- Igman, Hrasnica, Butmir, pa preko piste aerodroma u grad.

- Šta on može tamo sam? Samo da od gladi umre.
- Preko Tomislava mu je obezbijeđen sastanak u Njemačkom bataljonu.

Memo planu.

- Tog Tomislava mi ne spominji...

Šta on tu još uvijek radi? Ne daju mi da ga uhapsim, a ja bih s njim po kratkom postupku.

- Neka, Memo - smiruje ga Šeha... Malo tišine, a onda prošaputa Cica:
- Ma pusti ga, Komandante.

Opet tišina.

- Dobro - reče Šeha i iz džepa izvadi mali "Lipa" blok, odguli jedan listić i napisa: "Midho, ovog borca propusti u grad. Molim te. Šeha".

Cica uze ceduljicu i dobaci je Tvrtku. Zeka zovnu Saleta, a Tvrtko se išunja iz prostorije.

Ujutru je ustao rano. Doktor je još spavao. Sjeo je sa Saletom i Ešom i čekao ga. Priča im sinoćnji doživljaj, da ide, da su mu komandanti odobrili. Nije im bilo drago, navikli su se na njega. Sale ga upita:

- Znaš li kuda ćeš?
- Preko Igmana u grad.
- Kad se popenješ gore na Igman, pitaj za Samira Hosovca i kad ga nađeš, reci da te posl'o Sale, Salem Obhodžić. On je moj amidžić, to ti je od strica sin. Reci da ga je Sale poselamio, znaće on šta to znači...

Nastavi mu dalje pojašnjavati šta ga čeka, a Eši to dosadno, pa sve započinje priču o Seji i njegovom junaštvu.

Poslije sat vremena siđe Doktor, naruči kafu. Svi su bili tihi, znali su kad Zeka odsijeli da ne voli "buku na sabahu". Kad mu Sale donese i drugu džezvu, on hrapavim, promuklim glasom upita:

- Koliko je sati?
- Jedan'es'.
- Neka Tvrtko bude ovdje u tri, doći će Tomislav.

Poslije druge kafe Zeka ode da radi. Tvrtko je čekao. Tomislav je ušao tačno u tri sata, sa širokim osmijehom starog prijatelja. Srdačno se pozdravio sa svima. Zagrli Tvrtka, sjede i namješta usne prije nego što progovori:

- Ja ima super vijest. Maj boss je javio da Njemci hoće spasit tvoj majka.
- A otac?
- Ne znam. Stani, ti otići u Sarajevo na airport u Deutschland capital komandu. Traziti kapetana Miler i on ti reći.

Još je rekao da on ide ujutru na Igman i da može autom s njim. Sale donese grah i svi zajedno ručaše. Poslije ručka Tomislav ustade i reče da dolazi ujutru u šest.

Tvrtko se pope na prvi sprat, pokuca na vrata ordinacije, polako uhvati za šteku i otškrinu, pa ih širom otvori. Na krevetu za pacijente je ležao Zeka. Kad vidje Tvrtka ustade.

- Je li dolazio Tomislav?
- Jeste, sad ode.
- Šta ti kaže?

- Da se javim Njemcima u gradu i reče da on ujutru ide na Igman.
- Dobro.

Zeka sjede za sto, privuče pisaću mašinu i poče kucati, poslije par minuta izvuče papir, pa opet uvuče drugi i poče pisati i tako i treći. Kad je sve završio, iz stola izvadi pečat.

- Evo ti ova uvjerenja da si bio pet mjeseci u jedinici. Ovo drugo ti je da si pripadnik jedinice, a treće da imaš u sebi geler i da te šaljemo na operaciju u Sarajevo. Njega pokazuj kad budeš na punktovima, a ova dva ti mogu valjati.

Ustade, zagrli Tvrtka i nešto mu gurnu u džep.

- Idi, ne volim rastanke.

Tvrtko izađe, gurnu ruku u džep i izvadi sto dojče maraka. Suze mu kliznuše niz lice. Nekako se uzdržavao dok nije došao u sobu, a onda poče plakati... plače, pa vrišti.

Ujutru je sjedio pred stacionarom od pola šest. Izađoše Sajo i Ešo da ga isprate. Sajo mu je u platnenu vreću spakovao hrane. Napravi mu i remen na vreću, da može nositi o ramenu. Još jednom ga napomenu da obavezno ode do Samira:

- Samir je bio u HOS-u, on je bio legenda odbrane Dubrovnika, al' ima prijeku narav, pa sve na kraju usere. Ovdje je doš'o sa petnaestak svojih boraca. Nema o'kle hi nema... Al' što voli žene, a i one njega...

Utom stiže Tomislav. Tvrtko zagrli i Saju i Ešu. Izljubiše se. Ubaci ruksak i vreću u prikolicu i uđe u auto.

PUTOVANJE

Čim je sjeo, Tomislav započe priču. Tvrtko jedva dočeka da Tomislav spomene rastinje, te se on nadoveza i narednih sat je pričao o bjelogorici, crnogorici, jestivim biljkama... Samo su jednom stali da mokre i prije osam su bili na Igmanu. Pozdraviše se i Tomislav nastavi put dalje, ravno, prema Treskavici i Visočici.

Nikad ga više nije vidio, ali je čuo da ga je u sljedećoj ofanzivi Memo bezbjednjak uhvatio sa svim njegovim radiostanicama, te je obrađivan starim milicijskim metodama, a predat je poslije tri dana, kada ga je lično tražio Klark Žlajn. Tvrtko je izišao pored prvih hotela. Ispred je bio punkt. Izvadi i pokaza onu uputnicu za bolnicu i odmah ga pustiše da prođe. Planina je izgledala tužno. U svim hotelima bila je neka malobrojna, samostalna grupa. To su, ustvari, bile one grupice što su učestvovale u akciji prema Drini. Svaka od tih jedinica je imala svoj privatni punkt i sve su imale neki naziv, obično po komandantima, "Zenge", "Ćelini"...

Osim vojske bilo je i izbjeglica, prolaznika i švalerki. Hodao je polako, noseći onaj ruksak na leđima i vreću sa hranom u ruci. Na trećem punktu mu istresoše stvari, uzeše svježe sendviče i bocu rakije i pustiše ga. Kad su mu već uzeli, upita ih za Samira Hosovca, reče da mu je to rođak. Vratiše mu hranu, popili su po gutljaj rakije i vratiše i nju, a na kraju su mu i objasnili i pokazali gdje Hosovci drže liniju iznad FAMOS-a. Krenu dalje,

a ubrzo ga sustiže kamion i stade. Prepozna jednog momka sa punkta. Pope se na karoseriju kamiona punog krompira. Sjede na jednu vreću, rukama se uhvati lijevo i desno za po jedan krompir iz vreća i krenuše dalje. Osim njega gore je bilo još sedam-osam žena i četiri vojnika. Stigli su do punkta koji obilježava mjesto odakle se put spušta prema Hrasnici. Punktaš izađe i pokazuje put prema Samirovoj bazi.

Tvrtko skoči sa kamiona, baciše mu stvari odozgo. Opet sve na leđa i dalje, do male zgrade, koja je inače bila radničko zimsko odmaralište jedne sarajevske firme. Ispred zgrade nekoliko različitih zastava, i hrvatska i bosanska i još neke. Stražar je stajao ispred sa izblijedjelom maskirnom uniformom. Upita ga za Samira, te objasni da je rođak. Stražar ga povede sa sobom na prvi sprat gdje pokuca, uđe i obrati se:

- Gospodine zapovjedniče, neki vaš rođak.
- Neka uđe!

Tvrtko uđe, na velikom krevetu ležala je momčina od dva metra, a do njega sitna i lijepa djevojka.

- Ko si ti?
- Ja sam prijatelj Saleta, Salema, vašeg amidžića. On je rekao da svratim.
- Šta ti treba?
- Ništa. Samo da prespavam, pa bih nastavio sutra dalje.
- Kakva je seoska bagra, dobro mi nije poručio da ti i žensku dam.

Poče se smijati, a ljepotica pored njega se kao naljuti.

- Haj' sad iziđi i nek ti stražar nađe krevet, pa ćemo večeras sjediti.

Tvrtko izađe. Hodao je unazad da ne okrene leđa zapovjedniku. Smjestiše ga u sobu gdje su bila još dva vojnika. Po njihovim izgledima bilo mu je jasno da mora staviti ruksak pod glavu. Vreću je otvorio, dao im one sendviče i rakiju. Konzerve je zadržao, pa leže i zaspa.

Probudio ga je jedan od cimera. Reče da ga zove zapovjednik. Ušao je kod Samira. Sad je ležao na sofi u kancelariji. Preko puta njega je sjedila visoka djevojka, odjevena. Duge noge prekrižila. Koristila je Samirov telefon i malu radiostanicu da bi davala izvještaje za televizijski i radijski dnevnik u Sarajevu. Upravo je govorila o stanju na frontu, južno od grada. Zapovjednik mu pokaza da sjede. Kad je novinarka završila, on je predstavi kao svoju djevojku koja će napisati njegovu biografiju. Poslije izvještaja i kratkog smiješka, ona ustade i napusti prostoriju. Na vratima reče da će doći na spavanje. Tvrtko ukratko ispriča ko je i gdje ide i kako se sprijateljio sa Sajom. Predstavi se kao inženjer šumarstva.

- I ja sam bio student... Studirao sam turizam u Dubrovniku. Pomalo švercov'o iz Italije, pa poče prepucavanje i rat. Stari moj, kad dole ona JNA topovnjača opali sa mora, brda se ravnaju. Stisli su nas u zidine, po trid'es dana nisam čizme skid'o. A kad to očuvasmo, onda haj' ti Samire dalje. Došao sam ovdje da branim Bosnu i doveo sa sobom i Musli-

mane i Hrvate i Srbe, Cigane, Šiptare i Nijemce. Sa mnom je došla moja bivša vjerenica Ivona.

Otvori bocu konjaka i nasu im po punu čašu. Vrata otvori omaleni vojnik, u rukama je nosio dvije vreće, te odmah poče izviješće:

- Vratili smo se sa izviđanja, bili smo dole na terenu cijeli dan, pa kad smo već dole, mi poskidali sve mine.

Pa otvori vreću punu protivtenkovskih mina.

- Zapovjedniče, možemo li dobiti litar konjaka za ovo?

Samir ustade i iz ormara izvadi bocu i dade mu je, a vojnik krenu, pa se vrati:

- Gospodine, danas smo vidjeli da su došla tri autobusa Srbijanaca dole u fabriku...

I izađe.

- Vidiš li budale, ono što je najvažnije on zadnje kaže.

Pa uze motorolu.

- Os zove Orla, Os zove Orla!
- Orao je, reci.
- Tri velika paketa došla u fabriku.
- Zovem te.

U tom se čuje glas:

- Os, ovdje Zolja.
- Čujem.
- Šta su ovo one tvoje budale uradile? Poskidali sve mine koje smo mi postavili ispred linija.
- Zolja, vratit ću... Dođem ti bocu i curu.

Šutili su, Samir procijedi:

- Ubiću ih k'o zečeve.

Poslije deset minuta oglasi se motorola:

- Orao je, Os javi se.
- Recite Orle!
- Ovi će krenuti odozdo. Zatvori punkt i pojačaj to gore.
- Dogovoreno.

Kad zapovjednik završi, okrenu se pa upita:

- Kako reče da se zoveš?
- Tvrtko.
- E Tvrtko, danas ne možeš dole, nego se odmori, pa sutra ujutru kreni s nama da vidimo šta ovi hoće. Nije to daleko, a imamo iskopane i rovove.

Tvrtko odmah ode na spavanje. Još dugo je zatvorenih očiju slušao vrisku, svađe i psovke hosovaca. A ujutru ga zorom probudiše, grubo:

- Ustaj, zbor!

Vreća sa konzervama je nestala. Izađe ispred zgrade, neko mu naredi:

- U stroj!

Izađe i zapovjednik. Dizali su nekakvu zastavu jedinice, a na njoj je bila i sablja i puška i topovi. Samir mu namignu da se izmakne. Naredi:

- Nadesno! Trčećim korakom!

I svi u trk oko zgrade.

Tokom dana će im saznati imena - nadimke. Iza zapovjednika dozapovjednik Iljo, Haso - Drina, Bakir - Cigo, Zenga - Jadran, Ivona - Hosica, Enko - Mostarac, Mujo - Top, Hans - Švabo, Mile - Srbin, Šok - Albanac, Leo -

Kama, Lika - Praga, Sejo - Slino.Trčali su petnaestak minuta, pa Samir naredi da se spreme, doručkuju i da za deset minuta budu spremni za polazak.

- Idemo u izviđanje. Da vidimo šta oni miševi rade... U zgradi ostaje samo Slino. Ako šta nestane, ubiću ga k'o neki dan, samo sad namrtvo.

Tvrtko ih je čekao pred zgradom. Nije još bilo ni pet sati. U kolonu, pa nizbrdo. Bila je tišina u stroju, bili su još bunovni. Došli su iznad fabrike. Svi osim Šoka uskočiše u rovove. Samir je uzeo dvogled, uz njega je uvijek bila Ivona.

Zovnu i Tvrtka.

- Hoćeš cijev?
- Neću.
- Dobro, onda mi nosi torbicu.

Počeše osmatrati. U rovovima je već polovina hosovaca zaspala. Dole su se budili i počeli se kretati po krugu fabrike, koja je korištena kao kasarna. Samir uze snajper. Gledao je kroz optiku i kad su svi spokojno drijemali, snajper opali, pa još jednom i još jednom. Po inerciji, ostali se uhvatiše pušaka i zapucaše prema fabrici. Dole nastade panika. Dva čovjeka su pala i neki su ih izvlačili, a ostali uzvratiše vatru, nasumice prema brdu. Lonac provre, proključa i odjednom hiljade ključeva. Sve kipi. Svi pucaju. Odozdo poče minobacač raditi. Prvo daleko, pa bliže, pa ispod njih, pa iznad njih. Praga je orala brdo. Samir se smijao. Jedini je Šok iskakao iz rova, pjevao je pjesmu "Ja sam vojnik sreće, mene metak neće",

ispalio bi okvir iz kalašnjikova i onda polako ušao u rov. Sve je to trajalo sat vremena. Tvrtko je zabio nos u rov i nije glavu pomaljao.

Tek kad je sve utihnulo, malo se pridigao pa otresao sa sebe zemlju i granje. Ova grupa koja je do maloprije spavala, sada napunjena adrenalinom, napaljena, tražila je još akcije.

Odozdo se čulo:

- 'Ajte, čekamo vas!

Samir se šalio:

- Odgovori mu, Hans! Švabo se malo pridigao, namjestio šake na usta i počeo:
- Četnik, jebem ti balijsku majku!

Svi su se smijali. Mujo Top ga smlati po glavi. Šok opet otpjeva refren već poznate pjesme "Vojnik sreće". Sad su oni odozdo nastavili:

- Balije, majku vam jebemo!

Samir upita Bakira Cigu:

- Šta ono kažu?
- Psuju Vama, zapovjedniče, ne psuju nas Cigane...

Niko se nije usudio nasmijati. I tako je dan prolazio. Neko bi ispalio rafal, a za njim svi ostali, pa se smiri na desetak minuta. Ivona je nosila uvijek hranu i piće za Samira, te se i Tvrtko nekoliko puta založio. Dan dug k'o godina. Ovi internacionalci su oko njega izvodili razne budalaštine.

Saznao je da Pragu zovu tako jer se falio da je u seksu kao praga, samo štema, Bakir je bio pravi Ciganin čer-

gaš, Haso je stvarno bio sa Drine, Mujo Top je spavao kao top, Leo je nosio kamu sa kojom je jedino luk gulio, a Ivona je bila luda za Samirom.

Dočekaše i mrak. U koloni jedan po jedan, šumom se izvukoše prema bazi. Kad su se vratili svi u menzu, na Slinov grah, zapovjednik im dade i dvije boce konjaka. Tvrtka zovnu na stranu, reče mu da on u tri sata autom silazi u Hrasnicu sa novinarkom, pa da se spremi da ide s njima. Kad je prilazio "golfu dvici", a vozilo svuda izbušeno, tek mu je bilo jasno što su pošli u tri, po mraku. Cijela dionica puta, koji se spuštao do naselja, bila je izložena direktnoj vatri. Vozili su bez svjetala i sve bi bilo dobro da nije bilo križanja sa nekim velikim kamionom. Tada se moralo balansirati, sklanjati, a odmah je bilo jasno da je Samir loš vozač. Vjerovatno ga je sve ovo ponijelo i prije nego što je izvršio obuku ili položio vozački ispit. Nekoliko puta su se nageli nad provaliju, jednom očešali stijenu s gornje strane, ali naposlijetku se spustiše u grad.

Kad ugledaše Samirovo auto, vojni policajci brzo digoše rampu. Samir nije smanjivao brzinu. Okrenu glavu nazad:

- Kako se ti ono zoveš?
- Tvrtko.
- Dobro Tvrtko, kod koga ti reče da trebaš?
- Kod Midha.
- I ja ću u istu zgradu, da ova mala nešto uradi, a tebi ako šta zagusti reci da si rođak Samira Hosovca.

Parkiraše ispred zgrade. Samir popriječi golfa, pa zajedno do ulaznog hola. Njih pustiše, a Tvrtka zaustaviše policajci.

- Imam poruku za komandanta Midha.
- Pa dobro Poštar, znaš li ti koliko je sati?
- Ne znam.
- Pa, da znaš ne bi ni ulazio. Bolan, sad je pola pet, a Komandant dolazi u osam. Idi tamo iza portirnice i sjedi.

Malo je drijemao, malo gledao u pridošlice. Oko devet svi skočiše i mirno stadoše, a on dok se snašao, visok crn momak u maskirnoj uniformi prođe kroz hol u pet koraka i uđe u kancelariju, za njim dva naoružana pratioca.

Pola sata poslije Tvrtko ode do policajca, ovaj mu reče da sačeka, pa još sat, pa Komandant ode, pa se vrati za dva sata, pa opet svi ulaze, a on sjedi i čeka. Oko tri sata Komandant izađe na hol. Stajao je i razgovarao sa dva starija čovjeka, koje je pratio prema izlazu. Kad završi, onaj policajac pokaza na Tvrtka i kaže da nosi nekakvu poruku.

- Uvedi ga.

Tvrtko uđe iza policajca, a za njima Midhat.

- Šta je trebalo momčino?

Pri rukovanju jako mu stisnu šaku.

- Evo ovo pismo Vam poslao komandant Šeha iz Trnova.

Midho uze cedulju, prođe za sto, izvadi blok sa nekim dozvolama i potpisa, pa doda papir do Tvrtka:

- Otiđi sa ovim do protokola da ti ovjere.

Na propusnici je pisalo "Slobodno kretanje", ovjeriše mu i on izađe pred zgradu. A gdje sad?

PISTA

Prvog prolaznika je pitao gdje je Butmir i kad mu ovaj pokaza pravac prema Sokolović Koloniji on upravi. Hodao je pola sata do zadnjih zgrada. Pogledao je ispred. Bilo je oko dva kilometra ravnice, donedavno obrađivane, a po obodima oranica sa druge strane vidjele su se kuće Sokolović Kolonije. Sjede na beton, otvori ruksak i iz njega, sa dna izvadi konzervu "Ikar". Ovo mu je dao Benjo na Lednjaku. Sjeća se da mu je objašnjavao:

- Ova konzerva ti je k'o bomba kašikara. Uzmeš je u lijevu ruku, desnom rukom, kažiprstom, uhvatiš za ovaj osigurač i povučeš. Ako šišti baci, ako ne šišti pojedi.

Ova nije šištala. Uze čakiju, oslobodi viljušku i sve pojede. Malo odmori, stavi ruksak na leđa i krenu. Gledao je asfaltiranu cestu, ali mu se učini da je preko oranice mnogo bliže i krenu, malo ulijevo da uđe direktno u naselje. Nije bilo nikoga. Ispočetka, prvih dvadesetak metara, bilo je i ove godine posijano i svježe okopano, pa je hodao između lijeha i "kućica". Prošao je još tridesetak metara, kad čuje da ga neko zove:

- Hej, momak!

On stade i od zgrade začu glas:

- Samo da znaš, u minskom si polju, boli me briga, samo da znaš...

Stajao je kao okamenjen. Gledao je u svoje cokule i prostor oko njih, sageo se i razmišljao. Sjeti se, pa pokuša iza sebe da vidi otiske stopala kojim je došao. Ništa. Onda oko njega poče zviždati i pijukati, pa se začu rafal. Okrenu se i poče trčati pokušavajući da nađe onaj trag kako je dolazio. Za dvadesetak sekundi bio je kod konzerve "Ikara", koju je ostavio na prozor podruma zgrade. Iz haustora izađe stariji čovjek:

- Đe si poš'o budaletino, zamalo ne zagide?!
- Pošao u Sokolović Koloniju.
- Ma kakva Kolonija zavida, a i ne ide se ov'da. Idi tamo sa druge strane, pa pravo pored zgrade do pulta i tamo pitaj.

Starac ode. Tvrtko se okrenu, pogleda na brdo iznad, pa pravac odakle su ga gađali. Zaključi da je to vjerovatno iz fabrike, iznad koje je jučer bio. Malo odmori pa krenu dalje. Hodao je ispod streha zgrada, ispod okapnica, kao da kiša pada. Dođe do punkta. Tamo je sjedilo i ležalo stotinjak duša. Tvrtko se umiješa među njih, pa sjede na travu. Neki nasmijan i rumen momak do njega raširi šatorsko krilo i ponudi mu da i on sjedne. Tvrtko se pomače na šatorsko, a momak se predstavi:

- Ja sam Ramiz, ovo je moj komšija Zahid, a ova starina je njegov punac Emin-aga.
- Drago mi je, ja sam Suljabegović iz Kalinovika.
- Mi smo od Goražda, iz Ilovače.

I poče razgovor. Ramiz je bio pravi veseljak, već su ga okolo svi znali. Sad se okretao lijevo, pa pričao i šalio se sa nekim borcima, a onda bi se okrenuo desno pa dobacivao švercerima. Objašnjavao je Tvrtku ko je ko ovdje:

- Ja poš'o u Saraj'vo, tu mi je žena sa djetetom zapala, a Zahid poveo punca kod svastike (pa mu šapnu) da ga ostavi... Vidiš one žene 'vamo? Ovdje su od juče. Natrpale u rance meso, njih dvije uzele tele i oni policajci im ne daju dalje. Sve ti je ovo ovdje skoro go švercer, ovdje kupuju i nose u grad pa prodaju više od duplo. I ja sam ponio dva'es litara rakije, pa malo ja, pa malo po punktovima i još mi ostalo pet litara.

Pade mrak. Krenuše u koloni prema vojnim policajcima, sa dozvolama u rukama. Pošto je većina zastajkivala i nešto kalkulisala, Tvrtko i Ramiz prođoše među prvima. Pokaza komandantovu propusnicu, za njim Ramiz izvadi nekakvu dozvolu. Prođoše, a Ramiz se smješka:

- Vidi prijatelju, ja od Goražda idem sa ovom dozvolom, a na njoj pečat planinarskog društva "Divojarac".

Uđoše u tranšeju, pa uskim blatnjavim putem sa kamena na kamen. Dvadesetak metara iza njih Zahid vodi punca pod ruku.

– E, vidi, Boga ti, moj zemljače, kako poče ovaj rat niko ne vodi ni babu ni majku, svi krenuli sa ženinom famelijom ili kod ženine famelije.

Hodali su još dvadesetak minuta, pa stadoše:

- Ne znam ni ja put, da sačekamo...

Čučnuli su kod prvih kuća, sustiže ih Zahid, pa za njim i one dvije švercerke.

- Znate li put?
- Znamo, ako ćete nam pomoći da nosimo ruksake. - Hoćemo, al' uščulo ti se meso... - Uščuo se ti dabogda, baksuze.
- Kako prođoste?
- Valjda im dosadili!

Ramiz uze jedan ranac, Tvrtko drugi i krenuše za ženama. Između kuća k'o lavirint. Mrak. Ponegdje u podrumu gore fenjeri, to je sasvim siguran znak da se tu nalazi virtualna, ratna prodavnica. Kod jedne prodavnice stadoše. Ramiz uvuče glavu unutra, upita ima li pive. Nema, odgovaraju. Nastaviše dalje... Kod zadnjih kuća uđoše u tranšeju, pa njom polako. Opet vojni policajac, opet pregled ranaca, standardna procedura. Zahir, koji ranije nije govorio, priđe policajcu, primače glavu da su se čelom dodirivali, pa mu prijeteći objasni:

- Mi smo borci, a ovo su nam žene i moj babo, pa se vraćamo kući.

Policajac se izmače. Prišli su do ograde od pletene žice, koja je na jednom mjestu bila rasječena, taman onoliko koliko treba čovjeku da se provuče. Sada je Tvrtko mogao da vidi aerodromsku pistu i u sredini veliku zgradu obasjanu sa hiljadama svjetiljki. Prođoše kroz žicu i upadoše u nasip dubine oko dva metra, u obliku slova V. Zalegli su i počeli osmatrati. Sve vrijeme se čulo

lijevo-desno, gore i dole, poneki jedinačni pucanj. Osim njih, bilo je još oko dvadesetak djevojaka i žena, dvojica vojnika u uniformama i desetak muškaraca u civilu.

I šta sad?

Mlađa švercerka poče objašnjavati: - Ovo ti je k'o videoigrica. Sa lijeve i desne strane piste Srbi pucaju. Po pisti Francuzi voze oklopna vozila i ne daju da ko prođe. Ako te vide, osvijetle te i ganjaju. Ako dođe do toga, odmah lezi! Jer te onda ovi sa brda osvjetljenog odmah gađaju. Ako te Francuzi uhvate živog, vrate te odakle si pošao, osim ako ne pogriješe. Mi odavde trčimo tridesetak metara i onda uletiš u bodljikavu žicu, ako to pređeš, trčiš dalje po pisti do sljedeće žice. Ako i nju pređeš, trči dalje do ovakve ograde prema Dobrinji.

Pojavi se nepoznat momak i sa njim markantan čovjek u maskirnoj uniformi. Neko prošapta da je momak profesionalac. Prevodi one koji mu plate. Uvijek ima neki novi fol da pređe. Najviše koristi onaj gdje dođe do pola staze, pa se okrene i trči nazad. I oni ga uvijek vrate tamo gdje je i pošao. Ako neko mlađi krene s njim, on legne pred transporter, ima dvanaest sekundi prednosti da im utekne. Dok Francuzi otvore teška vrata transportera , dok iskoče, to je prednost od dvanaest sekundi, da se dotrči do žice.

Pope se na nasip i zovnu maskirnog, otrčaše, transporteri osvijetliše i začu se par rafala. Nisu se vratili.

Četvrt sata kasnije Ramiz upita:

- Da probamo?

Istrčaše svi u isto vrijeme. Na prvoj žici ostade punac, a na sredini ih opkoliše transporteri. Grubo ih pokupiše sa zemlje, prisloniše uz transporter i počeše roviti. Ubaciše ih unutra i vratiše dvadesetak metara desno, na mjesto odakle su pošli. Kako je to gledao, Emin-aga se sam otkopčao i vratio u kanal. Još je nekoliko grupa pokušavalo preći, ali svi su se vraćali bez uspjeha. Švercerke ustadoše još jednom i tada zapuca. Najduža pucnjava te noći. Punac poče psovati i derati se:

- Ove žene će izginuti radi sto maraka.

Ramiz nastavi:

- Koliko je samo ljudi poginulo što su se vratili po kravu, il' što im je sto maraka ostalo pod ćilimom. Niko to sabrat neće.

Za deset minuta sve one švercerke istresoše iz transportera. Opet su bili svi na broju u nasipu. Počelo je svitati. Neko reče da se moraju pomjeriti iz nasipa, jer će inače tu biti svačija meta. Teškim korakom, bezvoljno, jasno se moglo na svakome vidjeti razočarenje, krenuše prema prvim kućama. Dođoše do kuće kojoj je izgorio krov, ali je betonska ploča bila čitava. Nije bilo ni vrata, od ulaza je vodio hodnik natrpan smećem i blatom, smrdljiv od male i velike nužde. Hodnik je vodio do malih vrata, zavezanih žicom. Tu ih dočeka prijatno iznenađenje, u prostoriji je još uvijek bio drveni pod, a na prozorima čvrsto zategnuta folija. Uđoše. Tvrtko dođe do ćoška, izvadi iz ruksaka vreću za spavanje, uvuče se u nju i zaspa.

Probudila ga je galama i smijeh. Izvuče glavu i vidje da je soba puna. Osim njih šest koji su jutros ušli, došlo je još osam žena i pet muškaraca. Ramiz napravi prostora kako bi Tvrtko mogao sjesti pored njega i odmah mu u usta uvali kolut pite sirnice. Svi u sobi su se nadvikivali. Trudili su se ispričati što smješniju, što bezobrazniju priču. Ramiz je prednjačio:

- Ljudi, nećete vjerovati, al' kod nas je stvarno zavladala glad. Kravu mijenjaš za vreću brašna, vreću brašna za šteku cigara... Moj komšija početkom rata priveo nekakvu muhadžerku od Rogatice i kako je ovo nastalo, on je prod'o prvom komšiji za vreću brašna...
- Ha, ha, ha... Ne laži... Ha, ha, ha.

Tvrtko pogleda u Zahida i ovaj mu reče:

- Istina.

Nastavi dalje smijeh. Tvrtko primijeti da se u toj gužvi neki drže za ruke, ili su ih podbacili pod ćebadi. Malomalo pa neki par izađe. Oko četiri sata Ramiz je uspio ubijediti švercerke da ispeku komad mesa. Raščistio je peksinluk u hodniku, pa napravio šiljke, izvadio rakiju i smijeha je bilo sve više kako se noć primicala. Vani je opet zapucalo. Po skoro otpaloj fasadi kuće zabadaju se meci.

- Tuli tu vatru Ramize, Allaha ti! - prodera se punac, a ovaj ga odmah posluša. Vrati se i dade svakome po zalogaj polupečenog mesa. Malo se pritajiše. Na vrata uđe sitan čovjek, ženskastih pokreta i piskavog glasa.

- Ima li ko iz Tarčina?
- Nema! - svi su uglas odgovorili.

Kad je izašao, svi se počeše smijati i imitiraše glas nenajavljenog posjetioca. Nadjača ih Ramiz: - Vjerujte, ljudi, da sam upozn'o dva-tri momka vaka i da su bili najhrabriji u borbi, a oni golemi sa lancima oko vrata ne smiju iz podruma izać'.

- Znaš li, Ramize, ko je najhrabriji? - pita glas iz drugog dijela sobe.
- Ko?
- E, najhrabriji su ti lopovi. Naši zauzimali jedno selo kod Konjica tri dana i polako se spuštali, a kad su sišli dole, lopovi već i namještaj odnijeli. Kako i kuda su prošli niko ne zna. I nastaviše se pričati "istinite" priče, sve dok nije pao mrak. Pokupili su svoje stvari i opet se zaputili u tranšeju. Policajac ih večeras ništa nije pitao. Prođoše kroz žicu, pa u kanal od nasipa. Večeras ih je bilo više. U prvi mrak, oni sa druge strane su već prošli, kupili namirnice i spremaju se za nazad. Poče padati kiša. Zagrmilo je i obasjalo pistu kao da je dan. Ramiz raširi šatorsko krilo i pet glava se smjesti ispod njega. Jedna od švercerki se naslonila na Tvrtka, a on se samo pokušavao odmaći od nje, nije bilo važno što će pokisnuti.

Zahid im šapnu:

- Sad je najbolje vrijeme.

I njih šest krenu. Preko prve žice pređoše svi, a onda upadoše u blato i lokve. Transporteri su točkovima izo-

rali zemlju pa su napravili kanale pune vode. Tvrtko je čuo da iza njih pretrčava još jedna grupa sa Dobrinje. Sa strana su dolazili transporteri. Popriječiše se pred dobrinjsku grupu. Trčali su do druge žice, dodatnih tri stotine metara. Jedna žena se skroz upetljala u bodljikavu žicu. Ramiz joj odvoji garderobu, na kraju joj skide džemper i ostavi ga na žici. Dotrčavali su do ograde. Zadnji je trčao Emin-aga. Bio je već malaksao. Provukoše se kroz žicu njih trojica. Dva unproforca trče za njima, švercerke dohvatiše do žice, a grupa iz grada, koja želi na drugu stranu, ih provuče. Na jedan metar od žice stigoše i Emin-agu. Krupniji Dobrinjac provuče ruku i uhvati starca, te ga provuče kroz ogradu. Unproforci ga vuku prema sebi. Priskočiše i ostali da pomognu, vuku nesretnog Emina i izvukoše ga kroz žicu, u grad. Kad su sjeli u nasip sa ove strane, gledali su se i smješkali. Blatnjavih lica i garderobe, umorni - ali sretni. Švercerke, jer su uspjele prenijeti svu robu, a muškarci što žive glave mogu dalje.

- Sada samo pravo!

SARAJEVO

Prođoše preko ceste, pa u zgradu. Tu ih policajci legitimisaše, a kad su vidjeli kako jadno izgledaju, niko ih za robu i ne upita. Ramiz sretan, pa se pravi da ne zna:

- Gdje smo sad?

- U Sarajevu. - odgovaraju.

- E, dobro, pokažite mi gdje je Jevrejsko groblje, prvo odoh gore da živog uhvatim tog snajperistu što vas tuče ovo pola godine!

U toj gužvi švercerke nestadoše. Tvrtko krenu sa Goraždanima u naselje. Tek je bilo dva sata iza ponoći. Išli su prema Nedžarićima. Ispred njih čovjek, obučen kao planinar, sa velikim ruksakom. Reče im da će na Alipašino polje i neka samo njega prate. Oteglo se pješačenje skoro čitav sat. Planinar je, usput, objašnjavao gdje su linije.

- Sreća što je noć, jer inače ne bi mogli hodati ovuda... Evo naši postavljaju nekakve zaklone, da se ne vidi put. Ali kad će to biti?

Ramiz sada nije ništa govorio. Vidjelo se da je zabrinut za ono što će i da li će uopšte ovdje naći. Na raskrsnici u Nedžarićima prepoznaju zgrade C faze. Zahid i Eminaga odoše prema Buljakovom potoku, planinar zađe između zgrada, a Ramiz i Tvrtko nastaviše glavnom ulicom. Tek sad Tvrtko je zapažao velegrad onakav kakav jeste. Drveće posječeno, korijenje iščupano, na ulici cigle, beton i smeće. Zgrade izranjavane, stakla polupana. Poslovni prostori, firme, kafići... sve uništeno, spaljeno, opljačkano. Na stanovima, na pola prozora rastegnuta neprozirna folija sa natpisom UNHCR, ostatak ili rupa ili nešto prislonjeno. Na ulici nikoga. U toku je policijski sat. Psi laju i zavijaju oko praznih ili izgorjelih kontejnera. Nigdje svjetla, samo mali odsjaj mjesečine i na svakom hiljaditom prozoru gori nekakva svjećica, malo jača od svica. Par zapaljenih auta na putu. Tramvaj

bez ijednog prozora sa otvorenim vratima, više ne vozi putnike. Ramiz zin'o, pa se iščuđava:

- Da nije rat, kad bi čovjeka samog pustio ovdje, gledajući ovo, do sabaha bi pomahnito. Šta je ovo, zemljače,

dokle dođosmo? U mene je selo sređenije... Skrenuše prema zgradama C faze.

- Sad ćeš sa mnom kod moje tetke. Moraš, boga mi. Plaho će nam se obradovati, a i đe ćeš u ovo doba, vidi kak'i smo?

Kako Tvrtko i nije znao gdje bi, krenu za njim. Na broju 46, treći sprat, nađoše ishabana vrata sa natpisom "Mekić". Pokucaše. Niko ne otvara. Kucaju ponovo... Ništa. Pa zalupaše... Naposljetku se neko javi, a zatim otškrinu vrata, starija žena:

- Ma, Ramize, jes' to ti?!

Pa ga poče ljubiti kroz suze i onako malenog ga od neke radosti skoro ubaci u stan.

- Stani, bona tetka...

Zbunjeno i stidljivo branio se Ramiz, a onda i Tvrtka uvuče za sobom. Predstavi ga kao svog prijatelja. U malom radničkom stanu, tetka sklanja svoju posteljinu, a njima pravi mjesto da sjednu na kauč.

- Tetka, đe su mi žena i djeca?
- Dobro su, dobro su, ništa se ne sekiraj.
- Pa, đe su?
- Ona je otišla kod svoje rodice Raseme na Čengić Vilu. Nešta joj nije odgovaralo ovdje, ma nezgodno i jes'.

- Boga mi, tetka, ako te bude šta uvrijedila, o patos ću s njom.
- Ma jok, bolan, ali svak' svoje društvo traži.

Do zida je stajala nekakva kanta, poslije će saznati da je to kanta od keksa, nešto kao dvopek, humanitarni, proizveden 1927. godine. Narod, u nedostatku peći, na te kante pravio mali otvor za ložište, ispod kojeg se stave dvije cigle i tako se dobije ekspres kuhalo. Starica uze neku komunističku skriptu, djelo slavnog Titovog ideologa Edvarda Kardelja, pa je zapali i odozgo stavi stari džemper. Vatra je gorila tako jako da je voda u džezvi provrela za tri minute. Tetka se polako sagnu i ispod kauča izvuče ispecaj kafe i zasu u džezvu. Stan zamirisa i stvori se lijepa, kućna atmosfera.

- Haj' se skidajte, bacite to prljavo u kupatilo. Ramize, otvori ormar, imate od tetka rahmetli stvari, pa nešto obucite.

Poslušno, kao djeca, odoše u kupatilo. U ormaru se nađe isprani mali, a taman Tvrtku, bademantil i trenerka, pa se oba odjenuše. Kada poslije kupanja sjedoše za sto, prvi ugrabi Ramiz:

- Pričaj mi sve, tetka...

Starica započe, kako joj je došla Aiša sa djetetom, te eto, bila dva mjeseca:

- Slabo ima šta da se jede, ni drveta, nema muške glave. Jedan dan dođe Rasema po nju i od tad je nisam vidjela. Nije dijete krivo, da sam ja mogla bolje, ona bi ostala. Vidiš moj Ramize, tetak umrije,

a nemadosmo svog evlada... U mladosti želja, u starosti potreba... A ko nam je momak?

- Prijatelj, moja tetka, poš'o da traži pomoć, da spašava babu i majku.
- Daće Bog svakome... A šta ima tamo kod kuće?
- Svi su te poselamili, sestra najviše. Sve slušaju radio, one "pokidane veze", nećeš li se javiti. Moja tetka, kažu da ovdje ima hljeba, a to nam je tamo najveći problem. Znaš li ono pred rat nit' ko sije, niti hajvan drži, pa sad ni pšenice, ni mlina, ni krave, ni mlijeka, a o jajetu da i ne pričam. Al' zdravo se je, to je najvažnije... Niko tablete ne pije nit ih spominje.

Tvrtko se umiješa:

- Ako nemate ništa protiv, umoran sam, vala, pa bih u krevet...

Odvedoše ga u drugu sobu, veliku otprilike kao malo veći špajz. A oni nastaviše priču, pa je Tvrtko, htio ne htio, slušao razgovor u kom se spominjalo hiljade imena, sve dok nije zaspao. Kad se probudio, pored kreveta na ormaru je bio okačen ofinger sa njegovom čistom garderobom. Obuče se i uđe u kuhinju. Tetka i Ramiz su pili kahvu. Jedan fildžan je čekao. Kad su popili kahvu, nana izvadi malo uljevaka.

- Evo, momci, ispekla sam jutros kod komšinice. Malo brašna, kašika mlijeka u prahu i kašika jajeta u prahu. Dodala sam i malo sode bikarbone. Neki dan mi je donio onaj Zejnilov s petog i to dijete izvadilo iz vatrogasnog aparata , kažu da je isto.

Uzeše jesti. Nana se zavuče u ćošak i izvadi lanč-paket od američke vojske, koji se dijeli u humanitarnoj. Otvorila je jednu kesicu i ubacila u čašu vode.

- Haj' ti sine, ti si musafir, haj' ti zahladi.

Tvrtko uze da popije sok. Ukus mu je bio... ma, nekako neobičan, kao da je nafta, a ni miris nije bio puno ugodniji. Da ne uvrijedi nanu, zažmiri i otisnu niz grlo. Brzo ubaci i nekoliko komada pite, da sve to ublaži. Poslije nekog vremena, imaće priliku da dobije takav paket i da shvati da je popio hepo kocku za potpalu...

Poslije ručka krenuše. Na vratima Tvrtko prihvati ruku starice, al' umjesto da se rukuje, privuče je usnama i poljubi:

- Hvala, majko!

Odmornim koracima napustili su haustor. Vani je bio pravi jesenji dan. Kiša od noćas je nanijela mulj, sprala ulice, pa začepila šahtove. S brda se osjećao hladan zrak. Tvrtko je gledao po sarajevskim brdima i planinama. Znao je svaku stijenu i naziv mjesta, a sada zbog tih brda, polako hodaju, sakrivaju se iza zgrada.

Zaustaviše se prvi put pored velikog "Klasovog" mlina.

- Moj zemljače, prest'o sam pušiti prije rata, a da imam jednu cigaru sad, godinu bih života dao. Šta će ona kod Raseme? Ja, bolan, tu njenu rodicu nisam nikad volio. Eno joj zgrade, a stan je od drugog čo'eka uzela. Ja odoh. Ako budeš im'o kakvih problema, traži me kod tetke, a ako Bog da, kad ovo završi, kod mene kući. Vidjećeš ko je Ramiz Dešo.

Hajde, allahimanet.

- Doviđenja!

DOM

Tvrtko nastavi dalje sam. Nadao se da će u studentskom domu naći smještaj. Kod Željezničke stanice zapraštaše meci. Poče trčati prema Velešićima, malo odmori zaklonjen iza stanične zgrade, pa kroz tunel na Ciglanama uputi se prema Bjelavama. S mosta je gledao pijacu, na nekoliko stolova po kila-dvije povrća i voća. Opet je čuo pucnjeve, sada sa suprotnog brda. Nema ulice da s nekog brda nije na nišanu. Mislio je da ne može više trčati, međutim, nevolja je tjerala. Pretrča do bolnice, pa krenu polako uzbrdo.

Na kapiji Doma, umjesto onih vječitih studenata, sad su stajali stariji ljudi. Izbjeglice, oni čija je vječnost na nebu blizu, a zemlja gdje su trebali biti ukopani, daleko. Ali, u portirnici, začudo - Deljo. Isti onaj Deljo što je bio portir i u vrijeme kad je Tvrtko učio za inženjera. Onaj portir koji, bilo gdje da se nalazi, drži cigaru u ustima. Kad pepeo hoće da spadne, lijevu šaku stavi ispod cigarete i onda sebi šamar, pa pepeo iz ruke prospe na pod. Tako Tvrtko bez problema i propitivanja uđe u domski krug.

Prođe prema trećem paviljonu. Ispred restorana stotine ljudi i žena,u rukama im kantica biljnog masla ili džema od šipaka i čekaju da se u to naspe obrok. Uđe u

paviljon. Sa sata od struje, desetine kabala vode u sobe hodnicima. Dođe do sobe 204, pokuca. Izađe žena sa djetetom:

- Šta trebate?
- Ovo je bila moja soba.
- Sad smo mi ovdje. Mi smo izbjeglice iz Sokolović Kolonije... Evo, vrata do nas su studenti.
- Hvala vam.

Soba do njega je bila soba njegovih snova. Tu je spavala Goca, njegova jedina, ali tajna ljubav. Pokuca na 205. Vrata otvori momak tarzanske građe, student sa DIF-a. Pita ga ko je, šta traži ... Tvrtko mu objasni da je on tu bio stanar sve do nekidan, a sad, eto, opet, al' samo privremeno, traži smještaj.

- Hajd' uđi! A da ti nisi onaj "Đe ste koke, evo inžinjera"?
- Jesam, vala, baš sam taj!
- Pa ti si, bolan, ost'o naša domska legenda, ulazi, šta čekaš!
- Ja sam Šako, kao što vidiš, iz Sandžaka. Na ovaj krevet ti ne savjetujem da sjedaš, tu spava kolega sa DIF-a, Alen. Sobu do nas niko ne koristi, moj drug ponekad, ali samo za ženske, pa ću ga pitati da se ti smjestiš. Imam ja ključ... Odoh ja malo do grada, kad ne puca, a ti odmori. Dole ću vidjeti ovog jarana, da ga upitam za sobu... Kad dođe do vrata upita: - Imaš li šta jesti?
- Nemam.

- Eto, dole u ormaru ima konzerva i hljeba, pa jedi.

Tvrtko uze malo suha hljeba, izvadi svoju vreću za spavanje, pomače sto i leže pored kreveta. Kada se probudio, već je pao mrak. Sijalica je gorjela. Ode do ormara i nađe kutiju čaja. Pristavi vodu na mali rešo i sačeka da prokuha. Na vratima bahnu Šako sa još jednim bilderom, vjerovatno Alenom:

- Đe si ti, Inžinjeru? Evo ti ključa, gazda ti odobrio i kaže ako mu zatreba da se ispariš.

Tvrtko uze ključ.

- Dođi poslije, pa nabaci ovih konzervi da imaš u sobu.

Vratićeš...

Otključa sobu 206.

Jedan krevet je bio namješten, a na drugom nije bilo ništa. Uze vreću i stavi je na go madrac, od stvari iz ruksaka formira jastuk. Leže i poče razmišljati kuda sad? Zaspao je i prvi put nakon mnogo noći, sanjao majku i oca.

Rano ujutru probudi ga lupanje po vratima, odjednom na svim sobama. Ustade da otvori. Čuo je na svim stranama komešanje, vrisku i tutanj:

- Izlazi napolje! Obuci se i izlazi napolje!

Izađe. Komanduju vojni policajci, pred sobom guraju sve napolje...

Mlađe ljude sve postrojili. Jedan policajac hoda od jednog do drugog:

- Papire?!

Kad dođe do Tvrtka, on dade onu uputnicu za bolnicu. Policajac je pomno zagleda, prisjećajući se je li ga ranije ovdje sretao.

- Jesi li se javljao u komandu? Nisi? Danas do podne da si se javio. Sutra ćemo opet doći.

Tvrtka vratiše nazad. Tek sad je primijetio da one što nemaju "uredne" papire odvode u minibus, a ove sa papirima vraćaju u sobu. Na busu je pisalo "Kopajmo do pobjede". Vrati se u sobu, uze džemper, izađe i zaključa vrata. Ponio je sve Doktorove papire i propusnicu komandanta Midha. Spusti se u centar grada i nađe komandu. Rekoše mu da se javi komandiru vojne policije. Stajao je ispred vrata. Osim njega bila su to još trojica četrdesetogodišnjaka koji su negdje dobro povukli. Smijali su se. Jedan je pričao da je ovaj komandir, što ga on čeka, predratni Zijo vodoinstalater i da je išao s njim u školu.

- Kakim mu se ja svaki dan u diplomski rad, a znaš što?

Zato što mu je za diplomski bila tema WC šolja. Ha, ha, ha... Od te galame Zijo otvori vrata:

- Vas trojica se gubite, sljedeći put ću vam igranku na leđima napraviti, a ti ulazi.

Tvrtko uđe, izvadi papire. Prvo uputnicu, pa da je pripadnik, pa onda pet mjeseci staža.

- Dobro... Ovo završi i u Trnovo... Otiđi gore u blagajnu i uzmi platu za ovih pet mjeseci.

Tvrtko napusti komandantovu prostoriju, pope se na sprat i na blagajni dade potvrdu. Ovi upisaše broj po-

tvrde, te mu isplatiše u nekakvim bonovima platu za pet mjeseci. Ni sam ne zna koliko je to stvarnih para vrijedilo. Završi sve i pope se na brdo. Uđe u Dom i pravac u sobu, konzervu otvori i ruča. Baci se na krevet, ali dosadno mu, pa ustade i pokuca na vrata Šakove sobe. Niko nije otvarao, al' kao da je čuo nešto iznutra. Opet pokuca:

- Ja sam, inžinjer...

Vrata se polako otvoriše.

Šako i Alen su bili u sobi. Kad im Tvrtko ispriča šta je doživio, Sandžaklija mu prizna da se oni kriju od tih budala što vode normalan svijet na kopanje rovova. Zato su i bili pola dana u ormaru, a evo još ne mogu izaći.

- Jesu l' otišli? To su budale, uzeli puške, pa glavni. Znaš ti onu pjesmu "Malo pomalo, ništa nije ostalo". E, tog pjevača su uhvatili i morao je jadnik da kopa i da pjeva... A ti reče da si dobio bonova? Haj' da proslavimo. Daj te bonove. Pa još sa vrata pozva nekog:

- Debaaa!

Brzo dođe momčić. Šako mu dade kanister, naredi da ode na Bistrik u Pivaru, da za bonove kupi pive i to da donese u kanisteru. Za sat i po, eto Debe s pola kanistera, deset litara piva.

To je bila Tvrtkova petomjesečna plata.

Staviše čaše na sto i fešta otpoče. Dođe još jedan momak iz Sjenice, Šakov drug, pa se žale jedan drugom zbog ove mobilizacije.

- Gori su mi ovi iz minibusa nego ovi s brda.

- Ova se situacija više ne može izdržati.
- Ovaj se zulum više durat ne mere - prevede mu Alen na bosanski jezik.
- Dobro, ti se zezaj, ali mi smo strani državljani i ne mogu nas ganjati.
- Slušaj, Beli - obrati se zemljaku - ja ću sutra napisati dva pisma. Jedno upravi doma, a drugo ovoj ovdje komandi đe Bjelave pripadaju. Ti ćeš naći jedno dvades' potpisnika peticije. Mi smo strani državljani i strani studenti.

I pade dogovor.

Tvrtko popi tri čaše pa i on poče pričati o poštaru i paštetama, te tako opušteno potroši svojih prvih pet plata u životu. Ujutru se spremio, svrati da Šaku kaže gdje ide, kad tamo pravi štab. Šako piše pismo, žalbu i zahtjev, da se Sandžaklije tretiraju kao i ostali strani studenti. Uz njega još tri zemljaka.

Tvrtko se izvini što prekida i reče im da ide na aerodrom, do Njemačkog bataljona.

- A đe ćeš? Danas je nedelja. Sjutra ćemo zajedno, hoću i ja kod amidže na Stup.

Tvrtko se vrati u sobu. Negdje u vrijeme ručka dođe Šako, donio mu domsku iskaznicu da može jesti u restoranu. Pade granata ispod paviljona, u krugu doma. Popadaše. Pade i druga, malo dalje. Šako skoči, otrča prema podrumu, bio je već poznat po tome što čim zapuca, prvi trči prema skloništu. Tvrtko siđe za njim. Dole se skupio cijeli paviljon, izbjeglice i studenti. Svi, ama

baš svi su voljeli Šaka. On je zabavljao djecu. Donosio im ponekad neki slatkiš, a svim studentima je pomagao. Tu je bilo djevojaka i momaka iz Doboja, Čapljine, Čajniča i drugih gradova Bosne i Hercegovine. To je bio onaj svijet koji je Tvrtko znao, jedino što je bilo neobično, oni Arapi koje niko nije posebno gotivio, sad imaju zasebnu prostoriju i u skloništu. Angažovani su u humanitarnim agencijama i imaju i ptičijeg mlijeka. Svi im se pomalo udvaraju. A ovi naši studenti se prilagodili situaciji. Zbog lakšeg preživljavanja se rasporedili po sobama. Svi su našli cure, momke, izmiješani u krevetu i naciji, prkose impotentnim kreatorima. Dok je Šako šutio od straha, Tvrtko je šutio od silne ljepote koja mu je došla i napunila mu dušu. Kad je sve prestalo, polako se svi vraćaju u sobe, jedino Šako ostade još sat, za svaki slučaj.

Navečer su igrali jamb. Dolazili su iz svih soba i Tvrtko vidje da svi znaju, da su svi čuli za njega. Nažalost, shvati da mu je više valjala jedna luda noć nego sve desetke koje je dobio za vrijeme studija.

UNPROFOR

Ujutru svrati po Šaka i uputiše se prema Novom Gradu. Bili su čudna kombinacija - dok je krupni momak pravio jedan korak, sitni je morao napraviti dva. Pričali su kao stari prijatelji, Šako je sve znao, ljude, kafane, djevojke... Bio je najbolji vodič. Usput svratiše u Hitnu, tamo je radio neki zemljak, pa popiše kafu, a i

ponijeli su malo tableta za raju iz Doma. Negdje na Čengić Vili, na onoj velikoj raskrsnici, poče šarati "sijač smrti". Tvrtko se okrenu lijevo- desno. Ugleda jedan šaht bez poklopca i začas uskoči u njega. Bio je to prostor taman za jednog malog čovjeka. U istoj sekundi, iznad šahta stoji Šako i jednom rukom ga izvuče i vrati na ulicu.

- E nećemo tako, ako ginemo, ginemo obojica.

Nastaviše skupa trčeći prema zgradama, do prvog zaklona. Sačekaše. Za pola sata krenuli su dalje. Između zgrada, bez ijedne riječi, brzo stigoše u Nedžariće. Šako nastavi pravo, kroz porušene fabrike i skladišta, a Tvrtko stade, poučen iskustvom od prije par dana htjede prvo da se dobro raspita. Zaustavljao je prolaznike, na kraju ga uputiše u podrum zgrade gdje je komanda civilne zaštite za ovaj dio grada. Pokuca. Brko, koji se predstavio kao Mišo, sasluša šta mu Tvrtko govori, pa mu objasni:

- Ti, momčino, ne možeš ući na Aerodrom. Tamo gdje si ti uš'o kod policije, kada si pistu prelazio, ta zgrada je polapola. Dole gdje je kapija drže Srbi. Kad bi ti dalje krenuo i UNPROFOR bi puc'o na tebe. Nego se ti vrati i ujutru otiđi u hotel Holiday Inn, tamo su svi strani novinari, i UN, i UNPROFOR, imaju svoje oficire za vezu. Ti se tamo javi i traži tog kapetana Milera.
- Hvala Vam.
- Ništa, nadam se da sam ti malo pomog'o.

Mišo iz ladice kancelarijskog stola izvadi hljeb i dvije konzerve:

- Stavi u ruksak.

- Hvala i doviđenja.

Okrenu se, pa korak po korak krenu kroz Alipašino polje. Između zgrada odlomio komad hljeba. Uz kratke zalogaje išao je lagano prema gradu. Konačno je blizu toga da učini nešto za svoje roditelje.

- Bože, ako te ima, pomozi im.

Pa, njegov otac je tako osjetljiv, kako li izdržava? A tek majka... Nježna, emotivna. Razmišlja o njima i na um mu pade da otac ima na Skenderiji rođaka, koji ga je uvijek zvao i dobro primao. Zvao se Husein-beg Suljabegović, bio je profesor, nije volio nikom da odlazi u goste, ali je najviše volio njegovog oca i nije se obazirao na drugu familiju. Mjesečno bi Tvrtko na vratima studentske sobe nalazio poruku: "Doći u četvrtak na ručak. Amidža Huso."

To je za Tvrtka bila naredba i on je odlazio. Kad bi pozvonio, Huso mu je uvijek otvarao vrata, proveo ga u trpezariju, servirao mu obilan ručak i čekao ga u dnevnom boravku sa nezapaljenom lulom. Husein-beg je obično bio sam. Njegova supruga je imala prebogat društveni život, a sin Zlatko je već tada bio zaglavio sa lošim društvom. Nikad o tome nisu pričali, ali je cijeli grad znao da je Zlaja bio teški narkoman. Tvrtko odluči da vidi gdje su i jesu li u svom stanu. Brzo dođe na Skenderiju. Tu je u zgradi do velike dvorane stanovala porodica Suljabegović. Na prvom spratu, na vratima, još isti natpis.

Tvrtko pokuca:

- Ko je?
- Ja, Tvrtko.
- Ko si?
- Suljin Tvrtko.

Vrata se širom otvoriše, na pragu je stajao krupan sijed čovjek, lijepih crta lica.

- Tvrtko sine, odakle ti?
- Došao da vas vidim, amidža.
- Ulazi, šta čekaš?

I po navici pravo u trpezariju. Amidža brzo stavi tacnu i na nju nareda sira fete, konzervi i hladnu supu.

- Jedi sine, čekam te u dnevnoj sobi.

Kad se dobro najeo, Tvrtko pređe u dnevni boravak i sjede na svoje mjesto, na dvosjed. Amidža, kao i uvijek, u fotelji, noge digao na tabure, u ruci mu lula. Zapali je i povuče jedan dim, da lulu zažari:

- Molim te, ispričaj mi sve otkako si otišao iz Sarajeva. Ništa do sad nisam o vama čuo.

Sinovac započe priču, od diplomskog, pa Kalinovika, sela, zatvor, Trnovo i ulazak u Sarajevo. Naravno, štošta je i preskočio - feštu u domu, batine i hosovce, ali je govorio preko jednog sata.

- I kažeš da su mi Sulejmen-beg i snaha u zatvoru?
- Jesu, amidža, zato sam i došao u Sarajevo.
- Sine, ne znam koliko ti znaš, strina je odmah otišla u Beč, a Zlatana sam poslao u London, ako bude htio da studira. S njima se gotovo ne čujem, slabo se javljaju. Ti nešto slabije znaš našu rodbinu, sad

su svi u vlasti. Ima ih u predsjedništvu, u vladi i ambasadama. Bilo bi možda dobro da doseliš ovdje, preko sto kvadrata ima. Ovaj jedan naš rođak mi svaki drugi dan pošalje hrane i vode, tako da nemam problema s te strane. Sutra ujutru ću ja, ako Bog da, otići do Predsjedništva. Da oni svojim kanalima vide gdje su zatvoreni i mogu li ih osloboditi. Ako, sine, hoćeš ostati u Sarajevu, bolje ti je da odemo kod rođaka, nego da te uhvate u neku jedinicu. Ako hoćeš odmah da pitam Rođa, da vidi gdje bi te mogao vani izbaciti.

- Neću amidža, ni u Sarajevo, ni u inostranstvo.
- Znaš, sad se sjetih. Neki dan je jedan naš dužnosnik platio da puste iz Kalinovika dvije rodice i jedna došla, druga nije htjela, ostala, udala se tamo.
- Odoh ja u Dom, čekaju me drugovi.
- Dobro, ali nemoj sad da nešto poduzimaš da ja ne znam.

U haustoru amidža iz džepa vadi novčanik, odvoji dvjesta dojč maraka, pokaza kažiprstom preko usta, klimnu glavom i zažmiri.

- Uzmi.

Tvrtko izađe na ulicu. Iznenadila ga je ova toplina Husein-bega. Vjerovatno mu puno nedostaje sin, pa ga tako gleda. Produži do pijace Markale. Dugo je gledao i na kraju kupi pola litre rakije za pedeset maraka, pola domaćeg pileta za trideset i dvije kutije cigara "Drina", za dvadeset. A cigaretama se nije mogao načuditi: valjda je

u fabrici nestalo papira za kutije, pa cigarete počeli umotavali u različite školske udžbenike. Gledao je po kutiji i vidio tekst i formule iz fizike - Njutnov zakon! Brzo to stavi u ranac i pravac uzbrdo, na Bjelave. Žao mu bi što nije kupio paradajza, al' jedan košta pet maraka, a nije imao sitno. Preostale dvije stotine bile su u komadu. Ode Doktorova stotka. Ušao je u Dom i zagrebao na Šakova vrata. Otvorio je Alen, tu mu je bila i djevojka, Šako je ležao na krevetu, digao noge na jastuke, pa jauče i nabraja:

- Izvini, inžinjeru, ja ti ustati ne mogu, ja ti ne mogu na noge. Dok odem dole kod amidže i vratim se, odbolujem. Ni marke mi ne dade. Gurnu mi dva paradajza da amidžinca ne vidi, ne znam ni što ih donesoh.
- Ja htio da vas zovem kod mene na sijelo, taman nam samo paradajz fali.

U sobi je prebrisao sve čaše i tanjire i svečano postavio sto. Nađe najveću šerpu, piletinu dobro usitni i stavi na rešo. Otvorio je dvije konzerve, stavio rakiju i sjeo. Za pola sata dođoše gosti. Kad ugleda trpezu, Šako je toliko glasno iskazivao zadovoljstvo da se začas cijeli sprat paviljona okupio u sobi. Mladalački smijeh odjekuje Domom. Šta je sve Šako izvodio sa ona dva paradajza da ih niko nije ni probao. Na kraju je pokupio sve koščice, ostale od piletine, za sutrašnju supu. Još uze jedan komadić piletine i odnese u zadnju sobu, Vladinom psu.

Cigarete su bile hit.

Otkad se zaratilo u domu niko nije izvadio dvije kutije cigara na sto. Kad i zadnji gosti odoše, Tvrtko otvori vrata i prozore da se dobro izrači soba. Sa litrom vode opra svo suđe i leže.

Rano se probudio, popio čaj, obrijao se, obukao najbolju odjeću koju je imao. Došao je u hotel, usput je deset puta ponovio, uvježbavao svoje obraćanje njemačkom oficiru. Za divno čudo hol i šank su bili puni. Tu su bili novinari iz svih svjetskih agencija, mladići, djevojke, stari asovi, pustolovi. Čekali su neki događaj, cugajući. Kažu da su fotoreporteri dobijali i po nekoliko hiljada maraka za snimak kad snajper pogađa Sarajliju. Ono što mu je bilo najčudnije, snimatelji su tražili samo zamotana lica, pokrivena, uplakana... Naprotiv, ljudi i posebno žene u gradu, izgledali su i oblačili se nekako svečano. Možda su mislili da im je to zadnji izlazak, pa prvo veš što ljepši i čist, ako bi završili kod doktora. Onda svečane haljine, jer šteta da propadne. Pitao je za UNPROFOR. Poslaše ga na sprat. Hotelske sobe pretvorene su u kancelarije. Uđe u prvu prostoriju, tamo je neko instalirao satelitski telefon. Zovi koga hoćeš u svijetu. Minut razgovora - sto maraka. Odnosno poziv, a ako nemaš sreće i niko se ne javi, opet sto maraka. Pođe dalje i vidje na vratima da piše "Oficir za vezu", radno vrijeme 10-12 h. Nije bilo još ni devet sati, pa se vrati u prizemlje. Gledao je u jednog markantnog konobara, bio mu je poznat. Sjeti se - Suad planinar. Priđe mu i ovaj ga veselo pozdravi. Odvede ga u veliku salu, sjede s njim

za sto pa na brzinu izmijeniše uobičajena pitanja o zajedničkim drugovima. Donese i servira đus, viski i sladoled.

- Uzmi jarane, ovo je njihovo, vjeruj mi da osjetiti neće.

Tvrtko iskapi đus, pojede sladoled. Viski nije ni dohvatio. Malo još uživa u mirisima hrane, kuba, parfema... i opet se pope na sprat. Vrata otškrinuta, pa uđe. U kancelariji je sjedio mlad čovjek u maskirnoj uniformi sa četiri zvjezdice na prsima. Do njega je sjedila prava ljepotica, čiji je posao bio da pita:

- Ko ste i zašto ste došli?
- Ja sam Tvrtko Suljabegović i po preporuci želim vidjeti gospodina Milera, pardon kapetana Milera iz Njemačog kontigenta. Khm...
- This is Tvrtko Suljabegovic and he wants to see Captain Miller from German Contigent.
- How did you know captain?
- Kako znate kapetana Milera, gospodine Tvrtko?
- Po dogovoru sa humanitarnom organizacijom i gospodinom Tomislavom, pozvao me kapetan Miler na sastanak u Sarajevo.
- Meeting is in Sarajevo with Miller... - What is the theme of the meeting?
- O čemu se radi, šta je tema sastanka?
- Porijeklo moje majke je njemačko-rusko, a moj otac je profesor. Oni su u logoru...
- His mother is german - russian and his father is professor. They're in...

- Where is your current location and...
- Gdje je gospodin smješten i kada može predložiti sastanak?
- Ja sam tu i kada god kažete, ja ću čekati.
- He is near and will wait.
- Tommorow in 10 a.m.
- Sutra u deset.
- Hvala vam.
- Thank you.
- Thank you very much.

Odskakutao je iz hotela. U Domu su se tek budili, bilo je tiho jutro, a on pun emocija. Nema nikoga od studenata, neki na fakultetu, neki spavaju. Ode da proba svoju iskaznicu, stade u red za hranu. Nekako ga je bilo stid, okolo su samo stariji ljudi i žene sa kantama, došli kao po milostinju. Uze tacnu i pođe linijom nekadašnjeg ekspres restorana. Od nasutih izloženih jela stajao je samo jedan tanjir već ohlađene riže. Tvrtko je bio zadovoljan bar time što ga nisu vratili. Ostali su nosili jela u kanticama za sobe. Nije se jelo u menzi. Bila je to čista riža, skuhana na vodi. Onako gladan, zadrobi hljeba i dobro se najede. Krenu do Vlade u sobu gdje je imao puno knjiga o životinjama, ali je imao i dva velika rotvajlera s kojima je dijelio hranu. Početkom rata sa njim u sobi je bila i ljepotica Maja, a kad je logistika oslabila, našla je sponzora u liku Arapa Alija i odselila se u sobu između njih dvojice. Tvrtko posudi dvije knjige i ode u svoju sobu. Čitao je, kad neko pokuca na vrata. Već se

bilo smračilo, a on nije želio društvo, želio je da bude sam, pa se nikome nije javljao.

Sljedećeg jutra opet urani, obavi uobičajene aktivnosti i oko devet krenu prema hotelu. Tempirao je vrijeme, pa je hodao tako da je dva minuta prije deset sati bio pred kancelarijom UNPROFOR-a. Pokuca, sačeka, pa opet pokuca, kad se začu:

- Naprijed.

Uđe unutra. Na istoj stolici sjedi oficir sa kojim je jučer razgovarao. Preko puta, drugi visok i pjegav "stopostotni Švabo" i nova djevojka za prijevod.

- Dobro jutro.
- Guten tag.
- Dobar dan (prevoditeljica).
- Ja sam došao u zakazano vrijeme.
- Ich kam in...
- Bitte sprechen Sie wieder - Molim Vas, govorite ispočetka.
- Ja sam Tvrtko Suljabegović, moja baka Sabrina Strolz je bila njemačka zarobljenica od Titovih komunista. Ona se udala za pukovnika Vasiljeviča, Rusa. Dobili su moju majku Juliju. Komunisti su zarobili baku, a poslije i djeda. Kao ženu koja je porijeklom Njemica, molim Vas da oslobodite moju majku.

Nijemac ga prekide:

- Samo momenat.

Prevoditeljica poče prevoditi na njemački jezik.

- Njih su zarobili u kući, dok su ručali. Majka je učiteljica. Otac je profesor i on je iz poznate bosanske porodice.
- Moment bitte.
- Molim Vas da mi pomognete.
- Bitte helfe mir.
- Herr Tvrtko... Tomislav... Zagreb... Kalinovik...
- Kapetan Miler kaže da je upoznat sa slučajem preko gospodina Tomislava. Vršena je provjera u Zagrebu, naši ljudi su bili u Kalinoviku.
- Mutter unf Vater sind...
- Tvoja majka se nalazi u logoru, u Kalinoviku. Doživjela je razne neprijatnosti i ima psihičkih problema. Tvoj otac nije registrovan kao ratni zatvorenik i njega nismo uspjeli pronaći.
- Wie sind...
- Mi smo čekali da Vi dođete da se dogovorimo.
- Grandmutter Sabrina ist...

Vaša baka Sabrina Stolz se vodi kao nestala osoba Drugog svjetskog rata i ona je zvanično državljanka Njemačke.

- Mutter von ...
- Mi uz dokaze da je Vaša majka, kćer naše državljanke, automatski imamo mogućnost da je tretiramo kao njemačkog državljanina. Mutter will gehen in Deutchland und...
- Ako se Vi slažete, pošto je Vaša majka u lošem psihičkom stanju, mi ćemo je transportovati u Njema-

čku i obezbjediti joj daljnji tretman.

- Wir kannen nicht helfen mit Vater.
- Što se tiče Vašeg oca, nama je žao, ali mi tu ne možemo ništa pomoći.
- Wir haben gut ...
- Za Vas također imamo dobre vijesti, Vi na osnovu svoje majke i bake možete tražiti njemačko državljanstvo.
- Nein hier...
- Naravno ne ovdje, ali ako potpišete zahtjev, mi bi Vam u Njemačkoj rješavali status.
- Dein Mutter wird...
- Vaša će majka, ako se slažete, sljedeće sedmice biti u dobroj klinici u Njemačkoj.
- Slažem se.
- Ok, das ist gut.

Zatim je kapetan Miler izvadio dvije fascikle dokumenata, pet-šest listova i dao Tvrtku da potpiše.

- Du bist komme zur Deutschland?
- Da li vi želite da idete u Njemačku? - Ne znam...
- Ok, aber mein ...
- Ok, ali moj savjet Vam je da ipak razmislite i da potpišete zahtjev, jer ova neugodna situacija može dugo potrajati.

Tvrtko uze zahtjev i potpisa ga, čisto da mu ovaj čovjek nešto ne zamjeri.

- Ok.
- Uredu, ovim je sastanak završen.

- Du ...
- Vi se nemojte brinuti, Vaša majka će biti spašena, a Vi možete već za mjesec dana doći u kancelariju da provjerite da li je Vaš zahtjev pozitivno riješen.
- Hvala Vam.
- Aufviederesehen.
- Doviđenja!
- Hvala, puno Vam hvala!

MAGISTERIJ

Izašao je iz kancelarije, polako na stepenice. Onda stade. Priđe mu Suad:

- Hajde za mnom, jarane. Sjetih se kako se zoveš. Imam ovdje svinjske šunke, ne znam šta ću s njom. Stoji mi, a kući je od majke ne smijem donijeti.

Zapakova mu oko dva kilograma i gurnu mu pride bocu votke "Gorbačov".

Tvrtko sve zgura pod jaknu. Jutros nije ponio ruksak. Čim dođe u Dom otvori bocu, nasu piće, razastre isječenu šunku po stolu. Popi jednu, drugu, treću... poče plakati, pa udarati po stolu, pa po zidu...

Na vrata neko kucnu, pa pravo za šteku. U ovakvom raspoloženju nije ni zaključao sobu. Šako, po običaju, gromoglasan...

- Šta je mali, eto te bijel k'o stećak?

Tvrtko šuti.

- Deder, naspi jednu...

Nasu mu, pa se otvori:

- Za oca mi niko ne zna, a bolesnu majku će izvući u Njemačku.

I opet zaplaka.

- Pa šta ti hoćeš, ti si spasio majku, a poslije ćeš sigurno i oca. Umjesto da pjevaš, ti plačeš... Ako te jednom spucam...

Nazdraviše.

- A kakvo ti je ovo meso?
- Svinjsko.
- Znao sam, kakav peh, gladan, a mene ili zapadne svinjsko meso il' tuđe pare. Nego,ovo se može prodati za pet stoja maraka, pa da ih pojedemo i popijemo ili odmah da pojedemo i popijemo... Sačekaj!

Izađe van, čulo se lupanje po vratima soba. Na vrata Tvrtkove sobe nahrupiše studenti, oni koji jedu svinjetinu.

Neko donese hljeba, neko luka. Muškarci povukoše i votke.

- Ja ništa ne pijem, samo "Gorbačova" - govori Šako, drži bocu i ljubi mu ćelu sa mladežom, pa svečano ustaje, kuckajući nožem.
- Ljudi, imam novosti... Za koji dan i ja putujem.
- Gdje?
- Ne zezaj...
- Idem u Srbiju, u Sandžak. Znate ono pismo što sam poslao komandi i upravi doma, kao ono mi strani državljani... E, došao mi jutros neki bezbjednjak iz Ko-

mande i kaže da prihvataju činjenicu da smo mi strani državljani, ali pošto ne znaju šta će sa nama, hoće da nas pošalje na razmjenu. Za Bosance, ja budale.

Neko se nasmija, neko odhuknu. Poslije sat vremena ustadoše sa kreveta i posjedaše po podu. Namjestili su da Tvrtko legne, jer je zaspao za stolom... Prenijeli su ga, za noge i ruke i položili, ko mrtvu prirodu, pa prekrili dekom. Kad se probudio sve je bilo raspremljeno. Iz malog kanistera nageo je vode. Opet je legao. Nije znao da li spava ili ne... Ali je bio siguran da je došao novi dan.

Probudio se bolestan. Ležao, ne mičući se. Docimeri mu donesoše supu od onih pilećih kostiju, treći put kuhanih. Popio je iz šolje za čaj, jer kašikom nije ni bilo šta ni uhvatiti. Činilo mu se da ne spava, ali je vani opet bio mrak. Zaključao se i opet legao. Bilo je šest sati sljedećeg dana kada se probudio. Osjećao se znatno bolje. Napravio je čaj, uzeo osahlog hljeba i zadrobio. Gledao je kroz prozor.

Uz ogradu, iz kontejnera jedan stariji čovjek vadi i odvaja. Na jednu stranu ono što može da gori, bilo šta. Na drugu stranu ono što može dati životinjama oko sebe. Oko njega tridesetak pasa. Bolje ih je u životu ne vidjeti. Mršavi, kost i koža. Ono što je još gore, rasni psi, različitih pasmina su se parili sa gradskim lutalicama. Kad je počeo rat, a i prije, mnogi su otputovali, pa su puštali kućne životinje na ulicu. Kako je rat odmicao ponestalo

je hrane, a onda su ih opet i drugi puštali jer ih nisu mogli hraniti. I tako je kao i u životu kad se izmiješaju bistra i mutna voda, a splet okolnosti natjera da se ne može birati, počeše se na ulici pojavljivati čudne životinje. Niske sa dugačkim tijelom, visoke sa malom glavom... A tek njuške... Boje i dlake... Dobro je da nekad ima većih muka od ovih, pa se utopilo, u sebi jednako.

Pored starca i njegovih pasa prolazili su vojnici, ljudi i žene koji su bili u radnoj obavezi. Prođe i poneki "Golf" prepun vojnika. Kako je u gradu vladala nestašica goriva, u rezervoar vozila nasuli jestivo ulje, pa kuda auto prolazi – širi se samo miris svježe pečenih uštipaka.

Studenti u domu spavaju, sve očekujući skori završetak rata. Izbjeglice dočekuju zemljake i novosti, a ispraćaju čeljad. Velika grupa starijih ljudi iskljuplja se na kapiji doma rano, čim svane. Uglavnom ljudi sa sela, ionako naučili rano ustajati, a u ovom vaktu ili ih istjera žena, ili snaha, pa im je vani najbolje. Dvaput dnevno uđu u sobu da unesu hranu i jedu, pa dva puta da slušaju vijesti, u dvanaest i sedam sati. Sve ostalo vrijeme provode oko kapije Doma.

Oko sedam sati neki idu doktoru, njih je lako prepoznati, jer su u ruci nosili kanister vode od pet litara. To je umjesto zdravstvene knjižice. U osam sati djeca idu u školu. Ako su trenutne vijesti dobre, tj. ako ne puca. Stariji ih vode po okolnim zgradama, gdje živi neka od učiteljica ili profesorica ili u neku od škola koja ima sigurniji prilaz i podrumski prostor za nastavu. Već je bilo

zahladnilo i pratioci su u ruci nosili po jedno drvo, da se može naložiti vatra dok traje nastava.

Devet je sati i Tvrtko krenu iz doma. Obećao je amidži da će ga informisati o novostima, pa pođe prema Skenderiji. Šetnja mu je odgovarala. Ali kad s Bjelava siđe na veliku raskrsnicu, rekoše mu da dalje ne ide. Snajperista je jutros ranije nego inače započeo sa poslom. Čekao je jedan sat. Nije prekidalo. Vratio se okolo, preko Velikog parka do Drvenije pa prema Skenderiji. Nekako prođe pa pokuca na vrata. Husein-beg mu otvori i po već standardnom ritualu odvede ga do trpezarije. Pred njega stavi pet-šest jela i ostavi ga da jede. Jutros je popio čaj, stomak mu još nije bio u redu, ali morao je pojesti što više u znak zahvalnosti. U velikoj sobi je bilo ugodno, grijalica se užarila. Inače u gradu su vlast, vojska, izbjeglički centri, studenti bili prioritet. Kad bi bilo struje, mogli su uživati u blagodatima civilizacije. Očito je da je amidža bio među povlaštenima. Lula je već bila zapaljena. Tvrtko natenane ispriča sve o sastanku u Holiday Innu, dok je Husein odbijao guste dimove.

- To za tvog babu mi je isto jučer rođak rekao, ali ne znači ono najgore. Neke su spasili komšije, pa ih odveli u Srbiju ili Crnu Goru... Evo i tebe da smo tražili isti odgovor bi dobili.

Sjedili su još sat vremena. Tvrtko krenu, amidža proba da mu zapakuje konzervi, pa da mu da novaca, ali ne stiže ni jedno, jer je sinovac već izašao iz haustora. Od amidže, opet zaobilaznim putem, prema domu. Naiđe na

pijacu. Gledao je šta sve ljudi prodaju da prežive. I čudom se ne mogaše načuditi – kako je i zašto najveća cijena za šminku. Te maskare, karmini su prodavani po sto puta većoj cijeni. Za karmin si mogao kupiti servis za ručavanje. Ali, kroz čitavu istoriju čovječanstva ženska ljepota nikad nije bila skupa, pa i u ratu su se cure udavale, a švaleralo se više nego ikad. Djevojke nisu htjele da umru k'o djevice.

Kad priroda poludi?!

Popeo se do doma. Kod Šake je bio došao neki zemljak, donio hrane, pića i garderobe, nov kariran sako. Nekako mu je brat uspio poslati iz Hrvatske. Sva djeca u Domu su dobila bar po kocku čokolade. Svi studenti došli, neko uzeo zalogaj i otišao, neki sjeli. Tvrtko je dobio mjesto u pročelju. Došao je i Husica, student prava, koji se dobrovoljno prijavio u vojsku. Sa njim je došla djevojka mu Stoja, za glavu viša od Husice. Šako ga zadirkuje, ali Husica je moralista u bataljonu, pa još ima tako krupan glas da na svaku doda i poentira. Kad je malo popio, poče pričati o zgodama sa prve linije. A svaka mu je priča jednakim riječima počinjala:

- Ja sam na najtežem mjestu u vojsci, kao moralista moram da gledam ljude u oči, a da im lažem...

DOKTORAT

Husica je bio zvijezda Doma. Trebalo mu je sat vremena od kapije Doma da dođe do sobe. Dok ženama

ispriča trenutnu vojnu situaciju, a muškarcima šta se planira. Bio je dobro informisan i o dešavanjima u Domu, te je započeo priču kako se sprema velika razmjena, kako će za dva dana stići naredba da strani državljani idu il' u vojsku il' u svoju zemlju... Svi su znali na koga aludira, pa se počeše smijati. Šako da mu se osveti ispred njega uze čajni keks. Alen brani svog cimu, pa mijenja temu:

- Hajd' Husice, ispričaj ono na kapiji Doma, šta bi?

I on započe, kako od muškaraca iz Doma nije mogao živjeti. Ne može do sobe, ne može sa Stojom sam da bude. Uvijek neko nešto pita. Sve ih je interesovalo i još su njemu pametovali kako treba napadati. Jednom naišao Husica, a oni sjede pored ulazne kapije. On ih pozva da se skupe. Bilo je tu i staraca od osamdeset godina, ali i momaka od dvadeset i pet, što su lagali da im je šesnaest. Husica im, ali strogo povjerljivo, priča da se sprema deblokada, te da oni znaju da nema dovoljno oružja. Kaže, poći će pet stotina naoružanih momaka, a ispred njih civili, stariji ljudi, cijeli grad i svi na juriš. Kad pogine prva hiljada civila, ulijeće druga. Ko god šta ima da ponese, mora se doći do neprijateljskih rovova. Bolje je da pogine deset hiljada starijih ljudi, nego da nam mladost umire od zime i gladi. Tu se skup raziđe. Mjesec dana niko od prisutnih nije izlazio iz sobe...

Ovu priču su čuli bar deset puta, ali opet se svi smiju.

Tako su prolazili dani. Tvrtko nije znao šta da radi. Došao je i decembar. Tako hladno nije bilo zadnjih sto

godina. Kažu oni što su imali vodu u koljenu, da im se te zime zaledila. Sve se koristilo za grijanje. Ako je s brda zapaljena Vijećnica, onda je još bar deset vijećnica punih knjiga izgorilo za grijanje. Gorjeli su klasici, garderoba, namještaj i obuća. Najbolje cipele su čuvane za kuhanje. Ako si htio napraviti supu, onda je mogla i mala ženska, ljetna cipela. Ali za grah je trebao par zimskih muških cipela, ne manji od broja 44. A u toj nesreći ljudi su bili čudno sretni. Kao neka dnevna doza. Družili su se oko vatre. Upoznali bi komšiju, pored kojeg su godinama prolazili kao stranci. Svi su bili isti, sretni što su živi. I ta zima, koja je trebala da ubija, mnogo je više novih izrodila. Kopali su po ulicama, tražili cijevi od plinovoda. Ako bi uspjeli otkopati cijev, onda bi stavljali neke velike samare, šelne i crijevo, pa u sobu. Gdje nije bilo plina, pravljeni su agregati od motora automobila. Svako drvo je bilo posječeno. To su u principu radili oni jači, a stariji su još danima kopali i vadili korijenje drveća.

Tvrtko se držao Šake. Kad nije bilo struje, imali su nekakvo plinsko crijevo. Kad nema nijednog, onda se nekome prislone, pa uz peć. Tu su bili u prednosti oni što su išli na liniju. Oni su uvijek nešto drva za sobom dovukli. I mogao si znati gdje je prva linija, gdje su rovovi. Tamo gdje je počinjala šuma i gdje je bilo drveća tamo su bili "oni" van grada. A prostorije su bile još toplije od smijeha i osmišljavanja raznih smicalica. Šako i Husica su jedne prilike Maji, umišljenoj domskoj princezi, obećali obezbijediti izlaz iz grada do Mostara. Pošto je bila

jako plašljiva, rekli su joj da će to srediti preko humanitaraca Italijana. I stvarno u ugovoreno vrijeme dođe džip sa italijanskom zastavom, Maju staviše na zadnje sjedište, pola doma izađe da se pozdravi i djevojka ode plačući... Jadnica nije znala da su Husica i Šako potplatili, bolje reći šarmirali Talijana. Čim su ispratili džip, uletjeli su u sobe i donijeli transparente sa natpisom "Mostar - Dobro došli!" i tome slično. Talijan je napravio krug oko Doma i stao na kapiju. Takva vriska je jedino bila u Sarajevu, kad je "Željo" u Kupu UEFA igrao sa mađarskim "Videotonom".

Dani prolaziše sporo, al' dođe i Nova godina. Hoće li je Tvrtko slaviti? Htio bi, kao i drugi, jer tako bi se imao osjećaj da je sve baš kako i treba biti. Trpeza, piće, pjesma... No, jedino čega će se sjećati iz te noći – bila je strahovita pucnjava. Te je noći ispaljeno više eksploziva nego u zadnja dva mjeseca u i oko Sarajeva.

Često su u Dom dolazili osoblje i vozila Crvenog krsta. Dijelili su i izbjeglicama i studentima garderobu. Kad bi roba bila isporučena, stanari doma se za divno čudo nisu otimali za onu kvalitetnu, pamučnu. Svi su tražili samo sintetiku za ono što je njima trebalo, ta je bila prava – u vatri na kojoj se kuhala riža ili leća sintetika je gorila k'o najbolje drvo!

Jednog jutra, rano, prekoputa Doma, ču se strašna eksplozija. Ako je do tada slučajno bilo neko parče stakla čitavo, sad ga sigurno više nije bilo.

Neko od mudraca reče:

- Doš'o plin!

I, zaista, bilo je tako: nana ustala da klanja rani sabah, da upali svijeću, a prostorija napunjena gasom. I bum! Od kuće samo ostali dimnjak i ulazna vrata...

Poslije po Domu neko pronese vijest:

"Ubi Mehu agregat"!

Čovjek barkao, pokušavao nešto da napravi i "kvrc", pa pravo na Ahiret.

Te zime se u Sarajevu ustrojavala vojska, a pošto nisu imali uniformi, angažovaše tekstilne firme i od ćebadi se šile jakne i pantalone. Onako miš boje.

Najviše je Tvrtko volio otići kod Husice kad ovaj dođe sa linije. Uvijek je bilo nekih lijepih priča.

- Jedan momak, sirotinja, nije ni sav svoj, i ja da mu pomognem, proglasim ga vojnikom mjeseca i pošaljem u komandu da mu daju paket kao nagradu. On dole doš'o i ovi ga pitali šta hoće, a on se zbunio pa im kaže da je vojnik sunca, najurili ga iz Komande.

Jednom Tvrtko dođe, a u sobi Husica zamišljen i začudo sam. Počeše razgovarati i ovaj se otvori:

- Vidiš, moj prijatelju, rat se oteg'o. Danas sa linije na drugu stranu pobježe moj prijatelj pravoslavac, Sarajlija. Šta će jadnik, sa one strane mu pola familije. Bila velika frka... Nema više ni onih narodnih komandanata - ili su izginuli ili su ih zamjenili ovi JNA zabavnjaci. Došli k'o da su u džamiji vojnu školu završili. Fale se da svaki dan na džumu idu. Neki dan jedan od zabavnjaka se upoznaje sa vojskom. I

stvarno se potrefilo pola muslimana, a ona druga polovina Mario, Risto, Jovan, Željo... Tako se i predstavljali, a on pita: "Je l' ovo linija pala?" E, možeš misliti ko nam komanduje. Onaj drugi zvao telefonom i javio mu se Zoka, pa on upita ima li neko drugi tu, Zoka kaže ima Nešo, a on se dere: "Jesam li dobio Nahorevo ili Pale?!" Nemoj me pogrešno shvatiti, al' me strah da ova agresija ne pređe u građanski rat, ma kakav građanski rat, nego seljačku bunu.

Poslije par dana bi žestoko granatiranje. Svi u podrumu, dva dana niko nije izlazio. Djeca se smrzavaju. Gore na prvom spratu zaboravili neku nenu. Njoj preko devedeset godina. Od detonacije joj komplet prozor uletio u sobu. Kad je dovedoše u podrum, nena se dozva.

- Šta bi, neno?
- Ništa, sine, ja da pogledam kroz prozor, kad mi džugum proleće ispred glave...

Od tada su granatu đugum zvali.

Dođe i februar, malo otoplilo. Lakše živjeti. Tvrtko poče razmišljati šta da radi. Kod amidže je sve rjeđe išao. Sam sebe uhvati u razmišljanju da mu je nekako krivo da amidža dobro živi, a da njegovog oca nigdje nema. Pa se onda postidi i samog bi sebe išamarao da može. Razmišljao je da ode kod Nijemaca i da vidi je li onaj zahtjev riješen, da bar ide za majkom. Ali kako bi mogao da bude Švabo, da uživa u blagostanju, a da ova djeca, žene i ovoliki dobri ljudi u cijeloj Bosni i Hercegovini ostanu

da strahuju i gladuju. Instinkt mu je govorio, bio je svjestan da nešto mora poduzeti.

BOL

Februar, otoplilo.

Oni starci opet počeli izlaziti i dočekivati znane i neznane na kapiji Doma. Tvrtko je pošao iznad, u susjednu mahalu, da donese vodu. U jednoj avliji pedesetak ljudi sa kanisterima i kantama. Čekaju. Ispred male kuće "hair voda", česma jedva curi. Svi nervozni, svađe oko kanistera, mjesta u redu, al' uvijek po pravilu stvori se neki pametnjaković il' snagator pa ode preko reda. I to najviše posuda ima. Malo jada, pa dodaj još. Njima nikad muškarci ne stanu na put, ali obično nalete na neku ženu sa dugačkim jezikom.

Tvrtko se izmicao, pomagao starijima i ženama. Zato je tu i bio skoro cijelu noć. Već je svitalo kad se sa dva kanistera vraćao u Dom. Ispred je bilo desetak pasa lutalica. Jedan nasrnu na njega, pa se Tvrtko okrenu i udari ga kanisterom. Pas zacvili i pobježe, a ostali za njim. Pomisli da psi, kao i ljudi, laju samo od straha. Prosu mu se pola kanistera vode i još pokvasi pantolone. Uđe u sobu, pa kad je već mokar bio, da to iskoristi, a bilo je struje, odluči da se okupa "japanski". To je način da se sa deset litara vode okupaš, opereš garderobu i da ti osam litara ostane za wc šolju. U plitkoj kadi zatvori odvod i ispod nogu stavi garderobu. Posipao se po glavi,

malim limenim lončićem, pa gazio odjeću ispod sebe. Na kraju to iscijedi i objesi, a prljavu vodu pokupi u kantu. Sušio se pored grijalice. Navukao je nekakvu trenerku koju je dobio od Crvenog krsta, toliko veliku da je u nju mogao još jedan momak stati s njim. Pomisli čija li je ovo trenerka bila i koliki je stranac bio? Ugodno se namjestio uz grijalicu i zaspao.

Oko podne ga probudi Šako:

- Inžinjeru, gdje je voda? Ni za čaja nemam... Pa šta donese, đe si bio svu noć?

Ispriča mu Tvrtko za jade sa psima, a ono malo vode što je ostalo pristavi za čaj, a Šako ode u svoju sobu da se obrije. Otuda se čula pjesma "O Sandžaku, mjesto moje drago". Za deset minuta se vrati, napravi čaj, šolju Tvrtku, šolju sebi.

- Moj Inžinjeru, danas sam ti raspoložen k'o nikad. Ti znaš da se ja šifrovano javljam svojima u Sjenici i noćas, preko one emisije "Pokidane veze", selame me majka i babo i poručuju da slušaju moje poruke.

A Šakovu šifru svi su znali "Šax iz Sajgona selami svoje u Sjenokosu". Šako je opet pjevao, pa je pričao o svojoj majci i kako ona pravi sir, pa je opet pjevao. Još su neki došli iz Doma da mu kažu da su čuli poruku i da muštuluk išću. Milo mu, pa se smije, zubi ko najveći biseri. Pjeva, pa se oko Tvrtka umiljava:

- Inžinjeru, vala ti nikad nisam zatražio ništa, al' danas mi došlo, hoću da proslavim. Nek' Sarajevo zna... Posudi mi sto maraka, čim mi burazer pošalje,

vratiću. Samo da nam uzmem neko pićence da počastim ovu raju oko nas.

Tvrtko iz ormara, ispod police, izvadi i dade mu novac, a Sandžaklija obuče crvenu toperku, pa hodnikom zapjeva još jednom... Valja sad raspremati sobu i nešto za meze naći. Ode do Alena, nađoše dvije konzerve, pa onda u menzu, ali gore nema ništa već mjesec dana, samo leća na vodi. Vrati se, uze knjigu. Utom odjeknuše detonacije, jedan, dva, tri. Sve se ušuti. Ove su najopasnije, kad dođu niotkud iz čista mira. Pogleda kroz prozor, a u gradu se digla bugija. Malo poslije začu se zavijanje sirene, vidi kroz prozor, idu tri-četiri auta prema bolnici. Vrati se i uze knjigu. Za četvrt sata, sobna vrata izletješe iz štoka, a Alen od siline svoga zaleta uletio u po sobe:

- Gdje je Šako? Čuješ budaletino, gdje je Šako?
- Ne znam, otiš'o da nešto kupi.
- Šta da kupi, sunce ti tvoje, dole izginulo na pijaci pedeset ljudi! Idi gore, trk gore po one studente medicine sa drugog sprata i hajmo svi u bolnicu!

Tvrtko istrča, zalupa kod Amela, Saše i Envera. Brzo im reče o čemu se radi. Za to vrijeme su na hodnik svi izašli i krenuli za Alenom prema bolnici. Trčalo je bar petnaest studenata i dvije-tri žene u šlapama. Brzo dođoše do CUM-a. Alen sve razgrće, a Tvrtko za njim, između ranjenih.

Medicinari traže doktore, pitaju za povrijeđene... Vratiše se i prepadnuti i oznojeni, izvještavaju da ga nema. Alen je svakog ranjenika ili ranjenicu zagledao. Neko

upita da nije u mrtvačnici, pa pođoše tamo. Pretrčaše između zgrada i sa vrata Tvrtko vidje iskaišanu, krvavu, crvenu jaknu. Sjede na prag, preko njega preskoči Alen i baci se na kolica sa mejtom.

- Cimo, cimo, ciiiimoooo!

Odjekivalo je Koševo.

Taj dan je bio najtužniji od postanka studentskog doma. Ljudi su dolazili, nudili pomoć, a kome? Zar se može pomoći onome koga nema? Jedini je Husica bio konkretan. Rezervisao je mjesto za ukop, pomoćni fudbalski stadion na Koševu, obezbijedio tabut i hodžu. Navečer su sjedili u Šakinoj sobi. Cijeli dom je oko ponoći pošao prema bolnici. Došla je i familija sa Stupa. Pokupili su mejt iz mrtvačnice, pa polako, sa ruke na ruku do stadiona. Poneka svjetleća raketa je osvjetljavala grad. Jedino je noć ostala za dženaze, da se bez granata i snajpera isprati rahmetlija. Svi su plakali. Tvrtko je držao Alena da ne bi pao, a onda su pridržavali i njega. U tišini spustiše ljudinu u svježe iskopanu raku. Hodže proučiše. Većina je ostala do sabaha pored humke. Oni doktori obezbijedili tablete za smirenje, pa se nakljukaše i legoše. Sutradan i Alen odseli, kod djevojke na Pofaliće. Danima u hodniku niko nije progovorio nijednu riječ. Ni ona djeca što su bez prestanka galamila ispred prozora nisu se čula.

Tvrtku je bilo najteže. Svi su nekog imali da podijele tugu i nađu smisao za dalje, a on je bio potpuno sam. Čini mu se da su ga i ostali izbjegavali, jer ih je podsje-

ćao na Šaku. Poslije par dana ode do onih studenata medicine, sjede kod njih i ispriča im za svoje uputnice i propusnice. Zamoli ih da mu obezbijede neki papir da je obavio pregled i da se vraća prema Trnovu. Ovdje više nije mogao biti ni dana. Sutradan mu donesoše nalaz specijaliste da je "privremeno zaliječen" i da se javi doktoru u zoni odgovornosti jedinice u kojoj se nalazi. Pokupio je stvari u ruksak, za uspomenu uzeo Šakin šal.

Njegova soba je bila širom otvorena, useljavala je porodica izbjeglica iz Rogatice.

SAMOĆA

Brzo se kretao poznatom stazicom. Nije želio ni sa kim ni da se pozdravi. Neki nazivaše i selam i vozdra, ništa im nije odgovorio. Nije ih ni pogledao. Uspori kad više nije bilo poznatih lica. Želio je jedino da se vidi sa Husicom, al' ko zna gdje je, možda na liniji. A ne bi ni bilo pošteno da kvari raspoloženje onakvom momku. Neka svak' ide sa svojom sudbinom ...

Preko Ciglana pa kroz tunel. Fabrika duhana, "Duhanjara", radi. Pomisli, u koje će danas lekcije umotavati cigarete. Prođe raskrsnicom kojom je neki dan trčao. Snajper opali, on nastavi istim tempom, ne sagnu se, ne ubrza... Prolazi, a ništa ne puca. Ovi što im se ne žuri nisu ni za metak. U Nedžarićima stade da se odmori. Još je bilo hladno. Iako je ove zime temperatura dostizala minus trideset, nije bilo više od pet centimetara snijega.

Ovo naselje je poznato po velikom i novom studentskom domu, mnogo boljem od Bjelava, desetak kilometara udaljeni, ali se ne sjeća da je neko došao pješice od doma do doma. Sad, eto, k'o u avliju izaći. Zgrada doma na liniji razgraničenja, crna i ništa osim betona, prazna k'o duša onih što je ruše.

Pogleda pravac prema Dobrinji, put kojim je došao sa piste. Široke, paralelne jednosmjerne ulice, sa po dvije trake i pješačkom zonom. Pored staze mjestimično poredani kontejneri za smeće i zategnuto već izbušeno platno. To se kao štiti od direktnih pogleda strijelaca. Nema ni auta ni pješaka. Nastavi hodati, polako, sam. Neko mu dobacuje da čeka mrak, al' on po svom. Samo na jednom mjestu, od tri kilometra duge staze, opališe dva-tri metka. Čučnu iza kontejnera pet minuta, pa dalje. Ništa. Dođe u naselje, dio grada koji je pravljen za sarajevsku Olimpijadu - Olimpijsko selo. Na sve je ličilo osim na olimpijsko. Možda samo olimpijski krugovi, simbol, ali kao višestruki obruči, stvarnost. Sa tri strane u okruženju i sa jednim noćnim putem, takvo kakvo jeste, bilo je slamčica kojom je grad disao. Uđe u prvi haustor gdje je bila nekakva komanda. Izvadi iz ruksaka riblju konzervu, ružnu haringu, ili možda njenu neku nejestivu rođaku, te prvom do sebe zatraži malo hljeba. Naučio da traži, pa mu ljudi i daju. Izađe pred zgradu žvačući, zadovoljio je stomak. Sjeti se kuda je prolazio one noći, planinarski odredi orijentire... Već je bilo skoro pet sati i padao je mrak . Dobro je odredio pravac i brzo stiže do

polazne i odlazne tačke ovoga grada. Upoznao je ćud vojnih policajaca, vole samo ponizne. Oprezno uđe u zgradu, gdje je osim punkta bio i sanitet, a sa druge strane vrata aerodroma.

Izvadi papire i dade ih policajcu. Ovaj ga odmjerava, vaga...

- Ti poranio...
- Šta ću kad nemam gdje?
- Sačekaj tu negdje mrak!
- Molim vas, mogu li do one žice, u onaj kanal?
- Ne smijem te pustiti, al' hajde, ja ću se okrenuti i nisam te vidio.

I kao okrenu se prema ćošku, a Tvrtko pored njega prođe. Na izlazu stoje nosila za ranjenike, na njima bijela plahta. Sagnu se i uze je, pa je prebaci preko sebe. Na gornjem ćošku napravi kapuljaču. Namjesti platno oko tijela. Još dok je dolazio vidio je da na zemlji ima dva-tri centrimetra snijega. Ma ne znaš jel' to bio snijeg, slana ili inje, ali sve se bijelilo. Kroz izbijene zidove podruma prođe na drugu stranu. Mrak se već navukao, ali je pred sobom vidio obrise ceste i žice iza nje. Krenu uspravan, do ceste, pa stade, oslušnu i brzim hodom je pređe, pa potrča i baci se u kanal uz žicu. Na mjestu gdje je bio otvor, neko, vjerovatno Francuzi, upleo drugu žicu i zatvorio prolaz. Neko je dobro zakrpio, tako da je morao ispočetka otpredati dok ne stvori rupu-prolaz da se nesmetano mogu provući mnogo veći od njega. Opet malo odmori. Duboko udahnu hladni zrak, malo se pognu i

sitnim, hitrim koracima, pođe prema prvoj prepreci. Transporteri još nisu počeli patrolirati pistom. Bili su upaljeni motori, vjerovatno se posada unutra grijala. Samo bi povremeno sa transportera puštali snop svjetla, usmjeravajući ga kružno, da vide ima li kakvog kretanja na pisti. Stade kod prve žice i tu iza nje leže. Čekao je da ponovo upale i ugase reflektore. U međuvremenu nađe spoj između dva koluta bodljikave žice i čim se svjetla ugasiše, na tom mjestu malo raširi snopove rukama i dobi odjednom stotinu bodlji. Trljao je šake od garderobu i vješto prekorači žicu. Prostor između dvije prepreke je bio dugačak, paralelno sa betoniranim dijelom piste, prošli put blatnjav, a noćas zaleđen i klizav. Sa bokova nije pucalo, jer mete nisu bile osvijetljene. Lagano dođe do druge žice i zaleže. Traži i pipa rukama istačkanim od uboda, ali ne može da nađe neko oslabljeno mjesto, spojeve...ništa. Svjetla se ugasiše, ustade i krenu unazad tri-četiri metra, pa se zatrča i skoči preko žice. Začu se cijepanje plahte, ali svojom težinom je povuče i izvuče, pa nastavi trčati. Stiže do ograde, a tu također raspetljavaju žicu, oni što hoće u grad. Plahta se vijori iza njega. Malo je skupi. Provukao se i uskoči u tranšeju. Oni bi ga šverceri nešto pitali, a Tvrtko prolazi i ne gleda ih.

Dođe do policajaca.

Onaj jedan se dere:

- Šta ima "Kapelski kresovi"? Dimnjačar, daj papire!

Izvadi one ljekarske nalaze i dade mu ih. Policajac čita.

- Tvrtko ... moj Tvrtko, što ti je stari bio šaldžija kad ti dade 'vako ime. Dokle ideš?
- U Trnovo.
- Sretno! Imaš gore na Igmanu skija, pa se kompletiraj.

Eto, i policajci isti k'o bodljikava žica, bockaju li bockaju.

Siguran da zna put, krenu sokacima kojim je i došao. Prođe kroz Butmir, pa čistinom i kroz Hrasnicu. Orijentisa se prema fabrici lijevo, pa prema punktu desno, onda uzbrdo, kanalom koji su bujice vijekovima pravile. Dok je studirao, dvadesetak puta se peo na Igman, Bjelašnicu i Treskavicu, ali uvijek sa druge strane. Pomisli kako se nijedan planinar nije peo ovuda, a ovo je sigurno bio najbliži put.

USPON

Na prvom usponu okrenu desno prema punktu koji kontroliše silazak sa Igmana. Mora da vidi može li kod hosovaca prespavati. Razmišljao je, a nikako da skonta gdje dalje da ide. Da se vrati kod Doktora sigurno neće. Trnovo ga ni na šta lijepo ne podsjeća. Da se obrati onom hosovcu, pa da ga pita može li ga prebaciti u Hrvatsku? Il' da ide u Mostar, kod cimera Stjepana. Želio je negdje otići, ali isto tako nije mu se nigdje ni išlo. A da se spusti dole prema Tarčinu, kažu da je tamo El Dorado, da svega ima?

Do punkta dođe, sa leđa policajcima, pa ih prepade.

Zagalamiše na njega, pa onda ono na šta se već i navikao:

- Daj papire!

Objasni im da ide kod Samira Hosovca, pa ga pustiše.

Na prilazu zgradi vidje da nešto nije uredu. Ona zastava visi, izbušena u dronjcima. Nema stražara, a vrata širom otvorena. Uđe unutra, prođe do zapovjednikove kancelarije. Tamo sjede Bakir Cigo, Enko Mostarac, Mile Srbin i Mujo Top. Pred njima dvije boce konjaka, a na stolu i po podu kontejner smeća. Prvi ga prepozna Mujo, pa ostali. Čak Enko ustade da ga poljubi. Obradovaše se, jer su mislili da je mogao neko i gori doći.

- Momci, gdje je zapovjednik?
- Kakav zapovjednik, više toga nema. Ovdje se, jaro, rat vodi dva dana. Znaš ti... ma ne znaš ti nikoga! E, ovdje je bio neki Zolja i on ti sa svojom vojskom pripada direktno glavnoj komandi. A iz Sarajeva izaš'o Okuka, on ti je bio glavni u gradu. I bili su nekoliko mjeseci u ljubavi. Okuka, Sarajlija, radio šta je htio. Ovuda puc'o, trampio Srbe za "Coca-Colu", tuk'o ove JNA oficire, što dolaze da vlast uzmu. I valjda to dojadilo, pa oni naredili Zolji da ih pohapsi...

Enko uze flašu pa povuče dva gutljaja i ubaci zalogaj hljeba, pa nastavi, a sve mu pjena na usta:

- Šta nas briga, nek se krkaju. Al' dođe Okuka i zove zapovjednika da mu pomogne. Samir i on bili zajedno u Italiji, u zatvoru, prije rata. Mi za Samirom,

kad tamo, bog te vidio, topovi sijevaju. Cijeli dan se pucalo. Odmah nam pogibe Šok Albanac, to je onaj što je pjev'o "Mene metak neće". I do mraka nam i Huso Drina ode. E koji je to čo'ek dobar bio. Jadnik nikad više ne viđe svoju Drinu. Pjev'o je k'o slavuj... Naveče se posvađamo i popucamo između sebe. Zapovjednik je tako istuk'o Seju Slinu, da mu je svaku kost slomio i odmah ga odvukli dole u Suhodol u bolnicu. Oni Okukini se počeli predavat' i pravo ih vode i zatvaraju dole u Silos u Tarčinu. Zatvaraju ih sa Srbima. Nas četvorica se ovdje vratili, ne znamo đe ćemo, kud sad? Kud kad vojski ne bude?

- A-a, gdje je Samir?
- Ko to more znati? On je lud. On kad za nekim krene, on ide dok je glava na ramenu. Onaj Okuka pobjegao s Igmana, a on za njim. Idu dole prema Mostaru, pa će u Italiju.
- A, gdje su ostali?
- Mahnita Ivona leti za zapovjednikom. Iljo, Zenga i Leo bi u Hercegovinu, a Švabi rat dosadio, kaže ode u Dojčland...

Dok to priča, Top za stolom zaspao, Cigo čačka zube, a Mile upro pogled u ćošak sobe. Tišina zavlada, nikom nije do priče.

- Slušaj mali, ti ne idi niđe odavde dok se ovi ne poubijaju. Boga mi, ako naiđeš dole, pravac Silos... Neka te kod nas... E moj inžinjeru, đe su prispjeli Cigo, Mostarac, Srbin i Mujo? Niđe.

Tvrtko vidje da su oni u svom filmu, pa ustade i otvori zapovjednikov ormar. Tamo još pića, hrane i municije. Uze mesnu konzervu, sa stola izdvoji nenamočenog hljeba i ode u spavaonicu. Jeo je polako, pa zatim uze metlu, prvo pomete spavaonicu, pa se vrati u kancelariju. Oko pola sata je iznosio smeće iza zgrade, a onda pomete i oko stola. Sjedili su i nisu ga ni primjećivali. Vrati se u spavaonicu, prozrači još jednom sobu. Skide posteljinu sa kreveta i prostre svoju vreću. Kad je legao poče mu se vraćati priča od noćas. Oni otišli za Mostar... Mostar... Mostar... To je rješenje. Uvijek je volio taj grad, FK "Velež", Stari most, bistra Neretva, a tamo gdje je bistra voda, tamo su i bistra djeca i bistri ljudi. Pa u Mostaru, kod Bijelog brijega, živi i njegov cimer Stjepan. Mostar je najljepši grad na svijetu. I uljuljkan tim lijepim mislima zaspa.

Probudi ga vriska, a zatim i rafal. Sačeka malo, pa ustade. U kancelariji je Enko stajao sa automatom, na stolicama su još sjedili Mile i Mujo... Mostarac je psovao:

- Majku mu ciganskU, "zapalio" mi biciklo i gitaru i to sa celofanom i pobježe... Ufatiću ga i jebaću mu majku.

Tvrtko se vrati nazad, opet se zavuče i ponovo zaspa.

Kad se probudio još su svi spavali u zapovjednikovoj spavaonici. Potraži čaj ili kafu. Ništa ne nađe. Pade mu na um Mostar, ali i činjenica da on ne može u tom pravcu. Njegova dozvola važi samo za povratak u Trnovo. Volio je doktora Zeku, al' u Trnovo nije želio. Nije znao

šta da radi, pa je od dosade i nervoze meo i skupljao snijeg oko zgrade. Tek oko 10 sati počeli su ustajati preostali članovi čuvene jedinice. Svaki je iz svoga šteka vadio kafu, cigarete... Naložiše vatru od spužve sa ležaja i nije vidio da nešto tako dobro gori. Za dvije minute ispekoše kafu i Tvrtko se pridruži. Boga mi je jutros Cigo imao veliku šljivu ispod očiju. Izgleda da ga je Enko stigao, ali i Enko je bio zamotanih prstiju, pa je jedva držao cigaretu. Tako dođe podne, Mujo pristavio grah i taman kad su se spremali da jedu, ispred zgrade opali rafal, pa onda neko zagalami:

- Izlazite napolje!

Gledali su jedan u drugog. Nisu znali šta da rade. To su ljudi koje je neko vodio cijeli život. Napolju glas ponovi:

- Izlazite bez oružja, imate jedan minut!

Tajac... Niko ni riječi...

- Još pola minute i pucamo zoljom!

Cigo prvi ustade, za njim Srbin, pa Mujo i Mostarac. Tvrtko krenu zadnji. Kad izađoše na dvorište, shvatili su da je zgrada opkoljena. Kod jarbola stoji momak i komanduje:

- Lezi dolje!

Legoše na očišćenu pistu. Komandir im priđe, pa im policijski raširi ruke i noge, prepipa ih, pa im naredi da ustanu. Pretresao je sa dva policajca zgradu, obišao svaku prostoriju, pa se vratio na dvorište.

- Gdje vam je zapovjednik? Pobjeg'o, a?

- Svi ostali su otišli - odgovara Enko.
- Šta vi čekate?
- Ne znamo, mi se nismo miješali.
- Da ste bogdo, da vas pobijemo.
- Nemamo ništa protiv vas...
- I bolje ti je...

Priđe mu i čizmom ga udari ispod pazuha, a kad se ovaj pokri, udari ga onda po rukama.

- Ja bih volio da imaš.

Pa opet nogom u rebra. Enko se skupio. Glavu je pokrio, pao na koljena.

Onda priđe Tvrtku.

- Koji si ti?
- Ja sam sinoć došao iz bolnice iz Sarajeva.
- Gdje si pošo?
- U Trnovo, u stacionar. Tamo sam u jedinici.
- Odakle ovdje?
- Stao da prespavam.
- Daj dokumente.
- Molim vas mogu li da ih donesem iz ruksaka?

Komandir klimnu, sačeka Tvrtka, a onda uze čitati ljekarsku dokumentaciju.

- Dobro... Odakle ti s ovim ološom?
- Slučajno stao!
- Dobro, sad ćemo vas sve ispitati, pa odlučiti šta sa vama. Uđe u zapovjednikovu kancelariju. Pred njim su se redali jedan po jedan sad tako zarobljeni hosovci:

- Ja sam oficir bezbjednosti iz Zolja. Pošto vidim da ste odbili naređenje vašeg zapovjednika, kog ćemo mi sigurno uhvatiti, dajem vam dvije mogućnosti. Prva da vas zatvorimo u Silos i da tamo čekate svog zapovjednika. Druga da se priključite našoj jedinici i da ispravite grešku.

Hosovci se zgledaše i Mujo reče da žele s njima ići.

- Dobro, al' ćemo vas dobro nadgledati.

- A ti "stacionar" – okrenu se Tvrtku - pravac Trnovo!

Uđoše unutra. Onaj grah haman uvrio. Tvrtko iz lonca zahvati limenim lončićem pa popi, pa opet nasu i popi. Kašikom pokupi gustinu. Hosovci su kupili svoje stvari. Bezbjednjak pretura po ormaru i stolu zapovjednika, a onda naredi da se ponese piće, municija i radiostanica.

U koloni krenuše prema punktu.

Tamo je bio parkiran kamion "Zastava", pa se i vojnici i hosovci popeše pod ceradu. Bezbjednjak priđe punktašima i reče im da u prvi automobil smjeste Tvrtka, sjede u kabinu i odoše.

Na punktu nikoga.

Valjda su svi bili upoznati da se nešto dešava, pa se nije niko vozio bez velike potrebe. U ratu je jedino dobro što nigdje ne žuriš. Došao danas ili za pet dana - isto ti je.

PRERIJA

Za pola sata naiđe kombi, ide do Splita da pokupi neke sportiste. Policajci unutra po naredbi ubaciše Tvr-

tka. On se silno obradova, pa to je pravac u kom je želio poći! Sjede na stepenicu do vrata. Na sjedištima lijepi mladi momci, odjeveni po posljednjoj italijanskoj modi. Spuštaju se prema Zoviku, krivina do krivine. U kombiju radi grijanje, prava milina. Prođoše punkt u Zoviku i krenuše prema Pazariću, a da ih niko ni zaustavio nije. Na ulasku u Tarčin barikada preko ceste. Kombi stade. Kroz prozore vidjela se velika betonska građevina za deponovanje žita, silos. Tvrtko se povuče i sjede na stepenicu do sećije, u zadnjem dijelu kombija.

Padao je prvi mrak.

Uđoše dva vojna policajca i prvo od vozača traže nalog, pa dokumente od jednog do drugog putnika. Kretali su se prema kraju kombija. Na sjedištu prije sećije sjede dva ljepuškasta momka. Policajac im priđe pa ih zagleda:

- Ado i Edo, naši pjevači?
- Jesmo!
- Dokle?
- Na "Evroviziju".
- Svaka čast, momci!

Raspričaše se o muzici i estradi, o pjevačima koji su ovuda prošli. Dobili su potpisane kasete i policajci uz osmijeh i uz mahanje izađoše iz kombija. Sklanjaju odmah prepreke i kombi nastavi. Uzbrdo uz Ivan planinu.

Tvrtko još sa strahom diše. Ova dva neznanca mu glavu spasiše. Niz Ivan se spuštaju, a već se smračilo. Sjeća se da je ovdje bilo veliko naselje. Na raskrsnici pred školom kombi stade. Tu su čekala tri momka sa muzičkim

instrumentima i torbama u rukama. Vozač se okrenu pa pozva Tvrtka i još jednog dečka:

- Momci, ovo su muzičari, oni moraju sjesti, izvinite, ali morate izaći. Nešta će sigurno naići ...

Ruksake na leđa, pa na cestu.

Poslije sat vremena uzaludnog stajanja, Tvrtko vidje da nešto slabo svijetli u školi. Uputi se tamo, a u školi na portirnici neki mladi dečko spava. Zasp'o na straži , ćosav, sigurno je još maloljetan. Prođe dalje, prva učionica zaključana, druga otvorena. Po cijeloj prostoriji razastrte spužve. Izvadi vreću, ruksak pod glavu i leže na prvu spužvu. Razmišljajući kako možda Mostar nije daleko, polako utonu u san.

- Ustaj, hej, ustaj!

Neko ga grubo drma. Otvori oči i vidi nekog brku.

- Što si tu leg'o?
- Pa, rekli mi ...
- Ma, ko ti, nesretniče tako rek'o? Ovo je spavaona za žene i djecu. Kako te nije stid, do žene si moje leg'o?

Okrenu se i pogleda. Stvarno soba puna žena i djece.

- Izvinite...
- Ustaj, ako ćeš spavati, dole u Podorašac, dole su muški i vojska.

Skoči, spakova stvari, bolje reći smota vreću pod pazuh, pa napolje. Pravac Podorašac!

Preko puta spavaonice bila je kuhinja. Umoli za šolju čaja, zagrija stomak. Opet pred zgradu, na magistralu M-17. Tu je odmah i punkt i uz njega postavljen kiosk,

kroz lim izbačen solunar. Pokuca na vrata, momak ga gleda kroz staklo, pa diže glavu očekujući pitanje.

- Ja bih do Mostara.
- Ma nemoj mi reći! I ja bi' u Njemačku!
- Ima li kakav auto prema dolje?
- Naiđe nekad u satu, a nekad u danu.
- Molim vas, kako bih najbrže do Mostara?
- Helikopterom!
- Ozbiljno pitam, gospodine.
- Ozbiljno ti kažem. Svaki dan, ako je lijepo vrijeme, tu gore na jedan kilometer, dođe helikopter, vozi političare i ranjenike u Zenicu, Mostar, iš'o je i u Goražde i Bihać. Pa ako budeš im'o sreće, eto te "za po ure doli".
- Šta će mi sreća, onda?
- Tri sreće ti trebaju: da helikopter dođe, da ne bude gužve i da ide u Mostar.

Tvrtko malo vjeruje, malo ne vjeruje, al' se zahvali za ljubazne upute i ipak, poče se vraćati nazad. Kad stvarno, na mjestu gdje je cesta najšira, sa lijeve strane parking za restoran, a na desnoj proširenje za autobusku stanicu, ispisano veliko slovo H, kao heliodrom.

- Bogami me onaj nije slagao!

KONDUKTER

Sunce se pomaljalo iznad brda, desetak ljudi stoji, gledaju gore i prija im i sjaj sunca. Jutro hladno, a oni se

skupili u sebe i u grupu, da im bude toplije. Tvrtko se okrenu okolo, to je bilo ono naselje koje je sinoć tražio iz kombija da vidi. Sad mu jasno - crne, spaljene kuće nisu se mogle ni vidjeti. Samo uz put stoje nezapaljene dvije radničke barake. Iz jedne se vije dim. Cijela baraka, jedna velika prostorija, a tu tridesetak ljudi, desetak žena, petero - šestero djece i troje nosila, na njima ranjenici. Priđe bliže vatri, čučnu, pa se nasloni na sopstveni ruksak uza zid. Ovdje je bilo ljudi iz svih društvenih slojeva. I političara, profesora, privrednika, dezertera, vojnika i vojnika koji nisu imali sreće – ranjenika. Neki i sa kompletnom porodicom. Jedino im je zajedničko bilo što su svi mislili da helikopter dolazi samo zbog njih. Tako im je neko obećao. Uskomešaše se kad neko reče da helikopter ubrzo dolazi i svi pojuriše prema izlazu. Pridružiše se onoj grupi koja je uživala u zubatom suncu. Na sredini ceste, tačno na slovu H, stoji visok momak u maskirnoj uniformi. Ispod zelene beretke viri plava slamnata kosa, a ispod kose oči plave kao nebo. Govori prirodno jakim glasom:

- Ja sam Žućo, komandir sam ove teritorije, ovo je moja zona odgovornosti, pa samim tim komandir sam heliodroma. Sad svi pređite na desnu stranu, zbog vaše sigurnosti... Tako... još malo ... odlično!

Stade pred njih i poče objašnjavati odakle letjelica dolazi, iznad kojeg brda je opasno ako se naoblači, kad otprilike dolazi, koliko ih može stati... Neko upita:

- Gdje ide?

- E, to ne znam, to će nam pilot reći.

Za sat vremena dođoše dva džipa, izađe neki Ministar u krznenoj bundi i njegovi tjelohranitelji. Iznesoše im stvari, vozila se odmah okrenuše i nazad istim putem. Ministar stoji i čeka da mu referišu, pozvaše komandira, a on ponovi istu priču kao maloprije za grupu. Ali nekako je to izgovarao podrugljivo, više kao u šali, nije ga se bojao.

Prođe još sat, ništa se ne dešava. Tvrtko pođe da protegne noge, da mu proradi cirkulacija. Zađe među spaljene kuće. Neke je vatra samo dohvatila, u nekim je bilo još nagorjelih stvari ili neupotrebljivih, natopljenih kišom. Ide između kuća, vidi pet muškaraca kako štemaju i vade elektro kablove. Došli mještani okolnih sela da vide nađe li se tu štogod, rat je, sve bi moglo nekad zatrebati. Oko ulaznih vrata, koja su čudom ostala neoštećena, dvojica se svađaju.

- Ja sam hi prvi vidio - govori debeli.
- Ja sam hi vidio kad smo ovo osvajali.
- Ti osvaj'o?
- Ja ko! Ja i HVO smo hi gonili odavle.
- Kolko ja znam, ti si odavle gonio samo bijelu tehniku!
- A ti si skupio šaltera da hi u Kinu moreš izvoziti.
- E, Boga ti, kad si tako pametan, da te upitam, čija je bolja motorka, il' Radova il' Milovanova?
- Pitaj svog zeta Selima, on zna.
- Ne diraj mi familiju...

I debeli se maši za pištolj.

Tvrtko pobježe, pedeset metara iza neke kamene kuće, stade i osluškuje. Ništa. Dobro je, izgleda da debeli neće pucati. Još malo prohoda između kuća, pomisli da vjerovatno ovako izgleda i njegovo selo. Vrati se na heliodrom. Još svi stoje i gledaju iznad onog brda odakle treba da se pojavi helikopter. Neko pogledava kakvo je vrijeme iznad onog drugog brda. Naložili vatre, pa djecu griju uz njih.

Prođe još sat i ču se nekakva buka, svi gledaju gore prema horizontu. Tačno tamo gdje je komandir rekao, pojavi se helikopter. Svi se obradovaše i zagrajaše. Kako se letjelica približavala, tako su se i putnici primicali da zauzmu bolje startno mjesto. Onda ulijeće komandir, galami na svakoga i malo-pomalo, vratili su se iza ivičnjaka.

Helikopter lebdi tri metra iznad asfalta, pa se polako spušta. Komandir drži beretku, da mu je zrak od propelera ne odnese, pa čim je to bilo moguće uskoči unutra. Za minut otvori vrata i odozgo govori, ali ništa se ne čuje od buke. Svi prišli, pa ispod njega stoje ne bi li šta čuli. Kad propeler znatno smanji obrtaje, Žućin glas dođe do izražaja:

- Pilot Zijo kaže da ide za Zenicu, kaže taka je naredba... Ne guraj se dolje! Ovi što su šćeli za Mostar, odmakni! Sad prvo ranjenike donesite, pa onda ostali...

Momci donesoše nosila sa ranjenicima, pa ih unose unutra, za njima članovi porodica pripodižu nosila, pa medicinar, ukupno osam.

- Još sedmero! - dere se komandir, a žile mu na vratu ko prsti.
- Nas trojica smo iz Namjenske proizvodnje - govori stariji gospodin.
- Ulazi namjenska... - Ja nosim poštu!
- Ulazi poštar! Još troje!

Priđe ministar, neki se skloniše. Sa njim gospođa, četiri torbe i četiri pratioca. Malo odgurnu komandira i cijela svita prođe za njim. Pilot Zijo ustade i izađe iz kabine. Usput nešto reče komandiru. Žućo odmah prenosi:

- Pilot neće voziti ako bude više od petnes' putnika!

Dok je čekao helikopter Tvrtko se naslušao priča o pilotu Ziji. Živio je nedaleko odavde i pošto je bio non-stop na zadatku, samo bi iznad svog dvorišta spustio na kanapi prljav veš, a žena bi privezala čisti. Kažu da on leti tamo gdje niko ne smije, ali mu neki zamjeraju što usput neku popije. Ispred helikoptera se svađaju, unutra se također svađaju, a Zijo pored vatre, sa nekim momčićima sjeo i zapalio cigaru. Taman kad uze da proba rakiju, priđe mu komandir:

- Pa bolan Zijo, moraš li sad još i piti?
- Moram.
- Dobro, a što sad?
- Moj Žućo, da ovi ljudi znaju u kakvom je stanju ovaj helikopter, svi bi bocu u ruke uzeli...
- Daj, molim te, probaj ga dići.
- E,vala neću dok ih ne bude petnaest i plus one kofere upoloviti!

Komandir se naljuti, razgura one ispred i uskoči u kabinu, pa zagalami:

- Vi gospodine, da, vi u bundi ... Izađite napolje!
- Ja? - iznenadi se ministar.
- Jeste, baš ti!
- E ,da znaš, platićeš mi za ovo ...

Ministar, a za njim cijela svita izađoše, pa nastaviše pješačiti do prvog telefona. Iskoristiše to dvije žene i provukoše se unutra. Zijo uđe, pa podiže helikopter oko dvadeset metara, a onda ga usmjeri i pikira onom brdu, odakle je i došao. Komandir Žućo zagalami:

- Svi na svoja mjesta. Za danas nema više letova!

Onda se okrenu onim svojim vojnicima:

- Jebem ja njih kad njima kondukter komanduje! Nego, haj'mo viditi jesu li lepine gotove...

Krenuše niz cestu. Tvrtko za njima.

- Šta ćeš Žućo ako te ministar prijavi? - pita onaj vojnik.
- Šta mi može, ovo i 'vako nije moj pos'o.

Tvrtko se smješkao iza njih. Nekako mu je drago da je sve ovo vidio. Ali mu je bilo potpuno jasno da bilo gdje i bilo kad onaj helikopter ide, on nema šanse da poleti.

PAD

Nema druge nego pravo, magistralnim putem prema Konjicu. Skoro i mrak. Kako mu je jutros, kad ga je budio, rekao brko, dole u Podorašcu se može prespavati.

Ruksak - prazan, a Tvrtko gladan, kako odavno nije bio. Put ga je vodio pored nekog sela. Ugleda jedno prizemlje osvijetljeno, pa se vide i ljudi unutra. Kroz prozor vidi dvije svijeće gore, jedna osvjetljava sto sa četiri čovjeka, a druga police sa robom. Prodavnica. Sjeti se da ima još sto maraka, prava ulaznica.

Za stolom otvorena boca konjaka i narezano nešto meze. Tvrtko ih pozdravi:

- Dobro veče.

Svi šute, ustade onaj najkrupniji:

- Šta si treb'o?
- Nešto da jedem.
- Nema ništa.

Stvarno, na rafovima desetak proizvoda, ali ništa od prehrane.

- Izvinite, je li ovo vaše?
- Jes', što?
- Pa kako nema ništa?
- Pa kako će biti. Ja nabavio robu. Svaki dan naiđe neka vojska i ja pis'o u teku veresiju. Gledaj ...

Izvadi svesku, a unutra spisak, cijela teka ispisana.

- Vidiš ovaj spisak... Dugi pedeset maraka, Zenga dva'es', Kralj stotinu, Ustaša pedeset, Ćupo tri'es', Ćelo pedeset, Malac dvaes'... Vojske prošle, ja robe nemam, a kako se ovi zovu, Boga pitaj!

Jedan iza stola mu reče da donese hljeba iz kuće, a oni će dati suha mesa. Napraviše mu dobar sendvič. Sjede da jede.

Nasuše mu i čašu konjaka. Kad završi, zahvali se i krenu. Na rastanku gazda ga zove:

- Kako se zoveš momak, da te upišem?

Svi se od srca nasmijaše.

Mada se bilo smračilo, bilo mu je lijepo hodati, opet kao da planinari... Od putne signalizacije dobro se vidjelo. Na saobraćajnim znakovima svijetli i pokazuje pravac, a na kolobranima ocrtava stazu. Osjetno je toplije. Vidi se da je u Hercegovini. Poslije pet kilometara spusti se u dolinu, a onda šta drugo nego punkt. Upali se ručna svjetiljka, ispred njega stoje dva policajca:

- Daj papire!

Tvrtko se ovome nije nadao, te polako otkopčava ruksak i razmišlja, koji će papir pokazati. Izvuče onaj od doktora iz Sarajeva, pa da bude sigurniji, dodade i onaj da je pripadnik Saniteta u Trnovu. Dade im.

- Ti poš'o bježati - govori onaj glavati.
- Nisam, nego pošao do Mostara.
- Je li ti neko dao odobrenje?
- Nije niko.
- Da ti nisi Okukin? - upetlja se drugi.
- Nisam.
- Dobro. Vodi ga dežurnom pa nek' i on nešto radi.

Onaj glavati ga uhvati pod ruku i povede u zgradu. U prizemlju mala kancelarija. Uđoše.

- Ko je taj? - upita blijedunja, sijed čovjek. - Evo poš'o bježati... - Šta ima od papira?
- Evo ovo...

- Otpusnica... pa iz Trnova, a ništa, Boga mi, smjesti ga dole, pa neka ga ujutro bezbjednjak ispituje.

Svedoše ga u podrumske prostorije. Pred vratima uz svijeću uze pa mu istrese ruksak, pa mu ga vrati. Iz cokula mu uze pertle, pa mu izvuče remen iz pantalona. Odškrinu vrata, gurnu ga unutra i zaključa. Nađe se usred sobe. Okolo, uza zid, sjede neki ljudi.

- Hodi mali, vamo sjedi.

Ustade čovjek četrdesetih godina, preko dva metra visok i preko sto pedeset kilograma težak.

- Ja sam Leka, što tebe dovedoše ovde?
- Ja sam Tvrtko Suljabegović iz Kalinovika, pa me tamo zatvarali. Nekako došao do Trnova, pa me poslali u Sarajevo u bolnicu. Evo vraćam se, pa pošao u Mostar, kod jednog kolege sa fakulteta. Otac i majka mi u logoru, pa mi svejedno na koju ću stranu.

Onda krenuše ispitivati gdje je sve bio i kakva je gdje situacija. Pričao im je polako, sve što ih je interesovalo. Leka ih je redom predstavljao:

- Ono ti je Meša, neđe je tvoj zemljak, malo slabije čuje. On se zimus prijavio u vojsku, kad nije imao šta jesti. Sad otoplilo pa on iz JNA donio dokument da je nesposoban za vojsku i maše papirom. Onaj mršavi ti je Haso, autoprevoznik. Odavde iz sela gonio drva bez papira, pa mu kamion zaplijenili. Onaj crni gore ti je Selver, pobjeg'o sa položaja, poš'o curi, pa zaglavio ovdje... Ja sam ti radio u vojnoj pošti. I pravili neki objekt u Sokocu, evo putujem

druga godina. Izaš'o preko Srbije u Mađarsku, pa preko Hrvatske i doš'o dovde. Do kuće još dvaes' kilometara i ovi da me hapse...

- Hajde, bolan, još od Tite se zna, ko nije bio u zatvoru, nije ni u vlasti - dobacuje Haso.
- Neću ovu djecu da bijem, sačekaću komandanta, pa ćemo viditi...
- Leka, ti mene znaš i od prije rata, ja sam na maltanju zaradio kamion...
- Reci im kako si mahmuran malt'o?
- Ma zidove lako, bacam lijevo, bacam desno, al' plafon... Ja ti uzmem ogledalo i stavim ga na patos, među noge, pa samo bacam maltu gore, a gledam u retrovizor. Pa znaš da sam rođeni vozač...
- Al' se slabo, meščini, snalaziš u ratu?
- Nemam sreće. Odma' na početku rata u livadi ja priveo nekakvu izbjeglicu. I nasred livade mene geler u golu stražnjicu. Puče bruka. Žena me htjela na spava- nju jastukom utušiti. Od tada me stalo, ništa me neće.
- To ti je kad sirotinju diraš...

Tvrtko se uvuče u vreću, pored Leke, pa i ako je u vojničkom pritvoru osjeća se zaštićeno. Haso dok priča, prilazi vratima i poče lupati:

- Otvori, otvori!

Otvori onaj glavati sprovodnik, pita u čemu je problem.

- Hajde, majke ti rođak, uzmi ključeve, u pretincu kamiona ima flaša konjaka i dvije kutije cigara, pa uzmi kutiju sebi, a resto nama donesi.

Za desetak minuta momak se vrati i nosi sve po dogovoru. Leka uze, nazdravi i onda svi ukrug. Haso se oraspoložio, pa ne prestaje pričati, al' stalno nadodaje, da nema kraja ni početka. Takve je priče pričao da je Leka sjedio raširenih ruku i nogu, stomak mu se tresao, a niz obraze su mu tekle suze. Nije ni završio jednu priču, a već počinje novu:

- Ja prekljuće natovario onih grabovih drva i poćero u Jablanicu. Dole me mušterija čeka. Ja nešto ljut, a i ovi na punktu isti. Umjesto da im dam ovu bocu, mi se posvađasmo. Oni begenisali ovu grabovinu, pa me prepadaju. Mučili su me iranskom metodom da kažem odakle mi drva i kome vozim.
- Čuj, a kak'a ti je to iranska metoda? - Skinuše mi gaće, pa izvadiše pendrek, kontam hoće da me šibaju. Izdržaću. Al' jok. Gurnu mi pendrek u guzicu, pa "priznaj", pa opet gura, pa "priznaj", pa gura i još više i više... Mor'o sam priznati.
- Ha ,ha ... ha, ma ušuti više - trese se Leka, a lice mu izgleda k'o da će infarkt dobiti.
- Juče sam odavde zvao ženu, kažem joj da nemam stakla na prozorima, a ona me pita da mi spremi staklara iz Konjica.
- Ušuti, boga ti ...

Sad se i Crni upetlja:

- Haso, jesi li ti gore na planini, kad je bio teferič, prevrn'o pun "dajc" naroda?
- Ma jesam, promašio most!

- E, znaš da sam ja tada bio na tom teferiču - nastavlja Leka. - Doš'o ja s terena, sa Sokoca, bila plata. Obuk'o se, farmerke utrp'o u gumene čizme "brizele", gore bijela košulja, kragna do vakcine, a u džepu se vide one crvene desetke. Duga kosa pala na ramena. Teferič na livadi, sa jedne strane mi momci, a sa druge strane cure, a između nas pasu krave i volovi. Viđe ona jedna cura da vo hoće da skoči na kravu, pa započe pjesmu: "Oj, sejo mila, nabodi ga rogovima." A ja odvuda ko iz topa počnem: "Oj Šaronja, brate naš, skoči na nju, kako znaš!"

Svi su se od srca smijali.

- Meša, šta si ti prije rata radio?
- Šta kažeš, ne čujem...
- Šta si radio? - sad se dere Leka.
- Ništa , gled'o televiziju. Nisam mog'o ljekarsko dobiti.
- A šta si radio u vojsci?
- Cijep'o drva.
- Pa, što još ne cijepaš?
- Ne mogu, kad sam nesposoban.
- Ha, ha,ho, ho, ja što ti ga složi.
- Ko je ovdje komandant? - šapće Tvrtko Leki.
- Ma ne boj se, moj školski drug Junuz. Doći će on ujutro.

Još su malo razgovarali, ispili su onu bocu i jedan po jedan zaspaše.

STRIJELJANJE

Ujutro im donesoše čaj i malo hljeba. Haso poplavio od zime. Više se ne smije. Došao kuhar da pokupi šolje, pa im donio kafu. Kakva kafa, to je bila mješavina dva-tri zrna kafe i ostalo pržena leća, al' je mirisala k'o prava. Ovo su dobili "preko štele". Kuhar je Hasin komšija, pa dočekao svojih pet minuta:

- Slušaj Haso, bi li ti meni prod'o ona drva?

Svi šute, jutros nikome nije do smijeha.

Jedino se Kuhar cereka.

Za sat dođe bataljonski bezbjednjak. Za njim nose i stolicu. Onako špicast, sa naočalama, bio je slika i prilika policijskog doušnika. Prvo stavi pred sebe Mešu:

- Kako to da ti odjednom imaš rješenje da si nesposoban za vojsku?
- Pa to sam dobio sedamdeset šeste.
- Što ga ranije nisi pokaz'o?
- Ne čujem, šta kažete?
- Što ga ne pokaza?
- Niko mi nije tražio.
- Vojska ti je zimus dala drva i dva puta pomoć u hrani.
- Jesam dobio!
- Pa što sad dižeš vojsku na bunu? Još jednu progovori i nećeš više ni jedne moći... Danas ćeš u Konjic u bolnicu na pregled i ako ovi naši kažu da si nesposoban, dobro, a ako budeš sposoban, da znaš da ću

ti lično noćas lampu držati svunoć da cijepaš drva.

Hajde sad napolje i reci dežurnom šta sam ti rek'o!

Meša pošao da se pozdravi sa svima ponaosob, al' je bezbjednjak toliko vikao da ga jedva nekako zaobiđe, pa opet im svima namignu.

- Hajde, sad ti Suljabegoviću.

Tvrtko ustade, priđe i stade mirno pred bezbjednjaka. Ovaj uzeo one papire iz bolnice, pa ih iščitava.

- Gdje si ti poš'o?
- Do Mostara ...
- Što do Mostara, je li turistički? Znaš li ti da je rat? Ti il' si špijun il' dezerter il' obadvoje.
- Nisam, gospodine.
- Ti ćeš meni na vojni sud. Ma ne treba ti sud, ovdje ćemo te streljati! Gore momci na liniji hljeba nemaju, a ti turista, samo ti fotoaparat fali... Slušaj mali, ja ću se zauzeti da nikad iz zatvora ne izađeš. Kopaćeš ti meni rovove po Treskavici... Kad dođe komandant predložiću vojni sud. Sjedi tamo u ćošak!

Tvrtko se skameni. Od straha mu se koljena tresu, noge klecaju. Stiska šake, a usta mu suha. Hoće nešto da kaže, a ne može. Jedva se suzdržava da ne zaplače... Ustade Leka:

- Polako generale, šta si nap'o na dijete?

Jednom rukom obgrli Tvrtka oko ramena, dovede ga do klupe i šapnu mu:

- Ne boj se.
- E, taman kad si ust'o, tu i ostani, gospodine Mate Radiću. Je l' tako?

Bezbjednjak gleda u pasoš sa šahovnicom, gleda u sliku, pa u Leku.

- Nisam ja Mate Radić, nego Jusuf Lakić.
- Odakle ti putovnica?
- Ti znaš, Salko, da sam ja radio pri vojsci, pa spalio sve svoje dokumente kad sam bjež'o preko Srbije i Mađarske. Svašta sam propatio da bi se 'vamo vratio. To mi dali kad sam u Hrvatsku ulazio... Salko nemoj me zaje..., ti znaš da smo neka familija.
- Da, da ali, znaš ti ono "družba je družba, služba je služba"! Sjedi sačekat' ćemo Junuza, pa nek on odluči.

Leka se samo smješka.

- Ustani Haso, ovo je treći put ove godine da se srećemo.

Haso se pridiže, raskoračio se, jednu ruku drži u džepu pa će podrugljivo:

- Merhaba, Salihaga...
- Biće tebi merhaba, dok ljudi ginu ti švercuješ.
- Ne švercujem. Probudim se ja kad pred kućom kamion pun drva. Ti znaš, Salihaga, da ja imam drva, pa reko' da ih sklonim da ne smetaju.
- Taman si ih na mjesto dovuk'o. Sad ćemo ih pred kuhinju istovariti.
- More ako ćeš platiti!
- Sjedi Haso, a kad dođe komandant, molićeš ti da ih istovaraš.
- Salihaga, nađi mi rukavice...

Bezbjednjak skoči i taman kad je htio udariti Hasu, među njih stade Leka. Jednom rukom gura Hasu iza

svojih leđa, a drugu ispružio da ne može Salko prići. Kako to radi, polako na slogove govori:

- Šali se, bolan Salko, šali se.

Smiriše se. Bezbjednjak ispod oka gleda Hasu:

- Platićeš ti meni, kadli-tadli... Crni hodi 'vamo, što si pobjeg'o s položaja?
- Curi mi rođendan danas.
- Što nisi pit'o komandira?
- Pit'o sam, kaže dok dođe smjena.
- Kad je smjena?
- Za tri dana.
- Bolje ti je, bolan, da si saček'o. Ti si dobar borac i ovo ti ne treba. Neka Junuz odluči šta će s tobom.

Salko uze sve one papire, stavi ih u oficirsku kožnu torbicu i izađe.

- Zgaziću ga "dajcom" ako ga ikad na cesti vidim - sikće Haso.

Opet dođe onaj kuhar, pita s vrata je l' šta pala cijena drva. Donio im vruć hljeb i tendžeru sa mješavinom sira i kajmaka. Leka uze pa stavi pred Tvrtka:

- Jedi mali, tebi će ovo trebati, valja nam te ženiti.

Htio ga je oraspoložiti. I Haso shvati šta ovaj hoće, pa poče pričati o svojim slavnim švercerskim danima, a onda se prebaci na Salihagu:

- Mali, nemoj se ti bojati ovog Salke. On ti se ništa ne pita. Kako se zaratilo on ti ov'da hoda k'o da mu je ovo babovina. Inače, on ti je odavde, selo iznad ceste. Ima pištolj, vidio si mu ga, brat mu radi ko krim in-

spektor u Mostaru pa mu dao. A Salko ti kod kuće ima dvoje djece i opasnu ženu. Kad dođe kući, stavi pištolj na sto, izvadi metke iz šaržera i cijelo veče k'o čisti pištolj. Kad je otiš'o u halu, a dijete metak pa u usta. Vidjela to žena, pa uhvati dijete za glavu. Žena se prepala i okrenula dijete prema Salki:

- Evo, bolan, metak ti proguta!
- Budalo jedna, okreni mu glavu, može opaliti! Na sreću, dobro prošlo, dijete sve iskakilo, a Salko i sad priča da se šalio!

Neko se nasmija slatko, neko kiselo, ali ono što je najbitnije i šta je bio cilj ove priče je to da se i Tvrtko smijao i povratio od šoka koji mu je Salko priredio. Skloniše suđe i neki pale cigarete, a opet se vrata otvaraju. Ulazi krupan čovjek, četrdesetak godina, kratke kose i velikih brkova. Kako ulazi tako i priča:

- Šta ti, bolan, Crni radiš? Biće cura, a šta ako ne bude prijatelja, kuća, Podorašca? Hajde ustaj i idi kod cure. Reci komandiru sutra da sam ja naredio da sljedeću smjenu odradiš bez pauze. Je l' jasno? Slobodan si! Haso, opet ti. Bolan, više vremena provodiš ovde nego kod kuće. Hoćeš li dati ona drva?
- Ova ne mogu...
- Dobro, onda ova vozi, a sutra da si dovuk'o pun "dajc" drva za kuhinju. Hajde, briši!

Haso se pored zida izvuče i nestade.

- Pa,selam alejkum Mate, ha - ha - ha!

Priđe. Leka ustade i snažno, muški se zagrliše i izljubiše.

- Stani samo minut, da ovog malog dezertera riješim.

Leka ga uhvati za ruku:

- Nemoj Junuze, svega ti. Bolan, dijete bilo u zatvoru, babo i majka mu u zatvoru, a on inžinjer. On je iz familije Suljabegovića iz Kalinovika, ja kad sam tamo bio na terenu, to ti je bila tamo najuglednija familija. Pusti malog nek ode do Mostara, vratiće se...

Junuz uzeo brk pa ga zavrće sa dva prsta, a Leka nastavlja:

- Ako njega ne pustiš i ja ću ovdje ostati.
- Jesi li siguran, Leka?
- Ma jesam, mali je pošten k'o suza.
- Dobro, haj' ti sa mnom u kancelariju, a ti mali idi napolje i reci Hasi nek' sačeka.

Komandant prvi, za njim Leka, pa Tvrtko krenuše uz stepenice. Iako je u pritvoru bio šesnaest sati, kao da je bio mjesec dana. Upoznao je interesantne i dobre ljude, a umalo i da ga strijeljaju...

Ovo je stvarno sve kao ruski rulet, ali je znao da niko nema šanse da ga svaki put promaši. Do sada je imao puno više sreće nego pameti, ali do kada će tako biti? Ispred zgrade vidje kamion, "dajc" pun drva, i shvati da je to Hasino. Iza kamiona stoji Prevoznik, a oko njega bar deset ljudi. Haso zapjenio kol'ko priča svoje zgode, a oko njega sve se zacehlo od smijeha il' naslonilo jedno na drugo.

- Rekao ti je Junuz da malo sačekaš - dobacuje Tvrtko, al' od silnog smijeha niko ga i ne gleda.

- I tako je to momci bilo, a sad hajte me, majke vam, gurnite da upalim - završava Haso i penje se u kabinu.

Tvrtko priđe otvorenom prozoru i prenese mu naredbu.

- Hoću, hoću, al' dok su ovi ovdje samo da upalim kamion, slab akumulator..

Složno svi gurnuše pa hop, hop, i upali.

Haso ga malo turira pa rikvercom vrati pred zgradu.

- Mali, idi pitaj šta je, nemam ja goriva da 'vako stojimo.

Šta će Tvrtko, pa opet u zgradu do dežurnog.

- Čekam Junuza i Leku. Možete li vidjeti idu li?
- Sačekaj!

I pope se na sprat pa odozgo zove:

- Hajde gore!

Tvrtko ustrča uz stepenice, vrata komandantova otvorena, tamo sjede njih dvojica. Leka ustade:

- Mali, evo ti ova propusnica, moj pobratim ti napravio. Vidi, ako dole ne budeš im'o kod koga, pravac kod mene u selo. Kod mene ti je vazda bujrum! Reci Hasi da te povuče dole do Jablanice i sretno.
- A za ovo zafali se Leki. I bježi dok nije Salko doš'o!...

SLOBODA

Okrenu se na lijevo krug. Prenese Hasi direktive, pa sjede u kabinu.

- Dobro je, mislio sam da nije onaj Pjevac šta namjestio, mrmlja i kreće, a sve poskakuje i odbacuje se od federa sjedišta. Prebaci se "na drugi kanal", zapjeva "Šoferska je tuga pregolema".

Prolaze kroz Konjic. Hasu svi pozdravljaju. Koja god žena naiđe, on malo uspori i na sirenu. Svi ga znaju, pa se niko ne ljuti. Pravi kamiondžija, bilo je lijepo imati ovakav prijevoz i vozača.

Izlaz iz Konjica, na autobuskom proširenju stoji desetak ljudi i žena, svih starosnih dobi. Haso vidje jednu lijepu djevojku, pa prikoči tik do nje.

- Hajde, djevojko, ulazi.
- Ja sam sa dedom.
- Pa nek se popenje dedo gore.

Djevojka pomognu starcu da uđe u kabinu do Tvrtka, a ona se pope na prikolicu, preko drva i uhvati se za nosač iznad kabine. Spretno kao muškarac. Haso vidje da mu propade plan, pa kroz mali prozor iz kabine pogledava prema djevojci i uzdiše:

- Vidiš stari, ja sam zbog tebe stao.

Zagrli ga i nastavi sa pitanjima...

- Dokle?
- U Mostar.
- Ja ću do Jablanice.

I nastavi pjevati: "Dva vozača malo jača sjede iza upravljača". Pjeva, a sve gleda da uhvati djevojčin pogled.

- Otkle ideš?
- Iz daleka, a sad odavde iz Muhadžerskog kampa.

- Šta ćeš u Mostaru?
- Da, ako Bog da, nastavim autobusom do Beča.
- Ćuj u Beč?
- Imam tamo šćer, pa da ovo dijete predam. Sve se izopačilo... Nekako se insan u hajvan pretvorio... Da učuvam ono dijete, pa da mirno umrem.
- Vala, ako ja umrem nek umru svi, je l' tako? Šta te tako naljutilo?
- Noćas nekaki momci i cure svu noć po baraci tutnjali. Jutros gledam dva rođena brata se oko jedne kokoši potukli i žene im se tuku i pridodaju da mrtva glava padne...
- Moj stari, šta bi ti da si k'o i ja, prošle sedmice vozio momka ranjenog u, da oprostiš, prepone. Rođeni brat ga upuc'o zbog tuđeg kauča. I ja na kamion i u bolnicu. Nogu mu odsjekoše zbog stara kauča.
- Baš ga brat puco?
- Rođeni brat, dole u Klisu.
- Zato i hoću Sadžidu da odvedem, da ne gleda ovo zlo. A najviše me strah da se u nekog takog i ne zagleda.

Ušutiše. Sunce grije. Oko Jablaničkog jezera počelo zeleniti. Pored jezera ribari, love ručak, taman za preživjeti. Iz čamaca samo se štapovi vide, čovjek bi rekao idila na zemaljskoj kugli. Počelo je proljeće u Hercegovini.

Haso pjeva koliko ga grlo nosi, pa sve pogledava na djeda da mu i on pripomogne. Djevojka na kamionu uopšte ne gleda u kabinu, al' Haso i dalje sve čini da joj privuče pažnju.

Tabla "Jablanica".

Haso iskoči iz kamiona pa djevojku dohvati i spusti je na cestu. Starac sam izlazi iz kabine.

- Sretno dedo i čuvaj nam curu!
- Od takvih je i čuvam, moj majstore.
- To mi je fala, jel' de?
- Allahimanet.

Opet u "dajc", pa skrenuše pred neku kuću. Haso se dere kroz prozor i domaćin izađe. Siđe i Tvrtko da im pomogne. Bacali su drva sa kamiona pred kuću. Kad su završavali, već je i mrak padao. Svjetla su se palila i Tvrtko ovakav prozor nije vidio više od godinu dana. Ulična rasvjeta radi, poslovni prostori osvijetljeni, rade kafane, butici i prodavnice. Sve puno robe. Ulice pune ljudi, radnje pune ljudi.

Šetaju. Ovo ovdje kao da nema nikakve veze sa ostalim krajevima kojima je prošao. Haso uze sedamsto maraka za ona drva, pa niko k'o on. Parkirao kamion pred hotel, pa direktno u kafanu. Tvrtko ga slijedi, a sve gleda okolo po izlozima. U kafani ih dočeka gazdarica. Izljubi se sa Hasom, a on odmah zove svima piće. Gazdarica Mara privukla stolicu i sjede s njima. Donesoše pivo "Tuborg" i čaše. Na stolu salvete i čačkalice, bijeli stolnjak. U kafani radi televizor. Gosti u civilnim odijelima. Mara donese veliki oval mezetluka, ali ništa iz konzervi. Cijeli ovaj ambijent bio je nestvaran. Haso priča, skače, štipa domaćicu, a svi u restoranu gledaju u njega i grohotom se smiju. Poslije par pića šapće Tvrtku:

- Mali, imaš li gdje spavati?
- Nemam.
- Dobro, ustani, ideš sa mnom.

Iz restorana odoše u prodavnicu preko puta. Haso kupi bocu konjaka, sira, salame, sudžuke, kafe i cigareta. I sve to plati manje nego Tvrtko onih pola litra rakije u Sarajevu. Pješice stotinjak metara, pa u zgradu. Na drugom spratu Haso pozvoni. Otvori žena blizu četrdesetoj, plavuša sa izraženim oblinama. Možda se i nije obradovala gostima, ali ih kulturno primi. Od onog što je doneseno napravi meze i servira zajedno sa pićem. Haso je predstavi kao dugogodišnju prijateljicu, pa poslije nekoliko pića i kafe namiguje Tvrtku da ide u drugu sobu. Momak ništa ne razumije, pa izbečio oči u njega. Sve je to bolje shvatila Seka i olakša svima, izvede Tvrtka u manju sobu. Uključi televizor, pokaza krevet i izađe. TV nije imao daljinskog, pa se primače blizu da može mijenjati kanale. Zbog buke u dnevnom boravku pojača zvuk.

KRV

Na jednom programu ništa, drugi ništa, treći lokalni program. Emisiju vodi djevojka bez iskustva, isprepadana. Gost uživo komandant ovog regiona. Govori oštro, precizno i provokativno, tako da je djevojka nijemi posmatrač poluotvorenih usta. Njena sreća što je otvoreni program, pa telefonom gledaoci postavljaju pitanja.

- Zna li general da se svakodnevno gine?
- I dijete kad se rađa bude krvi, tako mora biti i kad se država rađa.
- Zašto se general vozi novim "Audijem"?
- Šta bi vi da vam se general vozi biciklom?
- Zna li general da vojska nema platu?
- Pa neka uzmu pušku F-16 i izađu na put M-17, i eto para.
- Ako su nam saveznici, zašto nam Hrvati otimaju robu iz konvoja?
- Što njih to ne pitaš.
- Zašto u Hercegovini zatvaraju naše vojnike?
- Hoćete da vam nacrtam...

Tvrtko isključi televizor, iz druge sobe čulo se samo škripanje kauča. Odlučio je - sutra će u prodavnici kupiti svu hranu koje se poželio u ovoj godini. Neće ovdje još dugo biti blagostanje, a ni banana... Skide jastučiće sa kauča, izvuče i prostre posteljinu. Pokrio se jorganom po glavi, okrenuo prema zidu, ali san nikako na oči. U dnevnoj sobi je zavladala tišina, ali džaba. Nikako da zaspi. Jutros se probudio u zatvoru, onda su ga htjeli strijeljati, a veče je završilo u Diznilendu, sa hiljadama svjetala i jelima kao nekad za praznik. Okreće se, broji ovce, ali sna nema. Ustade, otvori prozor. Dole na Neretvi svijetle veliki reflektori obasjavajući betonsku branu. Pa sad mu je jasno, hidrocentrala radi, zato je sve ovako osvijetljeno. Sjeti se da je dole negdje nizvodno srušeni most, gdje je dolazio sa ekskurzijom u osmom razredu.

Srušeni Titov most, sinonim našeg Drugog svjetskog rata, jedino nije bio osvijetljen. Zatvori prozor, natjera se da zažmiri...

Sanjao je svoju docimerku iz Doma, ljepoticu sa medicine, Gocu.

Četiri godine on je nju iza zavjese gledao, kako odlazi i dolazi. Nikad se nisu pozdravili, a ona sad leži u bikiniju pored njega, gleda ga u oči i mazi ga po glavi, pa po leđima i guzi.

Lijepo mu, isprska gaće i bi ga stid. Ali ruke ga i dalje miluju... Probudi se. Bio je okrenut zidu, a uz njega pripijena neka žena. To je ona Hasina Seka. Obgrlila ga rukama i skida mu gaće. Ukočio se, gleda u zid, ne smije da se pomakne. Šta da radi? Ustao bi, a i lijepo mu... Kud će, šta će, na kraju se ipak predade. Priroda je bila jača. Seka vješta, sirovina friška, hiljadu se stvari može napraviti... Tako je i bilo.

Nije je u oči pogledao. Ustala je i otišla u kupatilo, ostao je da leži još jedan sat. Više nije bilo smisla, digao se i prošao ravno do kupatila. Nije bilo nikoga, iskoristio je to da se opere i promijeni veš. Vratio se u sobu, sjeo, ali ako je muškarac, mora je pogledati u oči, pa šta bude. Bilo, bilo... Izađe u dnevnu sobu, tek tada na stolu vidje list papira i pročita poruku:

"Ljubavi, ja odoh kod prijateljice. Eto ti kafe u sudoperi. Otiđi i kupi nam nešto za ručak. Seka."

Razmišljao je samo sekundu. Uđe u sobu, uze ruksak, prođe do hodnika, obu cokule, zaključa vrata i ključ

ostavi ispod otirača. Još samo da izađe iz zgrade i uhvati se ulice, pravac prema Titovom mostu.

Dole je Mostar.

Na izlazu iz Jablanice ogromna prodavnica. Iz ruksaka sa dna izvadi prljave čarape, a u njima sakriveno sto maraka. Krenu ispočetka, banane, kompot od ananasa, sok od narandže, jabuke... Sve četrdeset maraka. Ode do prve krivine i sjede u avliji kuće, srušene od starosti. Pa jede, sve jedno po jedno, pa ukrug. Toliko se najeo da je sjedio nepomičan sat vremena. Na um pade mu Seka. Sigurno je Haso noćas otišao, a ona se nad njim sažalila. Ili je možda ove godine postao privlačan muškarac? To mu je nekako bila bolja verzija. Krivo mu što se to prvi put desilo sa takvom osobom. Da je to bila Goca, pa da se toga rado sjeća cijeli život, a ovako? Ali, na drugi način kad pomisli, konačno je i on postao muškarac. Pa možda je bolje ikako nego nikako. A možda i nije?

BISTRO

Izađe na cestu, još sto metara pa veliko proširenje. Tamo tri muškarca, vjerovatno čekaju prijevoz. Sjeti se da je iza ove krivine čuvena Markova kafana, sa najboljim pečenjem u državi. Dođe do momaka, oni ga veselo pozdraviše.

- Dokle idete, momci?
- U Mostar, brato.
- Hoću i ja dole. Čime ćete vi?

- Busom. Sad će doći. Mi smo ti odozdo. Kod nas ti na istočnoj strani svega nestalo. Dalo nas deset majstoru dvjesta maraka i došli da se namirimo u Jablanici. Sad će ovi naši.

Tek tada ih Tvrtko dobro pogleda. Vidi oskudno obučeni mladići. Na trotoar složili torbe i ruksake. A oni valjda sretni što su uspješno obavili kupovinu, pa se sve podguruju. Gleda ih i misli, je l' to Mostar, bistra voda, bistre glave. Dabogda. Uskoro pred njih stade minibus. Iako je išao polako, uz škripu kočnica se zaustavlja. Momci ubacuju torbe unutra. Tvrtko stoji. Jedan od momaka mu šapće:

- Pitaj majstora.
- Izvini majstore, mogu li ja do Mostara?
- Đe da sjedneš, na retrovizor?
- Ma, stajaću ja.
- Imaš li maraka?
- Nešto imam.
- Daj dvades'.

Tvrtko uđe, pa iz ruksaka izvadi i dade novce. Sjede na ruksak. U busu pjesma, kupili onih limenki piva, pa sve bacaju kroz prozor kao da put obilježavaju. Uz pivo, salamu, priče o šopingu i Mostaru. Sve pričaju, ova strana, ona strana. Tvrtko baš ne razumije, al' vidi da su ovi s ove strane i da na ovoj strani ništa nemaju. Al' veseli. Šta god izvade i njega nude. Voze se pored jezera. Bus brunda k'o avion, pa zatrza i opet ide. Tako jedan sat i stade.

- Vozi majstore, vozi, dodaj gas.
- E, što ste se vozali, vozali... Nestalo nafte.
- Platili smo!
- Jeste dovde, ali više nema čorbe. Haj, izlaz'! Ima do Drež'nce dva-tri kilometra, pa da dole potražimo.

Svi nevoljko izlaze, Tvrtko sa njima. Sreća, ravno, pa se naslonili jednom rukom na bus i on ide. Neko gura, neki hodaju, pa se zamjene. Na poklopcu motora oznaka proizvođača "Soko".

- Ja sam ti radio u ovoj fabrici - priča plavokosi momak što gura.
- Kak'a je to fabrika bila, pravili avione, rashladne uređaje, sve. Ovaj bus smo mi pravili, još je razrađivan. Oni naši inžinjeri htjeli tenk, pa ovo ispalo. Zato puno i troši. Nije majstor kriv, ovo guta naftu.

A majstor-šofer otvorio prozor, izbacio lakat i puši, a limenka mu u drugoj ruci.

- Haj' požurite, nema još kilometar.

Plavi momak sav oznojen, samo mu je ovo falilo.

- Neka ti ga babo gura, ja neću.

I ostali odustaše, iz vozila iznijeli gajbu piva i posjedali po velikim stijenama oko puta. Pola sata niko ništa ne priča. Šofer se uplašio, otvorio poklopac motora, pa kao nešto pravi. Popiše još po pivo, popušiše po dvije cigarete, pa se smirili. Tvrtko osjeti da su malo ohladili, te priđe vozaču, šapnu mu da ih zamoli, samo da idu dalje.

Tako, jedan po jedan ustaju i nastavljaju da guraju vozilo. Još ljuti, kad pogledaju u vozača, brže napreduju.

Za deset minuta bili su u Drežnici, odnosno kod velikog proširenja na cesti, gdje desno odvaja most prema naselju.

Na mostu prepreke, na magistralnom putu rampa. Pored nje stoje ljudi u civilu. Izgledali su kao vojska u njegovom selu Meko. Tako su bili obučeni i naoružani. Već su svi izašli iz busa. Vozač ode preko mosta u štab, a momci se izmiješaše sa ljudima oko punkta. Dali im cigarete i razgovaraju. Očito se dobro poznaju.

Vozač se vrati:

- Nema goriva. Ima jedino kod Adila, al' deset maraka litar. Nego, hajmo svi po cenera, pa da stignemo do Mostara.

Nevoljko daju. Plavom momku Tvrtko posudi, njegov brat prodade šteku cigareta, ali sakupiše sto deset maraka.

Sad se braća i predstaviše kao Mili i Zoran. Pomogli su Tvrtku da uđe, a i namjestili su mu mjesto da sjedne u busu. Ovim je kupio ulaznicu i cijelo društvo mu se obraća kao da im je u goste došao.

Više ne bi pjesme, kao da se istrošiše. Šofer šuti, ne smije ni riječ da progovori. Iza brane u Salakovci počinju vinogradi. Neprekidne kolone čokota vinove loze, al' se već redovi kvare i miješaju. Nisu se prošle godine podrezivali, pa već neuredni i zapušteni.

U Zaliku, na ulazu u Mostar, šofer stao i pita kakva je situacija. Tri krupna momka im objašnjavaju da ne mogu dalje, puškara u Zapadnom Mostaru, jedino mogu pješice.

KRŠ

Mili i Tvrtko krenuše prvi. Bez priče dograbiše stvari, pa ulicom prema centru. Tvrtko gleda i ne može očima da vjeruje. Sa desne strane, gdje je nekad bila ogromna kasarna, sada je ciglana. Minirani objekti koji su bili napravljeni od sitne cigle sada su samo gomile cigle. Gore iznad minirana i sravljena pravoslavna crkva. Kuće, fasade, izbušene kao švicarski sir. Ulica sablasna. Ni ćuke nema, što bi rekli Mostarci. Nema više bistre vode, ni bistre glave.

- Nemoj se čudit' brato, ovdje je jedan rat završen, ovo ti je bilo na početku, kad se ratovalo sa JNA. Šleper eksploziva parkiraj, pa samo zapali... Zajedno su ratovali i ova i ona strana, HVO je bio dobro naoružan, imali su veterane iz Hrvatske. Napravila se linija daleko od Mostara. I taman pomislili da će se opet početi raditi, a ono drugo poluvrijeme, belaj. Mostar ti je, care, specifičan, ovdje ti je bilo najviše miješanih brakova. Moja majka je muslimanka, a otac Srbin. Ja nisam oženjen, ali mi je brat Zoran oženjen katolkinjom. Nego sad je najcrnje što u Mostaru nema Mostaraca.Veliki broj pobjegao, svi momci otišli na onu stranu u HVO,tamo dobijali uniforme, hranu i redovnu plaću. Sad ovo zakuhalo, nek im je Bog na pomoći .Ovdje ti je ostalo malo Mostaraca koji nisu htjeli šaharu da stave i Gačana izbjeglica... Sad hajmo dole do Mahale, do Starog mosta, da vidimo

možeš li tamo proći, prema Bijelom Brijegu, do tog pajda.

Pristiže ih Zoran i još jedan bucmasti komšija Meha, hodaju malo, pa negdje oko njih metak zvizne. Tvrtko gleda, načuditi se ne može. Izgleda, gdje god on dođe tamo započne rat.

- Ovdje imamo stan, ali smo evo tri dana dole u Blagaju u vikendici. Ne smijemo ovdje zanoćiti - šapatom mu govori, a rukom pokazuje Mili.

Još sto metara do mosta odjeknu nekoliko granata i hiljadu metaka oko njih. Uskočiše u zanatsku radnju, miniatelje poznatog slikara i boema mostarskog, Alje. Unutra zapušeno, smrdi trava da nema grama kiseonika u zraku. Na podu sjede Aljo slikar i Mišo alkoholičar. Aljo smot'o džoint k'o palac debeo, a Mišo se dograbio praška loze, iz mostarske vinarije, pa je razmutio na trideset stepeni da bi duže u lozi uživao.

- Šta radiš, Aljo, poginućeš tu - umjesto pozdrava viče mu Zoran.
- Ništa brato, evo čekamo koja će nas vojska zarobiti.

Mišo k'o začuđen pita:

- Čija je vinarija, ko drži vinariju?

Sa druge strane iz dvorišta, na mala vrata ateljea upade Tarzan, čuveni mostarski skakač lasta:

- Ljudi šta sjedite, pogodiše nam most, pet puta, direktno u lukove.
- Da idemo fatati granate? - pita Aljo.
- Ne budali, most stoji ko na lastikama.

- Znaš šta Tarzo, kakva si ti budala, tebi ni most ne treba da skačeš.

Na mala vrata neko lupa:

- Izlazite svi i pravo na kulu mosta!
- Ko je? - pita Aljo.
- Ma izlazite ili ćemo vas sve pobiti!

Izlaze jedan po jedan, a tamo nekakav komandir, dovukao starih kamionskih guma, pa ih goni da idu oblagati most. Zoran i Mili nose one svoje torbe iz šopinga, iza prve kuće, u sokak i počeše trčati. Tvrtko uzeo da valjuta jednu gumu, pa kad vidje njih dvojicu prisloni je o zid kuće, pa se i on uhvati sokaka. S ruksakom na leđima trči i nikako da sustigne dvojicu braće. Tek iznad carinskog mosta vidje ih kako čuče više jedne stambene zgrade. Spazivši Tvrtka, počeše se smijati, a i on pokazuje u njih, pa se slatko smije.

- Ovima utekosmo, hajmo u Blagaj neće li majka pitu napraviti.

Pošli su iznad magistrale, nasipom da ih ne vide odozgo s brda iznad Mahale. Zoran otvorio keks, pa polako, sto koraka - jedan keks. Do Blagaja su prošli vinogradom. Negdje na početku naselja, dole do vode, mala vikendica od tridesetak kvadrata u osnovi i jednom sobom u potkrovlju.

Domaćini su ih čuli, svi izletili pred kuću. Majka Naza raširila ruke, otac Milan uzima torbe, snaha Ana se baci Zoranu oko vrata. Tu je i tetka Nisveta, muhadžerka kod svoje sestre. Svi sretni što su se momci vratili i donijeli

namirnice. Majka poljubi Milog, pođe da poljubi i Zorana, pa odustade. Od dragosti ih ruži:

- Nećete više nikad obojica zajedno otići... ne d'o Bog...

Predstaviše Tvrtka kao prijatelja iz Sarajeva, pa uđoše u kuću, a ubrzo cijeli Blagaj zamirisa onom jablaničkom kafom. Kuća mala, u potkrovlju spavaju Zoran i Ana, a dole kuhinja, jedna soba i kupatilo.Tvrtko vidi spužve smotane u rolni iza trosjeda. Uz kafu Tvrtka ispituju, ko je, šta je, a izgleda sve se svodi na to kol'ko će ostati. Već je noć uveliko bila, pa Tvrtko samo misli da ga noćas ne istjeraju. Za večeru buredžici sa malo mesa i kajmaka, a opet nekako ukusni. Zoran i Mili iznijeli i preostalu limenku piva, a Ana kad je čula da Tvrtko traži svoga prijatelja Stjepana, njenog rođaka i komšiju, postade ljubaznija i odmah obeća da će stupiti u kontakt s njim. Ispriča Tvrtku da je Stjepan sada zaposlen u "Šumama Herceg–Bosne" kao glavni inžinjer.

Namjestiše da spavaju, gosta su smjestili na trosjed koji se nije mogao izvlačiti, a na spužve se povaljaše, po redu, Mili, otac mu, majka, pa tetka. Stariji ljudi, pa svaki čas neko ustaje i ide u kupatilo, tako da nije skoro oka sklopio. Taman ga je malo prenijelo, kad pogleda, a do njega tetka Nisveta prostrla kožicu, pa klanja rani sabah.

Jedva je dočekao da svi ustanu, pa i on ustade, sramežljivo obuče pantalone i stade u red za kupatilo. Nema paste za zube, ali zube uredno pere četkicom, pa mu se učini da neko spominje njegovo ime. Zavrnu vodu i prisloni uho uz vrata. U kuhinji tetka galami na Milog:

- Kako si mog'o nekoga sa ulice dovesti na konak? Pa ti otac noćas na patosu spava.

Čuje kako Mili odgovara:

- Šššš...ššš...

Al' se tetka navila, pa nastavlja:

- Ne ušućuj me, nego mu reci da popije kafu i da ide.

Tvrtko da bi prekinuo ovu neugodnu situaciju, sa peškirčićem i četkicom za zube izađe iz kupatila. Majka Naza i otac Milan pogeli glavu, tetka se podbočila nasred sobe, a Mili shvati da je Tvrtko sve čuo, te ga uhvati za ruku, namjesti za sto i donese mu kafu. Skoro vrelu kafu popi, tri srka, hitro ustade, obuče jaknu i zahvali se.

Svi šute, majka bi da mu zamota pite da ponese, Mili nemoćan, a Tvrtko se još jednom zahvali i ode. Mili istrča za njim:

- Tvrtko, nisi se valjda naljutio? Tetka je malo živčana i senilna. Vidi molim te, ti u Mostar ne možeš, kažu i danas puca. Nego idi ravno ovim putem, na izvor Bune, tamo ima tekija, pa oni imaju sobu za goste i sigurno će te primiti na nekolika dana. Molim te nemoj se ljutiti...
- Što bih se ljutio. Shvatam. Vama veliko hvala... Pozdravi mi Zorana i Anu. Ako ona bude nešto saznala neka mi javi.

Tako se i rastadoše.

TEKIJA

Krenu kako mu je rečeno, kroz naselje širokim asfaltnim putem. Iza zadnjih kuća nekakav restoran i ribnjak ispred, al' se vidi da tu ni ribe ni ljudi nema. Ispod restorana teče Buna, bistra kao ona njegova misao o Mostaru i Mostarcima. Produži još gore i put se završava, sa desne stane visoka kamena ograda i ručno rađena avlijska kapija. Gurnu vrata i ona se otvoriše, avlija sva od kaldrme, a dole se proteže do vode. Dvadeset metara od njega ogromna pećina i iz nje izlazi rijeka Buna. Uz pećinu, ko zna kada, od kamena isklesana, isječena orijentalna građevina, tekija. Kamenim pločama pokrivena.

Priđe ulaznim vratima kuće i halkom udari dva-tri puta. Otvori visok, crn čovjek, neodređenih godina, crne kose, malo povijenog nosa u bijelom ruhu, oko kragne i rukava izvezeno zlatnim koncem.

- Dobar dan - zbunjeno će Tvrtko.
- Dobar dan, mladiću...
- Gospodine, rekli su mi da možda mogu ovdje prenoćiti?
- Možeš, tekija i služi da putnik namjernik može konačiti. Evo, iznad tekije je musafirska soba, pa idi gore. U deset hanuma postavlja doručak, a u šest večeru, pa bujrum dok si ovdje.

Čovjek se okrenu i uđe u tekiju.

Tvrtko nađe sobu, smjesti se. U ćošku od kamena isklesano korito i pored ibrik sa vodom i dva čista pe-

škira. Skide se, pa se opra, a veš stavi da se suši. Jedan sat se odmarao, pa ustade, obrija se, malo dotjera i izađe u avliju. Pored ulaza u glavnu zgradu tekije, na verandi sto i stolice. Serviran jedan escajg, tanjir i u njemu neko varivo. Malo je oklijevao, pa priđe i dobro doručkova. Potom siđe do vode, sjede na stepenice.

Gleda u vodu, a ona mu odnosi sve loše misli.

Šta sad da radi? Pogleda, na ćošku se urušio kameni zid, dosta kamenja sletilo u vodu, pa voda i odnijela. Pomisli da bi mogao probati popraviti kameni zid oko tekije. Skloni kamenje i napravi prolaz, a onda duž tekije. Prvo očisti gradilište. Gore u brdu, gdje endemski orlovi žive, ima dobrog kamena. Tražio je četvrtaste stijene, ali kako da ih prenosi. Nema druge, kamen po kamen ili dva odjednom, pa do rijeke. U podne se već bio umorio, pa je otišao u sobu i prilegao. Zaspa, a kad se probudio, već je bio mrak. Siđe niz basamake do avlije, na stolu serviran obrok samo za njega. Tako su dani prolazili, pa negdje šesti dan dođoše Mili, Zoran i Ana. Mili se smije već iz daljine:

- Čuli smo da si ovdje, došli da te vidimo.

Zoran dobacuje:

- Jesi li još Tvrtko?
- Za ime me niko nije ni pitao.
- Ja ću izgleda promjeniti ime u Sabahudin ili Ana Marija...

Sve to propratiše grohotom.

Ana mu pruža ruku:

- Pozdravio te Stjepan! Rekao je da će javiti, čim mogne, doći će po tebe. To nije do njega, nego do politike.
- Šta se to dešava, kad bi Stjepan mogao doći? - govori Tvrtko začuđen, a Mili što zna, to i priča.
- Brato, dole je belaj veliki, muslimane što su bili u HVOu samo razoružali i zatvorili. Eno ih pola u staklenicima zatvoreno. Naši traže pregovore, pa ćemo vidjeti šta će biti.

Tvrtko ih nije mogao pozvati unutra da uđu, pa kako su osjetili njegovu nelagodu, spontano se okrenuše da prošetaju prema selu. Poslije sata ugodnog ćaskanja, odoše kući.

Naredna tri dana slagao je kamen. Uklapao u zidine. Jednom je o tome čitao, da se taj način zove suha gradnja bez maltera. Kada je završio donji ćošak, učini mu se lijepo, skoro isti kao onaj na koji se je nadovezivao. Osjećao se ponosnim, kao stari majstor, kamenorezac, kad ga je prvi put složio. Popodne ode da se opere, pa se vrati da vidi stoji li zid, i na večeru. Ovdje je bio već preko deset dana, gazdu i gazdaricu nije uopšte viđao. Poslije večere o tome razmišlja, a prema njemu ide domaćin:

- Jesi li se umorio, mladiću?
- Nisam, ja ovo radim da ne besposličim.
- Čestit si ti momak.

Mahramom pokrivena, dostojanstvena žena, prinese tacnu sa kafom i šerbetom. Okrenu se i ode tiho kao što je i došla.

- Ja sam Šejh ove tekije, ime mi je Turhan. Pošto vidim da malo o tome znadeš, ovo se ovdje zove Tekija, a to je mjesto gdje se obavljaju derviški obredi. Ja sam Šejh, a to je starješina derviškog reda. U tekiji imam stan, tu živim sa ženom, a sin nam je u Turskoj, na Teološkom fakultetu. Sad sam od derviša samo ja ovdje, ostali su otišli tamo gdje će biti korisniji. Molim te, ako možeš da mi ispričaš ko si i odakle dolaziš?

Tvrtko otpoče priču od Igora Rusa pa do Milog i Zorana. Dva puna sata. Sve to vrijeme učeni čovjek ga je blagim pogledom pratio, ponekad klimajući glavom sa odobravanjem i podrškom da nastavi dalje govoriti. Kad okonča priču, Tvrtko se osjećao kao da je odbacio sa sebe ogromni teret. Konačno je govorio nekome ko ga je sve razumijevao. Tišina zavlada, ali nekakva lijepa, potpuno opuštajuća.

Od tada su svako veče, poslije jela, razgovarali. To što je Tvrtko jedino primijetio, hrana je bila znatno bogatija i raznovrsnija, a tokom dana dok bi radio, na podzidi bi našao sendvič i mlijeko.

U lijepim večernjim satima Tvrtko se opuštao, pa je ispitivao Šejha o mnogim stvarima:

- Kako da nađem vjeru u sebi? Kako da se molim Bogu?

Blago, uz osmijeh, Šejh mu je objašnjavao, stalno koristeći primjere i slikovite prikaze.

- Sine moj, ti živiš u vjeri. Ti živiš pošteno. Nemoj tražiti Boga. Tebe je Allah našao, ili kako god ga neko

drugi zvao. Kad dođe vrijeme i kad spoznaš ovaj svijet, ti ćeš znati kako ćeš se i kome moliti.

Sljedeću noć ga je uveo u semahanu, prostoriju u kojoj derviši čine obrede. Dozvolio mu je da prisustvuje i da gleda kako se on moli. I ako nije ništa razumio, osjećao je duhovnu uzvišenost.

U nekom od narednih večernjih druženja, Tvrtko ga upita o ratu i dokle će trajati. Opet Šejh započinje, obraća mu se sa "sine moj":

- U ime vjere ovo rade nevjernici. Bogatstvo i vlast su im razum uzeli. Monarhisti prizivaju demokratiju. Neljudi se bore za ljude... Veliki ratovi traju četiri godine, pa će i ovaj tako. Neku noć sanjah, kao na velikom platnu sam vidio, pa da ti ukratko i ispričam. Mnogo krvi, prvi put bez stranaca... Mostovi će padati, ispod zemlje će se hodati. Cijeli gradovi će biti ubijani. Zdravog su omamili, poslije vojnog remija, ovisnika će ostaviti... Napraviće tronožac sa nejednakim nogarama i rasponima. Pa će klimati da padne. Iza rata će svega biti. Ali djeci koliko god daješ, ona sve na zabavu troše. Lonac, koliki je god, u njemu na kraju nestane. Svaka sehara ima dno. Pa će onda biti velika bijeda i glad. Dok narodu ne dođe do grla. I pucaće se, a sve će trajati trideset dana. U Sarajevu deset. Vojske neće biti, policija će pucati. Djecu koja su anarhiju napravili, šibom će natjerati da se dogovore... Bosnu i Hercegovinu će podijeliti na četiri dijela, ekonomski, da ljudi idu u

bolnicu i na voz, gdje je najbliže. Neće je dijeliti zbog nacija, nego zbog ljudi. Tek tada će biti pravi mir. Stolac sa četiri noge će biti čvrst i stabilan.

- To zadnje - upita napokon Tvrtko - je li nešto kao kulturna revolucija?
- Možda - uzvrati mirno Šejh - ali prije bih rekao pravda protiv nepravde ili logično protiv nelogičnog.

Prošlo je dvadeset dana od kada je došao u tekiju. Poslagao okolo zidove, pa mu dosadno, odluči da ode do naselja kod Zorana i Milog. Nađe ih pred kućom, kopaju baštu. Sjeli su vani, a tetka izviruje ispod zavjese. Pridruži im se i Ana. Kaže, sad na radiju slušala da je primirje, da su prekinuta borbena dejstva, pa ako se Zoran ne bi ljutio, ona bi da vidi majku i brata. Išla bi sutra, pa ako Tvrtko želi, da pođe s njom. Tako su se i dogovorili. Još su sjedili, popili kafu i dođe akšam, pa požuri da se vrati u tekiju.

Poslije večere malo prošeta sa Šejhom. Ispričao mu je svoj plan. Na kraju Šejh samo zaključi:

- To je tvoj nijet i tvoja nafaka ili da ti prevedem: to je tvoja odluka i tvoje će biti i posljedice. Mislim da hodaš čista srca i da je dobro da ima takvih. Gdje god otišao, nikad ne zaboravi odakle si pošao.

Ujutro kada je krenuo, na verandi, upakovano u kuhinjsku krpu, nađe hrane da mu može biti cijeli dan.

MOSTARINA

Pred kućom ga je Ana već čekala. Tvrtko se pozdravi sa braćom i polako put Mostara. Ana mu priča da je ona rođena u Ortiješu i da je bezbroj puta ovuda išla prema školi. Tek uoči rata, kad je njen brat potpisao za "Velež", doselili su pod Bijeli Brijeg.

Kod Šehitluka sretoše Aninog školskog druga i on im ispriča da se primirje poštuje i da se danas ne puca.

Organizovana je nekakva razmjena, dole na carinskom mostu.

- Možemo li mi preko Starog mosta?
- Možete ako vas Tarzo pusti.

Nastaviše dalje. Ana bez prestanka nešto priča, pa mu u Starom Gradu pokazuje kafić, sav demoliran:

- E, tu smo se ja i moj Zoran upoznali.

I priča dalje o feštama i izlascima, a Tvrtko samo misli o tome da li je ikako i trebao ići prema Hercegovini. Ispred mosta, u kuli, sjedi sedam-osam vojnika, sa njima Tarzo, Aljo slikar i Mišo alkoholičar:

- Tarzo, ja pošla kod majke da donesem šta namirnica. Mogu li preći tamo u Mahalu?
- A što mene pitaš, može pasti most, pa da i vi odete.
- Ne brini ti za nas, mi ćemo na svoj rizik.

Aljo pojašnjava:

- Ne brine on za vas, nego brine da ne izgubi pos'o. Sa čega će onda skakati?

Ana ga veselo pita:

- Kako ste vi, gospodine Aljo?
- Nikako, stresoše me k'o sijalicu.
- Da mi idemo? Mišo ispraznio bocu loze, tužno je gleda, a hoće da dobije pozornost:
- Most je Tarzin, a čija je vinarija ? Velite naša, e onda potpisuj Alija, naša je vinarija!
- Da mi idemo?

Svi šute, pa Ana krenu, a Tvrtko za njom. Na mostu daske skovane da se od snajperista zaklone oni što prelaze. Na daskama sa obje strane obješene autogume, da štite ćupriju od granata. Hodaš, a ne vidiš kamene stepenike, od iveraka daske, ćeremita i kamenja. Brzim korakom pređoše u naselje Mahala. Između starih kuća vire na Bulevar, kao nema nikoga, ali čim se pomoliše iza hotela "Ruža", dvije ih cijevi pritisnuše uza zid.

- Gdje ste pošli?

Tvrtko ugleda dvojicu krupnih HVO vojnika, visokih skoro dva metra, sa velikim ošišanim glavama. Prepade se da nije mogao ni beknuti.

- Što pitate? Pošla doma - odgovara omalena Ana vojniku, a kako gleda u njega, digne pogled kao prema nebu.
- 'Ajde, pred nama!

Guraju ih Bulevarom, do prve novogradnje, pa onda direktno u kafić. Unutra pet naoružanih, izgledom i opremom specijalcima sličnih momaka.

- Evo golupčića, šetkaju po mostu - objašnjava onaj što ih je doveo, pa ih prigura do onog najkrupnijeg, sigurno zapovjednika.

- Daj dokumente, putovnicu, šta imaš?
- Šta pitaš, šta će mi šta u Mostaru?!
- Mala, jezik ću ti u čvor svezati!
- Ja sam Vladina sestra, iz "Veleža", Čorluka!
- Što ne kažeš, gdje si hodala?
- Išla na most da dovedem ovog rođaka, Zdenka. On je iz Sarajeva, pa evo uteka'.
- Dobro, dobro. 'Ajde doma, ne skitaj puno, glavu ćeš izgubiti.

A Tvrtko opet zablokir'o pa ga Ana uhvati za ruku i povede između zgrada, prema svome domu. Pozvoni na prvom spratu, vrata otvori starija gospođa i bez riječi uvede ih unutra. Tek u hodniku zagrli dijete, pa uđoše u dnevni boravak.

- Gdje si, drago dijete, gdje je Zoran, kako mi je prija?

Ana ispriča o tome kako su došli, te o Blagaju i ukućanima, pa pita za Vladu, gdje se nalazi.

- Vlado ti je doli u Splitu, u "Ajduku", tamo trenira, treba za Njemačku.
- Mater, znaš li gdje je Stjepan, ovo je njegov prijatelj iz Sarajeva.
- Stjepan je na poslu, sigurno, on ti je sada u vlasti ove stranke.
- Kad dolazi?
- Ko zna, ima ti on doli još neku kuću u Čitluku. Nego ja ću otići do matere mu, neka nazove da mu javi za prijatelja.

'Oćeš ti ostati ovdi?

- Neću, ti znaš da ja bez Zorana ne bih mogla živit'.
- Vidiš da je potpisano primirje, a ovi vojnici ne odlaze. Neće ovo dugo trajat'.
- Ja samo s tobom da popijem kavu, da mi nakupiš malo namirnica i ja odoh. Ovog nam prijatelja odvedi do Stjepana kad dođe.

Mater ode prikupljati i pakovati namirnice, a Ana stisnu Tvrtka za ruku:

- Neka tebe ovdje, dok Stjepan ne dođe.

Popili su kavu. Ana ustade da krene, a Tvrtko pređe u Vladinu sobu. U sobi pehari, slike, tako da mu dan prođe za tren. Uveče ga zove gospođa Ružica, te na bijelom stolnjaku večeraše.

- Momak, ja ti ime ne mogu zapamtiti, osjećaj se ko kod sebe doma. Moj muž je umro prije pet godina, a evo nema mi ni Vlade, ni Ane, pa mi običnije kad je neko tu. Ovi što su došli sa strane hodaju od stana do stana i muslimane, susjede, odvode i maltretiraju. I mene lijepo strah kad čujem da tutnji po haustoru.

Tvrtko je pričao staroj gospođi o svojim roditeljima, o svom školovanju, o svojim ratnim tegobama. Gospođa Ružica ga je pomno slušala otvorenih usta, dva-tri puta se i prekrižila i pogledala u raspelo na zidu.

U neko pristojno vrijeme, Tvrtko se povuče u momačku sobu.

VISKI

Nije se ni namjestio da legne, a već se čulo kucanje na vratima. U dnevnom boravku čekao ga je školski drug. Stjepan i Tvrtko se izljubiše, bratski, pa zajedno krenuše u Stjepanov stan. Sjeli su u kožnu garnituru, na stolu "Jack Daniels". Domaćin ga gleda ispod oka, pa ga upita:

- Pajdo, Isusa ti, šta ti bi onu noć sa onim "Đe ste koke, evo inžinjera"?! Jesi l' ti bio onu noć poludija, ha -.ha – ha! Kad si otiš'o, cijeli dom je samo o tebi pričao.

Onda mu Tvrtko ukratko ispriča svoje putovanje, a potanko mu je prepričavao svoj boravak u domu i začinjavao domskim anegdotama. Sjedili su do četiri sata ujutro, pili. Doduše, Stjepan malo više, pa se boci sa "škotskom rakijom" skoro naziralo dno.

- Ti lezi u ovu drugu sobu, ja ujutro u devet imam sastanak, pa se odmah vraćam, a do tada ću nešto osmisliti. Ćaća i mater ti neće smetati, naučili su oni da ja dovodim, istina samo dame.

Spavao je na vodenom krevetu, na komodi đus od narandže, kafe aparat, toster i čajni kolutići. Kao u hotelu. Probudio se i ustao iz kreveta. Uspio je napraviti espreso kafu, pa umače keksiće...

Pređe u sobu gdje su noćas sjedili. Prvo je sobu raspremao, onda jeo neke nareske iz malog frižidera, čitao knjige sa police i opet zaspao. Leži, vodeni krevet isprovocira mu mokraćnu bešiku i skoči, pa se zamalo ne sudari sa Stjepanom.

- Pajdo, ja se ispričavam, nisam mogao ranije. Spremaj se idemo. Usput ćemo razgovarati.
- Koliko je sati?
- Sedam ili devetnaest, kako hoćeš.

Skupi ono malo svojih stvari, pa za Stjepanom, ispred zgrade do auta. Skoro nov "Pasat". Čim zatvori vrata, samo što ne poletje. Na izlasku iz grada, Stjepan progovori:

- Pajdo, ja sam se politički aktivirao. Ja sam čimbenik. Nije mi baš pametno da te vozam i krijem... Danas smo cijeli dan imali sastanke sa našim generalima. Raspada se savez s muslimanima. Ja ću noćas za Zagreb, sa mnom ide jedan kolega, pa te ne mogu povesti. Imam kuću u Čitluku, nešta jeftino uz'o, tu ću te ostaviti kod rođaka Marija, on vozi ovu robu iz Hrvatske, pa nek te tamo povuče. Izvini, najbitnije je da ovo preživimo...
- Stjepane, ja ne znam šta ću u Hrvatskoj?
- Ma idi čovječe dalje, idi u Zimbabve, samo bježi sa Balkana!

Dalje nisu razgovarali, svaki se družio samo sa svojim mislima. Na cesti nema vozila sem "Pasata", pa Stjepan vozi i uzbrdo i nizbrdo sto pedeset kilometara na sat. Stjepan vozi, a Tvrtku se čini kao da je nekako veći, kao da je porastao. Sjeća ga se iz doma, ni s kim od muškaraca nije se družio, ali je svaki put u sobu dovodio drugu djevojku. Tvrtko bi odmah uzeo knjige pod ruku, pa u čitaonicu, vikendom u planinu. Zato je po nekom sob-

nom nepisanom pravilniku dodatna ishrana bila Stjepanova. Ujesen – šipak i mandarine, zima – pršuta i sir, proljeće – plodovi hercegovačkih plastenika.

Stigoše u Čitluk.

Prostrana, široka, prizemna kuća, popločano dvorište i otvorena klizna metalna vrata. Malo namještaja, patos od hrastovine u jednom nivou, na njemu se mjesečina presijava. Stjepan upali sva svijetla, uze telefon i naređujućim glasom reče Mariju da odmah dođe. Šank k'o u dobroj kafani, samo malo bolje popunjen. Dva viskija sa ledom. I – nešto što bi trebalo da bude dogovaranje.

- Znači, čim Mario dođe, ja moram poći za Zagreb. Ne znam kad ću se vratiti. Dat ću upute, osobno ću ti obezbijediti putovnicu. Ti samo radi što ti Mario naloži. Evo ti tisuća maraka, trebat će ti . Uša' si u stroj gdje se sve može platiti novcem. Ako te netko odbije, dadni još, malo si dao!

Tvrtko drži hiljadu maraka u rukama, prvi put u životu, a još njegovo.

- Neću ti ja ovo uzeti, meni i ne trebaju...
- Uzmi, nismo više djeca. Spašavaj glavu!

Prema njima žuri debeo nizak čovjek. Na oznojenom licu tanki brčići:

- Šefe, šta treba?

Stjepan predstavi Tvrtka, objasni Mariju da on treba da ga preveze do Zagreba, a gore će dobiti daljnja uputstva. Pruži ruku.

- Vidimo se.

Nestade.

Tvrtko je u šaci stiskao novac, pa još je u džep gurnuo ruku, skoro do lakta. Kako jedan gazda ode, drugi ga odmah zamijeni. Nasu im piće i stavi na oval usoljene srdele. Tvrtko mu priča o svojim ratnim doživljajima, ali to slušaoca uopšte ne interesuje. Samo nervozno gleda na sat.

- Ispričavam se, ja imam još jedan posa'. Ti lezi u drugu sobu, sutra odmori, a prekosutra ćemo rano na put. Moj dom je onaj preko puta, ako ti šta treba samo dođi.

I ode.

Tvrtko se, potpuno slobodan, raskomotio u punoj kući. Kupao se u tuš kabini, šetao u bade mantilu, čitao, gledao TV, uključio i videorekorder. Ujutro se sjetio Benjinog recepta i napravio je dobre uštipke. Spremao je i ručak i onda odspavao.

Cijelu narednu noć je presjedio, jer nije želio da ga Mario čeka. Kad je svanulo, do podne se nalivao kafom da ne zaspi. Pa sjedio pored prozora, iza zavjese i čekao. Nema Marija. Predveče je malo zaspao, ali u odjeći, tek se nekad oko ponoći skinuo i legao.

Još jedan dan Mario ne dolazi. Tvrtko se unervozio, hoda po kući, ne zna šta da radi. Na kraju popodne odluči da pređe preko ceste do Marija.

Vrata otvori lijepa plava žena:

- Nekog ste trebali?
- Trebam Maria, ja sam Stjepanov gost, pa sam tr...

- Znam, sve znam, uđite!

U sobi mu priča kako je onu noć Mario imao šverc turu , pa otišao sa kamionom. Dolje kod Čapljine ga uhvatili, garda – kažnjenička bojna. Njihov je zapovjednik Tatu, a dozapovjednik Okuka, Bosanac iz Sarajeva. Oduzeli mu robu, a njega zatvorili. - Ne smim da odem tamo. I Stjepana sam zvala, on sigurno neće doći još desetak dana... Primirje prestalo, puca više nego ikad. Samo busevi puni vojaka prema Mostaru prolaze. Ni ti ne čekaj ni Stjepana ni Marija, nego 'vataj kakvog busa, ja kamiona. Gore na brdu imaš UNPROFOR – Ukrajince, oni se svačim bave, pa pitaj. Za novce će te tenkom u Zagreb otpeljati. Samo da ti je doć' do Metkovića, doli je logistička baza, doli se sve more. Pa sad ajde, šta ću, nema muške glave...

Tvrtko sav zbunjen izađe. Kad uhvati za kvaku ulaznih vrata, shvati da su se za njim zaključala, a ključ nije ponio. Sat je hodao oko kuće, dok se nekako ne pope, pa uvuče kroz na kant otvoreni prozor od kupatila. Zgulio je laktove.

Odlučio je da se te noći odmori, a da ujutro nastavi put.

BIZNIS

Spremi se, malo se laganije odjenu. Od Stjepana iz plakara uze nošene starije cipele, košulju i farmerke. Iz cokula izvadi uložak, pa onu hiljadu rasporedi. Ispegla

po njima i kožni i spužvasti uložak i cokule spremi u ruksak. Tu još samo ostavi mali neseser, vreću i onaj Šakin šal, sve ostalo baci.

Ide polako, ukočeno, ne smije da pogleda ni desno ni lijevo. Upravio u pravcu one ukrajinske baze. Još je rano, na ulici nikoga, pa se i on malo oslobodio. Grad pun roba i na svakoj kući reklama od nekog preduzeća. Sve su se poznate firme iz Hrvatske ovdje locirale, pa i neki svjetski brendovi. Zaključi kako ekonomija, predstavljena u novcima, vazda sebi puteve nađe.

Gore, na brijegu, vreće sa pijeskom, iznad kolutovi bodljikave žice. To je UNPROFOR-ova ograđena vojna baza. Polagano prilazi stražaru, a vojnik ga čeka sa puškom na gotovs:

- Stoj!

Tvrtko se sjeti svog ruskog jezika iz osnovne škole, pa promuca:

- Ja haču govorit sa nekatorim, hm, komandantom...

- Pažalosta.

Na motorolu pozva pretpostavljenog.

Uskoro se u pratnji jednog vojnika pojavi oficir. Govorio je tako sličnim jezikom da se Tvrtko više uopšte nije trudio da govori ruski. Prvo što je oficir pitao bilo je da li se radi o biznisu. Pošto ga je Tvrtko "blijedo" gledao, oficir već nervozan razlaže na slogove je l' došao da im proda "Ladu". Objasnio je da plaća auto, ako je očuvan pet stotina maraka i da mu papiri ne trebaju, jer ih transportuju u Ukrajinu, za sebe ih uzimaju. Tvrtko od-

mahnu glavom. Onda oficir pita treba li cigarete, dizel... A kad je i to pridošlica odbio, pita ga što je došao. Tvrtko objasni da želi u Hrvatsku, da je bio ratni zarobljenik... da su mu roditelji u zatvoru...

- Ah, njet, meni žao, to nije naša misija!

Kako ta tema nije zanimala svjetskog mirotvorca, tako se gospodin oficir okrenu i ode.

Tvrtko osta sam. Ispod njega grad iz kojeg bježi, s druge strane dolina kamenjara, kraško polje, presječeno, popolovljeno asfaltnim putem. Nije imao dileme, mora do Metkovića. Nizbrdo, pa dokle stigne. Hodao je ujednačenim korakom, cesta mu podbija tabane. Stjepanove cipele velike, pa šlapću za Tvrtkom. Stade, izvadi cokule iz ruksaka, okreće ih, ništa ne ispada. Navuče ih, a marke ne osjeća pod stopalom.

Pješačenje se odužilo, već tri sata ne staje, nigdje ni kapi vode, a kamoli hrane. Ide još jedan sat i na jednom velikom zavoju, kao na poluotoku, dvije kuće od kojih je jedna konoba, a druga prodavnica. Iznenadi se, pa krenu pravo prema prodavnici. Tek kad je prišao, ugleda sa druge strane konobe parkirana tri vojna vozila, amaterski ofarbana u maskirnu boju. Ubrza korak ka samousluzi, usput izvadi ono sitno maraka. Djevojka ga i ne pogleda, valjda su već ovakvi prolazili. Na ovom odmorištu niko normalan neće stati.

Tvrtko uze dva hljeba, salamu i mlijeko, plati i izađe. Sa desne strane, iz konobe čuje galamu, ali se ne okreće, već nastavi pravcem kojim je išao.

Hoda još dva sata, a ne smije da se okrene. Gladan je i umoran, pa samo gleda gdje da se skloni. Gore prema usponu, stotinjak metara od ceste, ugleda dvije kamene kućice i uputi se tamo.

FINANSIRANJE

Kuća i pomoćni objekat odavno napušteni, djelimično spale kamene ploče sa krova, ali nađe jednu suhu malu prostoriju, potpuno zatvorenu sa malim ležajem i pećicom. U cijeli hljeb stavi salame, zaljeva mlijekom, sve to pojede. Izvadi iz ruksaka vreću za spavanje, zavuče se u nju i zaspa.

Probudiše ga ružni snovi. Ne može da se orijentiše gdje se nalazi. Vrata odškrinuta, a onda mu srce zamalo ne otkaza. Kako su vrata otvorena desetak centimetara, vidi visoku mršavu siluetu, duge kose i brade, kao Isus, Bože me oprosti. Sav u ritama.

Od straha vrisnu. Onaj na vratima shvati, pa mu pokazuje da šuti.

- Šta ćeš ti ovdje?

Tvrtko još u šoku, pa muca:

- Ja sam Tvrtko Suljabegović, iz Kalinovika.
- Što si u mom domu?
- Stao da odmorim.
- Traje li još rat?
- Traje...
- Ko ovo više finansira?

Tvrtko šuti, na to pitanje nema odgovora. Čovjek priđe, pa sjede na pod, a osloni se na zid. Sa Tvrtkom oči u oči. Na pridošlici se vidi da je mlad, ne stariji od trideset godina, bistrih zelenih očiju. Tim ga je očima fiksirao kao da hoće da ga hipnotizira. Neugodna tišina, jeziva. Konačno, i dalje ga gledajući u oči, progovori:

- Gdje ti je taj Kalinovik?
- Od Sarajeva sat autobusom, tamo gdje izvire Neretva.
- Kako dođe iz tog Kalinovika?
- Studirao sam u Sarajevu...
- I ja sam završio studije u Sarajevu, filozofiju i pravo. Stanovao sam na Bjelavama...

Sada se Tvrtko prisjećao - ovaj momak je bio najveći čudak među svim stanarima studentskog naselja. Paralelno je završavao dva fakulteta, a da ga niko i nikad nije vidio da uči.

Kako se ono zove... Brane, jeste, Brane! Cimera nije imao, jer je svako zbog njegovih nehigijenskih navika brzo odselio. Jednom je prikucao ekserčić na plafon, za njega svezao tanak konac, a koncem svezao kamen od tri-četiri kilograma koji je donio od kuće. Taj kamen mu bio iznad glave, dok leži. To mu kao inspiracija bila. Onda bi mu naletio period od mjesec dana kad je samo hodao, vrtio se oko Vječne vatre i pio šta bi mu bilo ko dao. Pio je i recitovao danima. Poneko bi se smijao, ali ljudi su se poslije kleli da su vidjeli neke face da to zapisuju, pa poslije kao hitove potpisuju. Tačno, on je bio negdje od Čapljine...

- Brane, ja tebe poznajem. Ti si bio nekoliko generacija prije mene.
- A može li se splavom od Kalinovika do Mostara?
- Ne može...
- Znači, Bog je veliki, a splav je mali, pa ne mogu svi stati... Može li se ući bez dozvole u tuđi posjed?
- Ne može...
- Vidiš da može, ti si mali agresor, a ja i ti imamo problem zbog velikih agresora. Ako bi, na primjer, ti...

Naredna dva sata Brane je govorio filozofskim jezikom, teze i protuteze. Tvtko je ispočetka slušao i pamtio, ali ga je ubrzo glava zaboljela... Jasno mu je bilo da ovaj čovjek nije godinu dana ni sa kim progovorio. Izvadio je preostalu hranu, a filozof sjede bliže i halapljivo sve pojede. Spavao je do zida u vreći na podu . Kad se probudio, Brane je već bio negdje otišao. Brzo ustade i pobježe iz ovog smrada . Na ulicu, pa dalje prema moru.

PUTARINA

Vjerovatno nema još ni pet sati, tek sviće, a Tvrtko izlazi na širi put. Tabla pokazuje lijevo Međugorje, pravo Čapljina - Metković, desno Gabela. Samo pravo, na dobrom je putu za Metković.

Hoda, a onu vreću raširio u rukama da mu se zrači. Zamislio se, pa razmišlja kad bi samo mogao razlučiti genijalnost od primitivizma Brane bi bio genije, a ovako je lud. Što bi se u Bosni reklo kada je dijete prepametno:

"Ovo će biti ili veliki čovjek ili dibidus budala".

Kad bi čovjek mogao odrediti gdje su mu lične granice, gdje mu je plafon, obezbijedio bi poštovanje, carstvo, dugu i lijepu starost. Ovako im majke plaču i mahrame nosaju. Razmišlja dalje i ne čuje vozilo koje staje iza njega.

Okrenu se i stade. Iz džipa izlaze dva vojnika sa bijelim oprtačima i futrolama za pištolj. Iz futrole iskliznu revolver:

- Lezi dole, lezi!

Tvrtko se baci na stomak, a policajac mu zguli ruksak, onda leže po njemu, poklopi ga i rukama mu pređe noge, međunožje, pas, potpazuh i ruke. Kad završi, puče ga po tjemenu otvorenom šakom, kao što djeca udaraju sefte poslije šišanja, ali jako, tako jako da su mu oba uha potpuno zaglušila.

Drugi policajac izvrati ruksak i sve iz njega izbaci. Galami nešto, žile mu se na vratu napele. Tvrtko ništa ne čuje, samo mu zvoni u ušima, a cijela mu glava utrnula. Izbečio oči, poluotvorenih usta gleda. Ubacili su ga na zadnje sjedište, jedan sjede do njega, drugi naprijed i krenuše. Onaj ruksak i stvari ostadoše na cesti.

Vozili su se možda pola sata, za to vrijeme onaj do njega ga je dva puta stisnuo iznad ključne kosti i jednom udario laktom u rebra. Prošli su Čapljinu, još malo vožnje i parkiraše pred policijskom stanicom u Gabeli. Stavili mu i lisice na ruke, pa ga guraju i šutiraju ispred sebe. Na koju stranu treba skrenuti, u kontra rame do-

bije udarac. Na kraju ga uguraše u prostoriju od trideset kvadrata, gdje je bilo više od trideset ljudi.

Stoji kod vrata, dvojica mu prišla, nešto zijevaju, a on ništa ne razumije. Gleda oko sebe, onako nizak što uspijeva da vidi, većina u poderanim uniformama, ima i civila. Dvojica leže, većina sjedi, neki ustali, stoje oko njega. Svi imaju barem jednu posjekotinu ili modricu. Ono zujanje mu se smanjilo, ali još ništa ne čuje. Valjda shvatiše šta je, pa mu omogućiše da prođe i sjedne u ćošak. Pridržavao se za rebra. Dobio je udarac baš na mjesto gdje su ga i u Kalinoviku udarali.

Ćelija proključa, najednom su svi bježali prema zidovima. Tvrtko vidi policajca na vratima koji pokazuje prema njemu. Ustade i krenu, ali sporo, pa ga stražar uhvati za ovratnik i izbaci na hodnik. Opet ga uhvati i uvede u kancelariju preko puta.

Tamo za stolom sjedi gospodin u besprijekornom odijelu, bijela košulja i odgovarajuća kravata. Kosa začešljana, cigarilos u ustima.

Nešto govori, a Tvrtko ga ništa ne čuje, samo ponavlja:

- Molim, molim, ja vas ništa ne čujem...

Onaj policajac s leđa ga udari palicom po glavi, pa se palica savi, dobi oblik njegove lobanje, vrh pređe preko oka. Pođe padati, a u padu još jednom ču udarac i onda mrak.

Probudio se, sjedio je oslonjen o zid. Glava ga je boljela, desno oko je bilo zatvoreno, ali je čuo razgovor do sebe. Polako se okrenu i pogleda po sobi. Dva vojnika,

mlađi momci, dobro isprebijani, uniforme prljave, krvave i djelimično izderane. Okolo još sedam momaka u uniformama i dva civila. Na zidovima prigušena crvena svjetla, u slučaju nužde. Znači da je noć.

Onaj do njega pita kako se zove.

- Tvrtko Suljabegović, a vi?

Tvrtko ga persira, a on misli da pita za sve, pa počinje:

- Ja sam Zlatko, ovo je Amir, Jadran i Zijo, onu petoricu ne znam, mada smo bili u istoj bojni. Do prije sedam dana bili svi zajedno, a onda odvojili nas što računaju da smo muslimani, daj oružje. Kad su nam uzeli stvari, onda u pritvor.

Nekog u plastenik, nekog u prazno skladište za žito.

- A ko su oni civili?
- Vozači iz Zenice, uzeli im kamione i robu, a njih ovdje.
- Što nas drže ovdje?
- Ovo ti je, brato, istražni zatvor. Ovdje ti sudbinu kroje.
- Gdje su oni ljudi od jutros?
- Ko zna. Njima je presuđeno, većina će ovdje u Gabelu u silos, il' u Ljubuški, to su pravi logori. Mali broj ode u Međugorje, dole je sjedište policije i UNPROFOR, oni koji idu tamo, idu na razmjenu. Nego, ovoga jednog odveli kad je htio ručati, pa ja sklonio. Hajde uzmi jedi!

Tvrtko uze komad hljeba i limenu činiju sa supom. Umakao je tvrdi hljeb u supu i polako žvakao.

Svakih dva sata vrata su se otvarala i stražar koji je mijenjao prethodnog bi provirio, prebrojao ih i izašao. Razgovor bi stao, a kada bi stražar otišao, priča je nastavljena.

Tvrtko ih je slušao. Pričali su o vojevanju, o prijateljima, ono što nikad neće zaboraviti... Bila je i Amirova priča o logoru Gabela:

- Tamo je silos, bez vode i zahoda, zatvorenici vrše nuždu i tu spavaju. Ravnatelj logora je momak koji je radio kao konobar i sa dvades' četiri godine je umirovljen, kao lud. On je sad ravnatelj...

Tvrtka je glava jako boljela, a od bola u rebrima nije se mogao namjestiti. Vrata se opet otvaraju i ulazi policajac u maskirnoj uniformi, na desnom kuku mu visi veliki nož, kama. Odnekud mu poznat... pa to je Samirov hosovac, Leo Kama! Gleda ga u oči, a i Leo kao da je njega prepoznao, ali zatvori vrata.

Nastaviše svi pričati. Dva Zeničanina nešto šapću sami, a vojnici i dalje pričaju. Tvrtka sve boli, sve mu smeta, dosadilo mu da ih sluša, pa upita:

- Je li istina što pričaju u Mostaru, da ste bili tu zbog plate?

Konačno svi ušutiše. Pokušavali su da zaspu. Tvrtko je na ono jedno oko škiljio neće li opet doći Leo.

Stotinu puta je tu noć zaspao i toliko se puta probudio.

Konačno je svanulo.

Uđe čovjek u bijelom odjelu, noseći kruh i čaj.

Za sat uđe stražar, pa poče izvoditi, prvo vojnike. Jedan za drugim na saslušanje. Pa valjda pauza za doručak. Poslije pauze, dođe Leo i odvede ona dva vozača. Niko se ne vraća.

Malo je prošlo vremena i hosovac dođe.

- Isusa ti, kažu da si špijun, šta radiš ovdi?
- Pošao u Hrvatsku.
- Dalje nećeš. Ko te prijavi?
- Ne znam, molim te, pomozi mi.
- Ne mogu, ne smim.
- Dat ću ti hiljadu maraka...
- Ne znam, 'ajde sad, kod Suca.

Opet uđe u kancelariju kod gospodina.

- Bog, ja sam inspektor SISA Matošević. Od doušnika sa terena prijavljen si da si iz Sarajeva ubačen kao obavještajac. Priznaj odmah, mogu ti pomoći... Ili ćeš priznati u logoru, tad je dockan... Slušaj, mi smo kolege, procedure znaš, reci što znaš i slobodan si...
- Ja sam Tvrtko Suljabegović, iz Kalinovika...
- Pričaj o Sarajevu, ko te poslao?
- Gospodine, ja samo želim da idem odavde, otkad se zaratilo, mene ganjaju i tuku...

Do zida, a iza Tvrtkovih leđa, stoji Leo. Mimo svih pravila progovori:

- Gospodine sudac, dozvolite da se obratim...
- Izvolite!
- Ja poznajem zatvorenika, njemu jedna duga fali, on je rođak od mog zapovjednika iz Bosne, nigdi on nije

bija. Kod nas spava i je'. Bježi u Njemačku.

- Dosta je! Ti mi pričaj ko te poslao?

- Gospodine, ja ne znam ni gdje ću. Otac i majka mi kod Srba zarobljeni, ja nemam gdje...

Zaplaka. Pogeo glavu, a kako jeca, tako mu mršava ramena skakuću, a suze padaju na pod.

- Ko te šalje? Ne priznaješ, je li?! Ma,vodite ga u Silos!

Leo ga uhvati za okovratnik i povede, a sudac povika:

- Uvodi mi ove iz Stoca!

Na hodniku Kama psuje:

- Nonu mu bem, dođe iz Zagreba, najpametniji. Meni je Samir bio ko brat... Imaš li ti one novce?

Tvrtko klimnu, a Leo poče dozivati:

- Ivane, Ivane ...

Kad dođe momak, Leo ga zamoli:

- Daj, prosim te ljepo da me odmijeniš, dovodi ovom vampiru žrtve. Ja ću ovog malog odvesti u Silos. Otiša' bi do Ilje u Mostar, a ti nekog nađi da ih sprovodi u pakao...

Otvori vrata od ćelije, šapnu Tvrtku da će se brzo vratiti i gurnu ga unutra.

Pritvor opet pun, unutra civili, seljaci, obučeni kako je koga uhvatilo ispred ili u kući. Prepadnuti pa ne smiju ni Tvrtka ništa upitati.

Ova soba mu samo crne misli navuče.

Neko ga je prijavio?! Nemoguće!

Samo je znao Stjepan, njegov rođak i gospođa mu, Ukrajinac i ludi Brane.

Pođe eliminacijom, logikom, da dođe do odgovora, ali nemoguće...

Gdje je Leo, pomisli da ga je ostavio, a ovaj uđe, pa ga opet za okovratnik i hodnikom. Pred zgradom "Golf", ušli su i sjeli.

- Mali, ispričavam se, otiša sam pokupit' svoje stvari i ja ću odavle. Idemo doli prema Metkoviću, do baze, doli ima kamiona za Zagreb i za Sarajevo, pa ćemo te ubacit', ja ću se vratiti u Mostar. Sad je Iljo zapovjednik, odoh kod njega. Daj one novce!

POLUKRUŽNI

Tvrtko skida cokule, pa ga pita:

- Ti reče Samir ti prijatelj bio...
- Samir je pogin'o. Znaš kad smo došli s Igmana, kad je Okuka otiš'o u Kažnjeničku bojnu, Samir je naš'o svog zapovjednika iz Hrvatske, Blažu Carevića i njih dva krenuli, 'oće da ratuju, ova vlast i politika ih ne interesuje. Politika napravila zasjedu i oni nalete i izginu. Jedino je tu sretna bila Ivona, poginula i ona, pa je sad zauvik sa svojim Samirom, na kraju ga je stigla...
- A gdje su ostali?
- Jadranko je kod Ilja, Švabo se odmara u Dubrovniku, za ostale ne znam...

Tvrtko ispriča za one što su ostali. Sjetno se nasmijaše...

- Kak'a smo mi klapa bili...

Tvrtko se namješta, najviše ga bole prsa. Leo mu dao maskirni kačket, pa ga navukao na oči, ali se vidi plavi kolut, a i nos mu malo otekao.

Dolaze pred pokretni grad, k'o cirkus...

Parkirano desetak kamiona. Sklepane nekakve barake i u svakoj kafana. U poleđini od kontejnera napravljeno naselje – grad. Kontejneri ograđeni, sve pod pravim uglom, a do njih scena sa divljeg zapada. Leo uvuče auto između kamiona. Uputi se prema onim vozačima, a oni respektuju i boje se maskirnih sa kamom, povukli se u grupicu, do kabina. Razgovarao je sa njima desetak minuta. Onda stade sa jednom od pet dama, onim u minićima, što ljubav prodaju.

Leo se vrati u auto i Tvrtku podnese izviješće:

- Zavadili se političari Herceg-Bosne i Hrvatske. Niko ne ide tamo... Možeš se jedino vratiti preko Rame u Konjic.
- Mogu li preko Livna u Krajinu, pa u Hrvatsku?
- Sad ću pitati...

Poslije pet minuta nove informacije:

- Ne može, od Bosanskog Grahova je srpsko, to njima pripada. Oni gori voze i drže Krajinu. To ide iz Beograda...

Tvrtko opet razmišlja, a napreže se jer mu glava puca od bolova. Ko gdje vozi, ko pokriva ekonomski on je i gazda... Sve podijeljeno... Kako to ovi znaju... Šta sad, šta će u Konjicu?

Bolje i u Konjic nego u Silos!

- Ja gladan.

- Izlazi, u kavani ćemo jesti.

Iz torbe Leo izvadi maskirnu jaknu, pa je Tvrtko obuče, navuče još dublje kačket i uđoše u najbližu kafanu, konobu "Dubrovnik". Unutra pet stolova, za dva sjede isti ljudi, samo im dezen maskirnih uniformi različit. Do njih za stolom šareno društvo, dvije prostitutke, dva vozača i dva lokalna žestoka momka, izbrijanih glava.

Kako su ulazili tako je za svakim stolom stišan razgovor. Leo je svojom pojavom izazivao poštovanje. Naručili su dva brodeta, po brancina i po čašu vina. Sve sto maraka. Pred konobom stoje vozači. Kama zovnu jednog po imenu i on im priđe. Ivan, stariji čovjek, omanji, bijele zalizane kose.

- Ivane, ovaj dečki je brat mog najboljeg prijatelja, što sam ti maločas reka'. Osobno mi za njega odgovaraš. Ako mu se šta desi, ja ću te ovdi čekati. Evo ti trista maraka za malog, tebi mali evo sto, za puta...
- Gosin Leo, ja sam vam reka' da more do Konjica, tamo u kamion sidaju plavci i oni voze. Ja samo sidim za slučaj defekta... Ja sam utovarija, tu je i cisterna, čekamo treći kamion i krećemo u koloni.
- Jesmo se dogovorili?
- Nek mali odma' sida u kabinu, lezi na krevet i za uru polazimo. Tvrtko vrati jaknu, pozdravi se sa Leom, nekako je bio siguran da ga više neće vidjeti, pa pokuša da ga zagrli. Hosovac iznenađen odstupi i tako se rastadoše. Tvrtko na krevet u kabinu, a Leo u "Golf" prema Mostaru.

Ispred kamiona vozilo UNPROFORA-a , pa cisterna, a iza vozilo HVO-a.

Konačno krenuše. Tvrtko ne smije glavu da digne. U krevetu mu udobno, kabina puna voća i slatkiša. Ivan šuti, pa šuti i on. Stali bi svaki sat, otprilike i onda bi se promijenila vozila, prvo i zadnje, preuzimali bi oni stranci i ona vojska i jedinica koja je držala tu teritoriju.

Ivan više nije mogao izdržati:

- Znaš mali, moj pape je bija partizan i neki dan glidamo mapu, isti je rasporid ovi što su doša sa plavim šljemovima, ka četeres prve. Južno Ameri, Englezi zapadno, Talijani istočno, a Švabo u sridu...
- Gdje smo sada?
- Blizu smo Rame...
- Kako to da vi ovo vozite?
- A kako, za šolde, dva'es tisuća maraka mi je tura do Sarajeva. Ovaj ispred sa cisternom vozi za trides'... - Šta vozite te vas toliko plaćaju?
- Ća,vozim jaja... Tisuću kutija jaja, plaćeno četeres tisuća maraka, a u Sarajevu se proda za milijun i osamsto, tako je i sa bananama iza nas i sa dizelom prid nami. Ovi što nas prate odma uzimaju keš, ja na kraju.

Voze se makadamom, zaobilaznim putem, rupe da točak cijeli upadne, kamion se naginje, samo što se ne prevrne.

- Znaš šta mi je najčudnije, ona školjka gdje jaja stoje, od papira, mislija sam prošli put da nijedno nije cilo ostal, a Gospe mi, nijedno se slomilo nije...

Sad se opet promijeni pratnja i Ivan mu prenosi, kao da je utakmica:

- Sada Francuzi preuzimaju čelo, a na začelju su ljiljani...
- Dokle će ovo trajati?
- Dok ne nestane novaca!

UBAČENI

Kolona stade. Tvrtko proviruje. Vidi da su dva francuska džipa opkolila i skoro zgurala s puta bijeli kombi i da su oružje uperili prema njima. Ivan leže po sjedištima i komanduje:

- Lezi, mali!

Tvrtko leži, a iza zavjesice, u dnu prozora vidi pet bradatih muškaraca kako izlaze iz kombija. Brade im duge, a pantalone kratke, ten im taman, ko Arapi. U rukama drže pasoše... Francuzi jednog po jednog pregledaju i na kraju ih pustiše, pa kombi nastavi ispred njih.

- Gospodine Ivane, ko su ovi?
- To su ovi islamski ratnici, mudža'edini, zovu se ve'abije. Ovo je druga tura u zadnji misec. Svakaki ih dođe...
- Kako oni mogu ući u Bosnu kad je sve zatvoreno?
- Do ljiljana ih dovuku Englezi.
- Kako?
- Šoldi, a Englezi planiraju na duge staze... Njima se ne žuri. Evo nas u Jablanici, za po ure smo u Ko-

njicu. Tvrtko više ne smije da gleda ni ispod zavjesice, strah ga da ga Seka ne uhvati... Da prebaci misli, dalje pita:

- Kako uđete u Sarajevo?
- Do Saraj'va je dičija igra. Vojska iz Kiseljaka i vojska sa Ilidže nas skupa prate i preko piste prolazimo u grad. Po gradu mi je najteže, ne znam ko će mi uzeti robu... Poneki put vozim samo do Kiseljaka, pa oni onda ubacuju u grad preko Kobiljače. Kad sam prvi put odvuka, u šupu istovarali, a sad im športska dvorana mala...

Ivan priča, a Tvrtko razmišlja gdje će iz Konjica?!

Kolona prolazi Konjic i stade u Ovčarima, tri kilometra dalje, na parking ispred baze Francuskog kontigenta. Tvrtko izađe i pozdravi se sa Ivanom. Kako se sjećao, nema još tričetiri kilometra do Podorašca. Nema gdje nego tamo.

Krenu magistralnim putem. Maše rukama dok hoda, nema ništa od stvari, pored njega prolazi konvoj, Ivanov kamion. Sad na čelu oklopno vozilo, a za volanima momci sa pancirnim prslucima. Sad mu je jasno što oni kamioni nemaju niti registracije, niti je na njima ikakva firma ispisana.

SUSRETI

Prilazi onom punktu, vraća mu se stari strah. Slabije i vidi zbog otoka oko očiju. Gleda, a tamo puno ljudi

pored ceste, prepreka na magistrali sklonjena. Prilazi, a niko u njega i ne gleda. Ide između ljudi, zagleda ih, ali nikoga ne poznaje. Svi nekako neuredni, zarasli, neobrijani, na leđima ruksaci, polovina ih drži oružje u rukama. Bi nekoga pitao šta se dešava, a ne smije.

Tamo iza, za glavu viši od ostalih, drago lice, Leka... Bez razmišljanja uputi se njemu.

Leka ga zagrli i podiže, pa ga gleda u lice:

- Ko te to udesi?
- Duga priča, moj prijatelju...
- Hajde sa mnom u moju kancelariju...

Povede ga u šupu, napravljenu uz komandnu zgradu. Usput mu priča kako ga je Junuz onda ostavio da tu radi kao referent za održavanje materijalno-tehničkih sredstava, ovo mu je "ordinacija".

- Pričaj mi mali sve od trenutka kad si otiš'o, do sad.

I Tvrtko poče potanko u detalje svoj kružni put. Samo je jedno preskočio, i to iz dva razloga: prvo, bilo ga je stid, a drugo, bojao se Hase.

Kad je završio, Leki još otvorena usta, ne može da izdrži:

- Znaš li ko te prijavi, je li Stjepan?
- Ne znam, nadam se da nije on... Nego, šta se ovdje dešava?
- Hajde, prvo uzmi kajmaka i hljeba. Tako... Što se ovoga tiče, zar nisi čuo, tamo sve palo, Trnovo i Igman. Gore se borbe vode na Treskavici.
- Kako?

- Šta ja znam kako, al' u isto vrijeme krenuli Hrvati na svim frontovima, pa kažu dali gorivo Srbima i oni udarili na Trnovo. Armija BiH k'o slučajno bila u reorganizaciji, pa se nije znalo čija je odgovornost... Bilo kako bilo, rezultat je tri'es' hiljada izbjeglica, od Tarčina do Konjica...
- Znaš li išta o trnovskoj bolnici?
- Čuo sam da su gore na Bradini, al' nisam iš'o.
- Gdje da ja idem?
- Neka te ovdje. Pitaću Junuza da te primi u moju desetinu.
- Gdje ću spavati?
- Ima iza jedna kućica, koju koristi moja grupa, ima mjesta.
- Molim te, vodi me tamo, sve me boli.

Kad se skidao Leka mu vidje modrice, pa ga skide ko dijete. Iznenađen podlivima po cijelom tijelu, namjesti ga da legne, izađe vani i brzo se vrati . U rukama nosi teleću džigericu i stere je po rebrima, preko čaršaf, pa ćebe. Poslije donese prijesnu jagnjeću kožu i umota ga u nju, a onu džigericu poreda mu preko i oko očiju.

To što je Leka donio kožu i iznutrice, bilo bi pravo čudo u ovom za hranu najtežem periodu, da nije izgubljen dio teritorije. Najviše mesa, ovca po fukari, bilo je kad se osvoji ili izgubi prostor gdje ima sela. Stoka sama hoda, domaćini prodaju, daju samo da se kutarišu. Nemaju ni oni gdje, a kamoli stoka.

ODMOR

Ležao je četiri dana i imao najbolju moguću njegu. Svako jutro mu je Leka donosio doručak. Čaj, sir, kajmak i marmelada, jednom i kajganu.

Donio mu je od kuće brijač, sapun i peškir.

Dolazio mu je u posjetu Meša, za kojega se pokazalo da je nesposoban za vojsku, ali da može u magacinu raditi, sav mu je komentar bio da je raspoređen po stručnoj spremi. Haso mu nije dolazio, bio je zauzet vozajući stvari od izbjeglica. Jednom mu je čak i komandant Junuz nailazio. Preko dana je najviše vremena provodio sa čistačicom Fatom. Starija, mršava žena, uvijek je nešto radila, trudila se da Tvrtku svaki dan očisti i plahtu promjeni.

Sedmi dan umjesto doručka Leka mu komanduje:

- Postrojavanje i na pos'o!

U službi za održavanje nije se uopšte održavalo ništa vezano za papirologiju. Tako da je Tvrtko obezbijedio kartice, napravio popis osnovnih sredstava i opreme, zaveo ulaze i reverse, otvorio knjigu izlaza... Prođe petnaest dana kao tren i Tvrtko od Leke zatraži slobodan dan da ode do Bradine, da potraži prijatelje iz Trnova. Leki baš i nije bilo drago:

- Hajde, ali se vrati za dana, došli su iz Korpusa kod Junuza, nešto nije dobro. Otkad su došli, Junuz ne izlazi.

Jutrom rano Tvrtko krenu. Sad oni isti policajci što su ga hapsili, u vojni kamion ga smjestili i to u kabinu. Na

Bradini ona rampa sa magistrale pred školu prebačena. Upita za bolnicu pa ga uputiše. Drugi sprat škole u bolnicu pretvorili, a hodnici puni naroda. Doktor je vazda doktor, a posebno na selu. Sestra Seka naiđe i Tvrtko je zovnu, pa se pozdraviše. Odvede ga do doktora Zeke, sa kojim se izljubi, pa doktor napravi pauzu i povede ga u prizemlje u kuhinju. Dole su radili Sajo i Ešo, ali kao pomoćno osoblje, skoro da se nisu smjeli ni pozdraviti. Sajo donese kafu i doručak. Za doručak šnita hljeba i kašika džema. Dok Tvrtko jede, Zeka mu priča:

- Kad si ti otišao, sve je bilo manje-više isto. Prezimili smo sa onim tvojim drvima. Na proljeće posijali vrtove i ja posijao pola lijehe luka... Onda nas napadoše sa tri strane, pomoći nema, nestalo municije... i stampedo krenu. Kod nas pogin'o Sejo, jadnik bjež'o, a ono ga i u zahodu geler stig'o. Ostali su došli sa mnom. Ovdje nas priključili Igmanskoj bolnici, dr. Zvizdić je načelnik. Domaći nam kriške hljeba vagaju... Komandant Šeha je pogin'o, pošo sam u kontranapad, zamijenio ga onaj načelnik štaba, drže sad liniju na Treskavici. E samo da ne posadih ono pola lijehe luka, sve bi drugačije bilo... Još ostade... Gdje si ti bio? Bi li u Sarajevu?

Tvrtko vidje da Doktor nervozno gleda hoće li ga ko pozvati, pa skrati priču i u nekoliko rečenica prepriča, sa naglaskom da mu je majka vjerovatno u Njemačkoj. Zeka mu čestita, pozdraviše se uz obećanje da se ubrzo vide.

Tvrtko krenu nazad, neće da čeka prijevoz, nego krenu pješice. Nikako mu nije jasno što su mu prijatelji hladni, na distanci... Sa strahom su se pozdravljali i jedva su čekali da ode. Nisu bili oni stari, nego nekako nesigurni, zabrinuti za sebe i svoje mjesto, pa u svakoj pridošlici vidjeli samo konkurenciju za svoju egzistenciju. Nailazi pored one prodavnice, što se na veresiju uzimalo. I ona zatvorena, daske prikovane na vrata.

Pred kasarnom nikoga, samo straža. Dođe do sobe i ona prazna, potraži Leku da mu se požali, ali ni njega nigdje nema.

Ujutro galama, već su trojica ulazila da zovu na postrojavanje. Na krugu, ispred jarbola, čak i kuhari izašli. Na stepeništu ispred zgrade svi članovi komande na čelu sa Junuzom. Do njega u čizmama koje blješte, u novoj maskirnoj uniformi i beretki, osrednje visine, lica bez brade, neodređenih godina stoji oficir.

Junuz uze riječ:

- Gospodo vojnici, moram da vas informišem, da ja od danas nisam više komandant, novi komandant je major

Salihamidžić Braco. Majore, izvolite!

- Hvala komandante, vi da znate da Junuz ide na novu dužnost u komandu korpusa... a sada je vrijeme da pravimo vojsku....

Izraz mržnje odslikavao se na licima postrojenih.

Tvrtko gleda u Leku koji stoji iza novog komandanta i samo što ga nije zubima za beretku uhvatio.

I stvarno, sve se odjednom promijenilo. Niko se više ne smije, šmekeri zavladali, a svaki dan samo nove scene i – obavezna galama. Opstrukcije na sve strane. Ujutro galama, komanda se trese. Izađe čistačica Fata, plače. Nju svi vole, pa prišli da je tješe:

- Nemoj plakati, šta ti je?
- Nisam znala...
- Šta?
- Komandant Braco donio cvijeće i ja ga zaljevala, nisam znala da je plastično, a voda prolazila na sto... K'o da sam namjerno...

Sutradan, Fatin brat Sutko, seoska baraba, skin'o se go golcat, k'o od majke rođen i direktno u komandu. Izašao major Braco pa zavija:

- Oblači se! Oblači!
- Komandante, ja sam obučen! Obuk'o sam sve što mi je Armija dala!

Umolili Sutka da se obuče, a on stvarno nikad ništa od garderobe nije dobijao, pa ovo pokušali da zataškaju. Na Fatu niko više nije galamio. Leka po cijeli dan neće ništa da radi. U sobi mu uvijek neko iz sela, pa boca kruži. Tvrtka pošalje do kuhinje po meze.

Sutradan umjesto po meze, diže ga da idu u komandu.

- Spremaj se, idemo kod komandanta na raport.

Kako to reče, tako Tvrtka povuče za sobom, pa u zgradu. Probiše se do komandantovih vrata, ali im stražar dalje ne da. Uđe da pita i prenese im komandantovu naredbu, da dođu ujutro u devet. Leka ode do dežurnog,

uze telefon i nazove Junuza u Korpus. Izađe zadovoljan, pa odmah sabra sijelo u sobi, Tvrtko sve oko njega, ne bi li šta saznao, a on ništa neće da kaže. Tačno u devet stoje ispred kancelarije, niko ih ne zove da uđu. Za pola sata policija dovede nekog čovječuljka, kojeg zovu Mehica, uvedoše ga unutra.

Vrata ostala odškrinuta, a i da nisu, čuje se kako Braco galami:

- Što si ukrao pola vreće brašna?
- Nemaju moji šta jesti... dok sam ja na položaju, vi ovdje uživate...
- Slušaj me dobro, ja sam na položaju, a ti si u rovu... Sedam dana zatvora. Vodite ga!

Leka ovo sluša, pa ga živac uhvatio, ne poštuje komandanta i više ne čeka da ga prozovu. Mimoiđe se sa policajcem na vratima, a čovječuljak mu se provuče ispod pazuha.

- Ja sam Leka, je l' vas Junuz zvao. Ja vozim bager, a ispod mog sela ima Inžinjerijska jedinica, ja bih iš'o gore.
- Zvao me Junuz, kaže žena ti bolesna.
- Ja, bolesna...
- A ko si ti vojniče?
- Nije to vojnik, gospodine, to je Suljabegović, nije sasvim svoj, a ja mu rahmetli ocu obeć'o da ću ga čuvati, pa neka ide sa mnom.
- Idi Leka, vodi i njega, dva problema manje.

Izađoše, Tvrtko ljut što ga budalom predstavlja, a Leka sjeo na stepenice, smije se grohotom. Šta će mu kad je

takav, sve mu šala, pa se i Tvrtko poče smijati. Debelom stomak skakuće:

- Nisam znao da mi je žena bolesna, moraću je večeras dobro pregledati.

Prestadoše se smijati i Tvrtko sa svoje dvije ruke uhvati Leku za lijevu šaku, a u oči ga gleda:

- Molim te, imam još samo jednu molbu za tebe, molim te k'o Boga, nemoj me više u vojsku prijavljivati. Leka ga gleda, pa ga zagrli: - Obećavam!

SELO

Pakuju se, pa Tvrtku kompletiraju opremu, ruksak, vreću za spavanje, vrećicu sa higijenskim potrepštinama. Donesoše im iz kuhinje hrane i konzervi. Leka udesio i da ih Bajro "tamićem" odvuče.

Ono što je donio to i tovari, od dušeka do sudopera. Pošto su u kabini sjedišta u dva reda, sjedoše i dva rođaka iz sela. Čim krenuše "pade" bećarac, a kad se pjeva, mora se i popiti. Za to je, zna se, Leka ekstra specijalac.

U Ovčarima francuska baza, a stotinjak metara cestom uzbrdo, nekada od preduzeća "Tampon" ograđen krug i Leka objašnjava da je tu sad naša Inžinjerijska baza. Ali je rano da se prijave, pa će prvo kod njega kući.

"Tamić" stenje, pa jauče. Boga pitaj šta je u njega nasuto, čađi k'o termoelektrana. Izvuče ih u selo Ravno. Jedino što je u selu bilo ravno to je ovih pedesetak metara ceste.

Ispred Lekine kuće troje male djece i žena. Svi mašu i smiju se. Žena krupna k'o da mu je sestra, a tri curice od dvije, tri i četiri godine. Dugo je Leka momčina bio.

U kući smijeh i pjesma, a domaćica šeret k'o i muž, pa pozvala sve cure iz sela: "Doš'o fin momak". Tvrtko se stisnu na kauču, stid ga, a djevojke na Lekino namigivanje k'o svađaju se koja će da sjedne do momka. Kad se sve razišlo, Tvrtka prevedoše u amidžinu vikendicu, koja je bila prazna. Na rastanku mu Leka iznese plan:

- Ujutro ja idem dole u bazu, da izvidim, a tebe neka, eto mene uveče.

PRELO

Probudio se i otvorio balkonska vrata. Preko male terase vidi cijelu dolinu.

Ovo je pogled radi kojeg se treba popeti ovdje. Na terasi velika bakarna tepsija, ćasa kajmaka, ćasa čorbe, hljepčić i bokal mlaćenice. Na svakoj posudi izvezena kuhinjska krpa. Rijetko se sreću dva dobra čovjeka, kao Leka i njegova žena, a ovi još i žive zajedno. Doručkova, pa poče oko vikendice da čisti i slaže. Taman kad je bilo vrijeme da se odmori, dođoše djevojke koje je sinoć upoznao, Emina i Rabija. Nose kafu, da popiju na bašči. Slatke curice čije je školovanje ratom prekinuto.

Pitaju ga šta ima u Sarajevu, šta ima u Mostaru. Tvrtko im priča, pa malo iznenadi i sebe kako laže. Skoro da na bijelom konju projaha kroz ove gradove. Ona

manja, Emina, sve u zemlju gleda, tek kad je krenula pokazuje svoju kuću:

- Dođite večeras kod mene na prelo.

Cure odoše, on nastavi raditi. Već je popodne, možda pet sati, a odozdo sav mokar, oznojen, dolazi Leka. Kad malo otpuha, izbaci iz sebe:

- Srušen Stari most u Mostaru!
- Stari most?
- Da si ti zdravo. Plače narod k'o da im je ispred kuće bio...
- Nemoj tako Leka, to je k'o spomenik.
- Ne mogu Avde rahmetli djeca od njegovog spomenika živjeti.

Jedni ovako, drugi onako, ali svi u duši su osjećali tegobu zbog rušenja Starog mosta koji je spajao ljude i obale. Ali život ide dalje...

Domaćica donese tepsiju pite, bokalčić rakije i dvije čaše.

Jedu pitu, Tvrtko kako je naučio kod Šiptara na Bjelavama, dvjesto grama, a Leka ostalo. Onda malo sira i kajmaka uz rakiju, pa razgovor:

- Ova dole jedinica, odlična, ko firma. Petn'es' dana radiš, pa toliko onda odmaraš. Tu iznad sela počinje Bjelašnički plato i veže sa Visočicom i Treskavicom. Mi počinjemo raditi gore put, da to spojimo. Dali mi čizme i jaknu, sutra idem gore... Ha, ha, ha... znaš šta ima novo? Haso se dobrovoljno sa "dajcom" prijavio u ovu moju inžinjeriju. Nema više Junuza da

ga čuva. Ova raja, što sam ih dole naš'o, super, sve inžinjeri i mašinisti iz struke.

Šutili su neko vrijeme, Tvrtko liže iz čaše rakiju, a Leka se sjeti:

- Muštuluk, znaš šta ima novo? Danas naišli neki momci iz Sarajeva i znaš kuda su prošli?
- Kuda?
- Kroz tunel ispod piste aerodroma, Boga mi istina, kažu oko metar širok i jedno sto še'set visok.

Mrak se spusti. Tvrtko ga pita da li kod Emine da ide.

- Obavezno, momci idu na prela. Ja odoh leći, odmoriti, a ako mognem i onaj pregled da završim. Sutra ću na pos'o, pa ću ti javiti šta ćemo dalje.

Otvori kapiju, pas zalaja, kida lanac da rastrga. Izađe domaćin i smiruje kera, pa posvijetli baterijom gostu. Kad uđe, do zidova sa jastucima iza leđa i na sećijama četiri cure i dva momka. Eminini babo i majka kao već pošli u komšiluk, pa omladina ostade sama. Priča, smijeh, pa neke igre sakrivanja prstena. Tvrtko kad god pogleda, Emina gleda u njega. Malo poslije dođoše još dva momka "s linije". Pri upoznavanju vidjelo se da nisu prihvatili Tvrtka, te ime, te gdje je u vojsci... No, Tvrtku je bilo jasno da ga gledaju kao konkurenciju kod cura, pa kao stranac, fizički nejak, bio je laka meta. Još malo je sjedio, pa ustade, izvini se i pođe spavati.

Isprati ga Emina:

- Nemoj se ljutiti, seljaci, sa puškom se zavidili...

Ker se prišutio pored njih, kao da sluša šta će pričati.

Ništa...

Ništa ne reče...

Nije mislio o ovim momčićima, već o mostu i tunelu. Je li moguće da svaki dan padamo. Nećemo više hodati po mostu i zraku, već pod zemljom.

"Mostovi će padati, ispod zemlje će se hodati", to je Šejh sanjao.

Jesmo li došli do devetog kruga?

LJETOVANJE

Dugo nije mogao zaspati. Sanjao je Stari most.

U san mu došli i Tarzo i Ana, kako lete, ali ne padaju, pa onda izlaze iz zemlje oni psi mješanci.

Na kraju je ustao, sjeo iza zavjese uz prozor, dočekujući tako novo svitanje.

Na putu stade kamion i Leka sa ruksakom se pope. Sa njim gore još tri čovjeka i limeno bure, vjerovatno za naftu. Malo poslije počeše izlaziti iz kuća, prvo je jedan muškarac izašao iz kuće u kojoj je živjela udovica, onda žene da namire stoku, pa muškarci i djeca za svojim obavezama.

Cijeli dan je preležao, samo je dva puta izašao na terasu da uzme hranu. Predveče je opet sjedio uz prozor, gledao je kad će Leka doći. Nekoliko puta je vidio Eminu kako sa lijeve ili desne strane prolazi ispod prozora.

Pad mosta mu je bio kao gubitak najmilijeg, bio je tužan da skoro ništa jeo nije. Sigurno je već deset sati,

a Leka nije došao. Nije mogao proći da ga ne vidi. Fenjer nije ni palio da ga neko iz sela ne ometa u njegovoj tuzi.

Sa prvom desetinom svjetlosti, kad se samo put nazirao, natovaren rancem, pošao je put Bjelašnice u pravcu kuda je jučer otišao Leka na kamionu. Kako ide, tako i sviće. Makadamski put gazi onim cokulama u kojima ima sto maraka. Za sat se pope na prevoj, a onda visoravan, zelena planinska trava između brežuljaka bez rastinja. Samo jedan put vodi iz uvale u uvalu, znači ne može zalutati.

Hoda, ponegdje vidi stado ovaca ili goveda, pa poslije par kilometara put ide kroz brežuljak, crvene ilovače, saznat će da se zove Crveni klanac. Vidi da tamo rade građevinske mašine, pa ubrza korak.

Leka ga je poznao i zaustavio bager, a i ostali su stali, rovokopač i dva kamiona. Ljudi stadoše nasred puta i Tvrtko im prilazi.

- Ljudi, ovo je Tvrtko Suljabegović, o njemu sam vam sve prič'o. A ovo su moji stari prijatelji - šef Tale, Sule, Zajko i Safet. Idi dole do kontejnera, tamo nam Haso ručak priprema.

Uz kontejner mala nadstrešnica, ispod šporet, na njemu lonac, pored parkiran "dajc". Vrata otvorena, pa Tvrtko uđe. Tamo četiri kreveta na sprat, na prvom Haso hrče.

Tvrtko izađe na prstima, pogleda u kazan. Voda vri, krompir gori.

- Haso, Haso, ustaj, sve gori!

Haso skoči, pa stade i gleda da se orijentiše gdje se nalazi...

- Mali, što me ne probudi? Od ovoga ništa nema, sreće da meso ne stavih...

Odnese lonac sto metara od logora i sve prosu, pa malo sastruga, toliko da je samo otkrio donje slojeve hrane, pa se moglo vidjeti i znati šta se jelo zadnjih dana. Onda zovnu Tvrtka:

- Mali, o ovome nikom ni riječi. Evo ti ovdje ulja, krompira i luka. Prvo ide ulje. Imaš u ovim velikim konzervama gulaša pa na kraju istresi, a ja odoh do sela da odvučem turu drva. Večera je moja.

Upali "dajca", dovikuje:

- Nabavili mi akumulatore!

Tvrtko se od rada polomio, loži vatru, a sastavlja ručak, stalno miješa drvenom kašikom, pa se sve u pire pretvorilo. Dođoše mašinisti da ručaju, svaki sebi navadio, pa skoro toliko i prosuo.

- Gdje je Haso? - pita Tale.
- Sad ode, brzo će se vratiti. - laže Tvrtko.
- Večeras ću ga u Komandu vratiti!

Odoše ljuti, a Leki krivo što se Tvrtko petlja, svi znaju ko je to zakuhao.

Kao da je izvirivao kad će otići kolege, pojavi se Haso. Iz kabine iznese oguljeno jagnje, sa karoserije ražanj.

- Mali, loži vatru!

Haso pričvrsti jagnje, odvoji žar od plamena, pa okrenu nekoliko puta:

Haso skoči, pa stade i gleda da se orijentiše gdje se nalazi...

- Mali, što me ne probudi? Od ovoga ništa nema, sreće da meso ne stavih...

Odnese lonac sto metara od logora i sve prosu, pa malo sastruga, toliko da je samo otkrio donje slojeve hrane, pa se moglo vidjeti i znati šta se jelo zadnjih dana. Onda zovnu Tvrtka:

- Mali, o ovome nikom ni riječi. Evo ti ovdje ulja, krompira i luka. Prvo ide ulje. Imaš u ovim velikim konzervama gulaša pa na kraju istresi, a ja odoh do sela da odvučem turu drva. Večera je moja.

Upali "dajca", dovikuje:

- Nabavili mi akumulatore!

Tvrtko se od rada polomio, loži vatru, a sastavlja ručak, stalno miješa drvenom kašikom, pa se sve u pire pretvorilo. Dođoše mašinisti da ručaju, svaki sebi navadio, pa skoro toliko i prosuo.

- Gdje je Haso? - pita Tale.

- Sad ode, brzo će se vratiti. - laže Tvrtko.

- Večeras ću ga u Komandu vratiti!

Odoše ljuti, a Leki krivo što se Tvrtko petlja, svi znaju ko je to zakuhao.

Kao da je izvirivao kad će otići kolege, pojavi se Haso. Iz kabine iznese oguljeno jagnje, sa karoserije ražanj.

- Mali, loži vatru!

Haso pričvrsti jagnje, odvoji žar od plamena, pa okrenu nekoliko puta:

- Mali, okreći, odo' ja malo prileći. Probudi me za sat...

Jagnje pečeno, zlatne boje, a niz put prvo se pojaviše kamioni pa mašine. Parkirali, niko Hasu ne gleda, al' im se brkovi smiju.

Iza kontejnera na stolu flaša rakije i jagnje. Haso sve poslag'o. Jedan po jedan kao ljuti, sjedaju i jedu. Kako ko završava "prvo poluvrijeme", Haso pred njega stavlja kesicu sa duhanom. Puše, pa piju i više niko nije ljut. Poče razgovor, a tu je Haso šampion.

Prvo je pričao šta je danas uradio. Utovar'o, istovar'o drva, skoro sa dvije žene da je ljubav vodio, pa jagnje ispek'o... sve za tri sata.

Kako ide piće, dođe na red i Tvrtko.

- Mali, reci im ko je Haso. Dovedem ga ja kod jedne moje u Jablanicu. Mali u sobu, ja ufatim. Dva puta je u nesvijest padala... Ja kad sam izlazio nije mogla na noge ustati... Čujem sad u invalidskim kolicima završila. Je l' de, mali?
- Bila je možda i mrtva kad sam ja odlazio...
- Mali, ako budeš šta brlj'o, nećeš više nikad... A da vam ovo ispričam...

Takve su bile večeri u isturenoj, maloj inžinjerijskoj bazi. Sve je zavisilo od toga da li je Haso nešto odradio tokom dana. Ako je bila tura, ili bar pet litara nafte za šteka, onda fešta. U protivnom tuga, pa u krevet. Jedino što je bilo zagarantovano svaku noć to je spavanje kao u sauni. Sutradan su Tvrtku dali zadatke, njegovo je da spremi drva za jutro, da napravi čaj i postavi doručak.

Poslije večere da opere suđe. Posao je shvatio ozbiljno, pa je cijeli dan radio i uspio je da uredi logor, označi mjesta za parking. Drugi dan je već imao vremena da obiđe uži, a treći dan i da načne širi zavičaj. Prošao je oko sela, vidio je usamljene katune, stada i ponekog čobana. Nešto dalje, iza trećeg brda, iza Dugog polja, počinjale su nepregledne šume. Već se mogao orijentisati gdje su linije razdvajanja, gdje ne smije ići.

Zalazio je u šumu, brao i ispitivao biljke, tražio paparati zbog kojih je izgubio toliko vremena. Bogat svijet flore i faune i onda čudo, ide prema lisici ili srni, a ona stoji, ne bježi.

Sretao je lisice koje su bjesnilo imale, kojima nije ni prići smio. Ustvari, naučio je još neku lekciju: nema rupe u koju mogu životinje da se uvuku a da tamo čovjeka nema i da nema eksploziva. Bila su uništena životinjska staništa.

Pred spavanje Leka ga zovnu, izdvojiše se.

- Ujutro nam dolazi smjena, ideš li kod mene?
- Ne znam, ja bih ostao, ako može.
- To moramo pitati komandira koji će ujutro doći. Taleta si oduševio. Samo da znaš, sutra će seliti logor, ovaj Crveni klanac smo završili, sad će se raditi pet kilometara dalje, pa se i logor pomjera. Ti odluči, a i Emina te poselamila...

Dođe smjena poslije doručka, komandir Semiz se obradova da Tvrtko ostane. I onako mu je ljudi falilo.

Pozdraviše se.

Hase nema, on je još noćas sa "dajcom" utek'o.

Dizalicom su natovarili kontejner na kamion i kolona se zaustavi tek na mjestu gdje je planiran logor. Dok oformiše novu bazu i mjesto za spavanje, bilo je vrijeme za leći.

BESJEDE

Baza ne može na boljem mjestu biti.

Donja strana prema cesti u suncu, a gornja u hladovini od visokog drveća, pa mali izvor, koji čini okrugli bazen, dovoljan da se gaće mogu pokvasiti. Između dva sela, a po međama iznad puta, nekoliko planinskih koliba. Još su sada i radovi malo dalje, da se inžinjercima ne isplati na ručak dolaziti, nego konzerve sa sobom nose.

Iz ove smjene često bi razgovarao, a i posao ga je spajao sa malim Omerom. On je bio Taletov sin, pa su ga vodili kao kuhara. Dobar dečko, ali pravi Hercegovac, sve zna. Imali su poljski vojni telefon i on je bio priključen na deset kilometara dugu žicu. Sve jedinice Korpusa su bile uvezane. Omerica spajao telefon, pa nekako izmiješ'o žice i spojio telefon preko velikog agregata. Kad su navečer upalili agregat zbog osvjetljenja, cijelom dužinom žice, od deset kilometara, ko je telefon držao struja ga je bacila.

Sutradan došli bezbjednjaci da ispituju "diverziju". Morao je Tale dolaziti da to sredi, preko ljudi. Tvrtko bi ponio ćebe, pa bi negdje legao na uzvišenju, uzeo svesku, pa se prisjeća latinskih naziva i bilježi biljke. Ovo

mjesto mu posebno drago, oko njega nepravilno razbacani kameni stećci, čuvari vremena.

Pedesetak metara od njega, stariji čovjek u polusjedećem položaju čuva pedesetak ovaca. Cijeli dan se ispod oka gledaju i predveče svak' na svoju stranu.

Ujutro onaj dedo došao ranije.Tvrtko pored njega sjede na deku. Predstavi se kao Suljabegović iz Kalinovika.

- Ja sam Rašid, iz Gornjeg sela.

Cijeli dan su šutili, ni riječi. Tvrtko je upisivao biljke, uz svaku je pisao detaljan opis. Dedo je čakijom zasijecao štap. Samo bi povremeno digli glave prema cesti i propratili nekog iz sela ili neko vojno vozilo. Tvrtko se spremao da pođe, a starac mu se obrati:

- Šta ti radiš?
- Hoćemo da vam napravimo put.
- Da Bog da!
- Vidiš Dedo da radimo, pa ćemo i završiti...
- Moj sine, onu državu napraviše 'nako pošteni ljudi, pa na šta izađe... A ovu započeše ovakvi lopovi, na šta li će ovo izaći?

Sutradan je Tvrtko došao ranije, pa na isto mjesto sjeo. Dedo Rašid stigao za njim, ali ne prilazi. Sat vremena okolo hoda i tek onda sjede. Iz torbice vadi pogaču, sir, kajmak i kiselo mljeko:

- Hajde da jedemo.

Tvrtko je već doručkovao, ali neće da odbije, pa uzima zajedno sa dedom. Kad završiše Rašid smota i zapali cigar, skoro zažmirio i gleda pored sagovornika:

- Beže, nešto sam te stijo pitati. Vidim da pođehkad doćerate drva, a ja i nana sami, nešto mislim znamo se, pa da i meni doćerate koji metar i ja janjadi imam...
- Moram pitati komandira.
- Znači more....
- Ako komandir odobri.

Dedo Rašid se onda raspričao, govorio je o mještanima, o ofanzivi koja je prošla....

- Vjeruj mi, beže, da su oni četnici pošteni, u mene u vodenici bio gunj i nisu ga odnijeli, a onda došli ovi naši i žrvanj mi odnijeli. To je onaj veliki okrugli kamen, što melje...Tamo ima selo, zove se Umoljani, u njemu mala drvena džamija, sve zapalili, nju ostavili, kažu vojvodu liječili u njoj kad je bio dijete. Nije dao... A ti, imaš li curu?
- Nemam.
- Znaš šta, sve je Bog dobro pored'o na ovom dunjaluku, samo da je okren'o ono kad moreš i kad ne mereš. Evo, tebi bi bilo bolje da ne mereš, mi stari ljudi, sami i besposleni, trebalo bi stalno da moremo, razumiš? Brate, život da iskoristiš... Znaš šta sinoć pričaju u selu? Sve iznad šeset godina digli u civilnu zaštitu. Eno Smajići za vojsku struju vode preko kanjona Raketnice, to ni Franjo Josip nije mog'o, a druga grupa pravi školu na Trnovskoj opštini. Moj amidžić, osamdes't mu godina, kaže kad naprave školu, moraju da prave djecu, jer nema djeteta tamo. To, bolan, ovi opštinari izmišljaju da hi u vojsku ne

dignu... a još koju paru uzmu. I još da ti ispričam živu istinu, a ti mi vjerovati nećeš. Dovlače opremu za vojsku na Treskavicu i gore do vrha, je'no kilometar, ko uz nos i civilna zaštita nosi i konji nose. Kunu mi se ozbiljni ljudi, neki konj iznio pet puta i doš'o do litice, pogled'o dolje i hooop, skoči, ubio se. Očiju mi... Izašla gori grupa Sarajlija, svi hoće da im hranu nose. Dadnu da smotaš neki duhan, pa ti dođe veselica, k'o da si litar rakije popio, sve ti smiješno, a moreš hodati... Imam ja brata blizanca, Rasim Lukomirlić...

- Ma je li to profesor Rasim?
- E baš on, eno ga gore na onoj kosi. Ono je njegov katun. Kako se zaratilo, doš'o iz Sarajeva i sam gore i ne silazi u selo.
- Što mu vi ne odete?
- Mi ne pričamo četeres godina, on je budala, da znaš, nema veće budale od školovane budale.

Tvrtko ga više nije slušao. Profesora Rasima jako je cijenio, držao je katedru na Poljoprivredi, predavao je sociologiju, on je bio jedan od studenata koji je išao da sluša njegova predavanja. Brzo se pozdravi sa Rašidom pa krenu.

- Nemoj zaboraviti na drva...

U logoru se nije usudio da komandira pita za drva, za dva dana dolaze Leka i Haso pa će to s njima završiti.

Brzo je obavio svoje jutarnje obaveze i požurio je preko livada u pravcu katuna, što mu ga je jučer Rašid poka-

zao. Kad stiže, na njega zalaja pas pa stade i opasno reži, smiri se kad izađe domaćin. Profesor Rasim je bio u safari košulji. Na glavi slamnati ispucali šešir.

- Izvolite mladiću, šta ste trebali?

Tvrtko se zagleda i vidje da je profesor kopija brata, samo ima uspravno držanje.

- Profesore, ja sam bio vaš student, čuo sam da ste ovdje i svratih da vas pozdravim.
- Ko ti je rekao da sam ovdje?
- Vaš brat Rašid.
- Jeste li prijatelji?
- Nismo.
- Onda sjedi!

Profesor ga je ispitivao o svemu - gradovima, ljudima, putevima, porodici.

Tvrtko mu je pričao, a volio bi da profesor priča, a da on sluša. To na kraju i reče:

- Dobro, sad ćeš mi ispričati svaki detalj poznanstva sa mojim bratom, a ja ću ti objasniti šta je seljačka demagogija.

Tvrtko mu ispriča svaki detalj i svaku riječ dvodnevnog druženja.

- E vidiš kolega, kada si ti prilazio njemu, on je bio oprezan, mislio je da hoćeš nešto da mu tražiš, pa je čekao, ispitivao, i kad je uvidio da ti nećeš ništa, onda je počeo da gleda šta će on uzeti od tebe. Njemu sve treba. Kada on tebi prilazi, ne prilazi direktno, nego okolo, a onda te nečim podmićuje, cigaretom,

bilo čim, eto, ti si doručkovao. Kada uzmeš, to mu daje pravo da pita, pa ti podilazi sa "Beže" i onda traži drva. Poslije ti priča najintimnije priče, kao da ste stari prijatelji. Da to ovjeri... Pazi, rekao je da ima jagnje, ali ništa više. To je uvod u demagogiju. Zbog toga ja i ne idem u selo...

- Profesore, gdje vam je porodica?
- Nisam se nikada ženio!
- Kako se hranite?
- Od amidžića snaha mi svaki dan donosi varivo, pitu, mlijeko. Ja ponekad ukiselim.

Pokazao je profesoru herbar bjelašničkih biljaka koje je sakupljao, te opisno redao.

- Hvala Bogu kad nekoga i nauka interesuje. Hvala vam, kolega, i navratite.

Time je i završen razgovor i gostu je jasno rečeno da je vrijeme da ide.

Spušta se logoru, pokušava da shvati profesora, ali ništa ne razumije.

Konačno sutradan dođe i njegova smjena. Leka ga poljubi i dade mu zavežljaj, reče da mu je Emina poslala pitu jabukovaču. Donijeli od kuće svega pa im se danas i ne radi. Obećavaju Taletu da će sve sutra nadoknaditi, pa zasjedoše. Haso uze "dajca", kaže samo jedan krug da napravi. Tvrtko ga zamoli da dva-tri metra drva nabaci za dedu Rašida, još reče da je jagnje obećano.

Leka ga poželio, pa ga grli, a Tvrtko im priča ono što je od dede Rašida čuo. Pijucka se pa se lako i nasmije.

Kad se "dajc" parkirao, već se pjesma orila. Haso preuze pročelje stola, donio teleći but, kaže zamijenio ga za konzerve.

One priče koje je Tvrtko pričao obrađene, sa pola teksta neizgovorenog.

Haso priča naglašavajući "one stvari". Nema smijeha dok se ne pretjera.

- Znate da imam dole u selu djevojku, ozbiljna veza, posto sam osjetljiv ko lane. Volim je...
- Šta ti je sa onom iz Tarčina?
- Ljudi, nećete mi vjerovati. Prošle sedmice ja s njom na "dajcu". Ugašen motor, tol'ko se ona zapalila, ugrijala haubu, da se ventilator upalio i počeo hladiti motor...

U pauzi ga Tvrtko upita je li odvukao drva.

- Jesam, otiđi sutra i dovedi janje.

Ujutro Tvrtko krenuo do dede Rašida, vidi ga na brežuljku, pa krene njemu, a dedo gleda u zemlju i okrene sa stadom na drugu stranu. Opet Tvrtko pokuša da mu prepriječi put, a dedo na kontra stranu.

Svi večeraju, al' Haso ne dade Tvrtku da jede.

- On će janjetine!

Sutradan vidje Rašida kod stećaka i čim krenu prema njemu, dedo pokrenu stado... Okrenu se i on i krenu kod profesora. Pas ga prepoznao, a i profesor ga zovnu u katun. Polovina kolibe kao prije sto godina. Ognjište na sredini, verige i klupice, a druga polovina sobica, knjige, fotelja i krevet.

- Sjedite kolega.
- Profesore, htio bih da vas pitam, po onoj demagogiji... Pa ispriča kako ga Rašid ne gleda i izbjegava...
- Ah, dobio je šta je htio. Pošto je strašljiv, gleda pred sebe. Seljak bježi dok ima gdje, kad nema gdje tek onda je opasan. Kad griješi, glavu pobode. Doći će kad mu bude nešto trebalo, a za jagnje sam ti ranije rekao.

Pili su čaj, od stotinu trava, kako profesor kaže. Tvrtko ga iznenadi pitanjem:

- Izvinite, zašto ste ljuti na svog brata?
- Malo je nekulturno da me to pitate kolega, ali ispričat ću vam... U kući petero djece - tri sestre, Rašid i ja. Poslije četiri razreda u selu, otac je odlučio da ja idem dalje u škole, a Rašid da ostane, imanje da radi i vodi. Školu sam volio, dobio stipendiju, fakultet, magisterij i doktorat. Počeo sam raditi kao profesor, a tada se Rašid posvađao sa ocem i dođe kod mene. Nije ništa htio da radi, udružio se sa nekom bandom i djevojke u krevet vodio, obećavao upis moje ocjene. To se brzo pročulo. Pozvan sam na odgovornost i izbačen iz Saveza komunista. Otjerao sam ga na selo, a on mi više nije dao da dođem kod roditelja. Na fakultetu su me ostavili, ali se nikad nisam nijednoj ženi približio. Poslije smrti roditelja kupio sam ovo ovdje. Sve ovo što očima vidiš poslije rata će sto maraka vrijediti. Evo sada momci ginu za ovo. Ja sam star i došao sam ovdje da umrem. Ljudi umiru sami

... al' imaju snove... Odavde vidim onog mog brata i sretan sam. A ti, ti se odluči, razumom i srcem, priđi nekoj grupi, ili idi i nađi svoje mjesto. Čovjek sam ne može ništa. I grah ostaje čučavac ako nema pritke...

JESEN

Tvrtko se spušta i vidi Rašidovo stado, pa pravac njemu. Dedo okrenu i htjede na drugu stranu, a Tvrtko trči prema njemu. Stiže ga i uhvati za mršava ramena:

- Stani bolan, neću ti jagnje, brat te treba. Sad ti mene slušaj.

I ispriča sve o svađi i čežnji što mu je Rasim ispričao.

- Brat te voli i radi tebe je tu!

Dedo Rašid ga gleda, pa polako krenu prema kući svog brata Rasima.

Logor je još tri puta preseljavan, Leka je odrađivao petu smjenu. Put je skoro završen, počele su pripreme za zimsku službu održavanja. Svi nešto planiraju, a on ne zna ni gdje će sutra. Noćas je bilo hladno.

Za sada je imao mogućnost da ostane u zimskoj službi ili kod Leke u selo.

Prva opcija - obezbijeđena hrana, obezbijeđena drva, ali ko će kontejner ugrijati? Društvo u deset kvadrata cijelu zimu - neprihvatljivo.

Opcija selo - hrana sadaka, drva nema, društvo dobro, opasnost od vojne policije, potpuno ovisan, nemoguće.

Znači, mora ići dalje, a nema gdje.

Gdje je do sada bio, sa svih tih mjesta je morao pobjeći. Oružje neće, u vojsku neće, znači ostaje - zbogom Balkane.

Tu, na dva brežuljka su osmatračnice UNPROFOR-a sa po dva transportna vozila. Jednom su dolazili da pomognu kad je Ramo kamion prevrnuo. Više puta je Tvrtko htio da ode do njih. Bojao se loših vijesti i uvijek je odustajao. Sada mora.

Penje se uzbrdo, selo Umoljani, ono što je džamija u njemu ostala, a onih desetak kuća zapaljeno. Na transporteru vojnik sa borbenim kompletom na sebi i uperenim mitraljezom prema njemu. Na desetak metara stade i diže ruke u zrak, kao da se predaje. Na vozilima je francuska zastava. Iz prvog transportera ga drže na nišanu, a iz drugog iskaču oficir i vojnik. Oficir manji za dvije glave od pratioca, ali mu nekako korak dugačak. Priđoše u dvije sekunde.

Pitaju ga da li govori francuski, toliko je razumio da im odgovara sa pomjeranjem glave lijevo-desno. Onda vojnik istupi i pita ga:

- Govoriš jugoslovenski? Mi smo Legija stranaca francuske vojske, ovo je narednik Mišel, ja sam Danilo. Šta trebaš?
- Ja sam Tvrtko Suljabegović iz Kalinovika. Moja majka je Njemica, otac civilni zarobljenik, a djed Rus. Predao sam zahtjev za evakuaciju...

Danilo, koji je zanosio u izgovoru, sigurno je davno otišao iz neke Yu republike, prevede naredniku šta Tvrtko traži.

Opet pitanje:

- Kome si predao zahtev?
- Kapetanu, unproforcu u Holiday Inn-u u Sarajevu.
- Brate , to njima nije bitno, nego ko su, Francuzi, Englezi, Nemci, oni su ti svi za sebe... - Njemci.

Opet prevođenje i ispitivački pogled oficira:

- Nemci su na Igmanu, što tamo ne odeš?
- Ne smijem.

Po tome kako je rečeno, svi shvataju, pa narednik daje instrukcije...

- 'Ajde da ti popišemo podatke, a narednik će od komande tražiti odgovor.

Onda desetine pitanja. Legionari ispituju i zapisuju, a Tvrtko im daje precizne odgovore. Tvrtko je Danila pitao odakle je, kako se preziva, a on sve ignoriše. Na kraju reče da je iz Slovenije, ali očito laže.

- Sledeći utorak, za pet dana dođi ovde i dobićeš odgovor.

IŠČEKIVANJE

Jedva dočeka da ode od ovih opasnih tipova. Na samu pomen Legije stranaca prva asocijacija je da je to sastav bjelosvjetskih prijestupnika, koji ulaskom u francusku vojsku dobijaju drugi identitet i azil.

Vratio se u logor, nije nikome pričao o svom odlasku.

Omerica je našao curu u Lukomiru, pa je koristio uticaj svog babe i stalno bio odsutan. Morao je da ga zami-

jeni u svim poslovima. Sada mu je to i odgovaralo. Već je bio naučio inžinjerce da bere i da im sprema šumske jestive biljke, a sada je vrijeme gljiva, prava gozba.

Osvanuo je konačno i utorak.

Malo je doručkovao i odmah krenuo legionarima. Ispred transportera ga je čekao narednik. Raskoračio se, ruke spojene na leđima, beretka duboko na čelu. Zagalami i Danilo dotrča, te mu reče par rečenica, a on prevodi:

- Sada je devet sati. Ti si rano stig'o. Sedi tamo pod ono drvo, doći će Nemci u dvan'est sati.

Sjedio je desetak minuta, počastiše ga lanč-paketom i "Coca-Colom". Otvorio je da bi se malo zabavio. Narednik i polovina osoblja sa jednim transporterom odoše u patroliranje. Čim su otišli, oni ostali poskidaše pancire i šljemove. Danilo priđe i sjede kod njega, uze mu onaj herbar i lista. Tvrtko mu reče da je on profesor, a Danilo prije toga namršten, sa misijom da ga prepada, sada mu priča kako je on u osmom razredu skupljao herbar. Išao je na Avalu i na Bežanijsku kosu, tražeći biljke.

- Znači, ti si Beograđanin, odakle u Legiji?
- Mladost-ludost. Nekoliko sranja i onda, zakači se za voz pa u svet.
- Kako vam je u Bosni?
- Dobro. Čudna je ovo zemlja. Svugde u svetu smo plaćeni da ubijamo, u Bosni kontra, ovde smo plaćeni da sahranjujemo. Nije ti jasno? Naprimer, budemo u Nikaragvi ili Ruandi ili kako se zovu, i tamo

ratuju dva plemena kalašnjikovima i kopljima. Mi stanemo među njih i kažemo: "dosta je, sad se pomirite". Oni se pomire i nas napadnu. Jednom smo ih čekali sa pet mitraljeza, ubili smo ih preko hiljadu. To je brate brdo leševa. Kažem ti, ubijamo. Ovde nam lokalne vlasti plaćaju da kopamo i vadimo leševe, pa ih razasipamo ili sakrivamo. Sakrivaju ona brda leševa. Dva puta smo kopali rupe mašinama da istresu otpad iz Evrope. Bog zna šta je. Ovde je veća lova, ali veruj mi, ovi moji više bi voleli biti ubice nego grobari... - Ideš li kući?

- Keva i ćale su me se odrekli, nemam ja nikoga. Onog malog narednika bi rado utepo, a gde ću...

Danilo ode, a na mjestu gdje mu je čizma bila Tvrtko nađe paprat mealeonis, koja nikad nije viđena gdje su ljudi nastanjeni. Pažljivo je spremi u teku.

Dođe narednik, iza njih dođoše i Njemci sa prevoditeljicom. Jedni od drugih se okreću, vidi se da došljaci preziru prostakluk, a domaćim se gadi uštogljenost. To u stvari samo tako izgleda. Ne vole se oni zbog Hitlera, Napoleona, zato što je francuski plemić, prije deset vijekova oženio i tukao njemačku groficu. Ne vole se što su komšije i rivali.

Opet su stavili pred Tvrtka gomilu obrazaca, a prijatna gospođica Ena mu prevodi. Sigurno je trajalo sat vremena dok je popunio sve papire. Kada je završio, priđe mu njemački oficir i ispriča priču od koje je razumio her i frau. Ena nastavlja:

- Gospodin oficir vam čestita, dobili ste vizu za Njemačku. On vam kaže da su vas tražili i da vaša majka svakodnevno šalje pisma, tako da imamo nalog iz Konzulata Zagreb ali i iz Bundestaga, da vas prebacimo u Berlin. Za četrdeset pet dana će sve formalnosti biti završene. Dođite dvadesetog decembra u Sarajevo, u hotel u kojem ste već bili i za Božić ćete biti sa svojom majkom. Vaša majka vas pozdravlja, ona je sada dobro i nalazi se u klinici "Urlaub". Čeka vas. Vidimo se dvadesetog. Oficir želi da vam čestita ... Tvrtko ustade i pruži ruku. Njemci odmah sjedoše u vozilo, narednik ga pozdravi salutiranjem, a Danilo mu dobaci: -Srećno, zemljak.

Krenuo je prema logoru zadovoljan, konačno je imao neki plan...

HEDIJA

Poslije dva dana dođe njegova smjena.

Kao i uvijek, Leka ga je zagrlio i poljubio. Odmah se prihvatiše posla. Niko ništa nije donio od kuće. Dogorilo do nokata. Svega nestalo. Blokada sa svih strana, ne dozvoljava se ni humanitarcima da pomoć dovlače. Dok je u vrtu zeleni bilo, nekako se i živjelo. Voće izdalo, pa ni bestilja ni rakije nema. Svi zabrinuti šta će im djeca zimus jesti.

Tvrtko ode do sela Sinanovića. Selo spaljeno, a u podrumu kamene kuće Aljevića bez krova ima trgovina,

piće, keks, cigarete. Što mu je hosovac ostavio onih stotinu maraka, došlo na red. Izvadio i kupi litar rakije, jedan "York" i filovani keks. Sve pedeset maraka.

U povratku je sreo dedu Rašida i prvi put ga ne izbjegava nego ide direktno njemu. Kao prijatelji se selamiše, pa ga Tvrtko pita za Rasima.

- Svaki dan mu odem, a i on meni siđe. Dođe, pa čuvamo ovce, pričamo isto k'o djeca kad smo bili... Dijete i staro, to ti je isto. Fala ti sine, ja mislio da si i ti gradski jalijaš, nisam znao, poslije mi Rasim prič'o. Sad se vidi da si škole izučio. Kažem ti ja, škola i đubre nikad izdali nisu... A đe si ti bio?

Tvrtko mu ispriča da je tužan, jer su mu prijatelji jako zabrinuti, familije im nemaju šta jesti. Išao da kupi litar rakije, da ih malo oraspoloži kad dođu s posla.

- Juče sam ja tele klao, pa dođi uzmi.
- Nemam para.
- Neću ti para, dođi i nosi.

Tvrtko se zahvali, reče da mu ne treba i krenu.

Radio je po logoru nekoliko sati. Omerica nije ništa radio, pa je uvijek poslije njegove smjene bio javašluk. Poslijepodne dođe momčić iz sela, predstavi se da je Rašidov unuk i iz vreće izvadi teleći but, kaže posl'o dedo. I ode.

Uzeo je najveći lonac, isječe onaj komad pa na vatru. Samo je dodao povrća i soli. Uspio je skuhati prije nego su se inžinjerci vratili i onda sve sklonio iza logora.

Za večeru riža, solo. Svi šute. Jedino Haso žali se da više nema kome drva odvući. Tvrtko izvadi kutiju cigara

i dade svakome po jednu. Kad popušiše stavi pred njih onaj lonac pa dodade Leki bocu, a Taletu keks. Haso vrišti, krsti se, na kraju se pope na "dajc" i okuiše ezan. Planina odjekuje od njegove vriske. Malo treba da nekoga puno obraduješ, kao što je još manje potrebno da ga nasekiraš. Dan prije nego će se smjena završiti, Tvrtko pozva Leku i ispriča mu za susret sa Njemcima i da je odlučio da ide. Ljudina šuti, zaglio ga. Suze mu u očima.

- Ja mislio da te ženim u selu. Ako hoćeš ostani kod mene. Očiju mi, dok budu moja djeca hljeba imala, imaćeš i ti... Sutra idemo u selo da se spremiš i odmoriš, pa nema ni mjesec do puta.

AŠIKOVANJE

U selu sve isto.

Leka mu nanio drva i donio najveću tepsiju pite. Amidžina vikendica u sred sela, pogled na cijelu kotlinu, pa niko ne može hodati u selu a da ne bude primijećeno.

Na prelo mu došla sva omladina iz sela, a cure hurmašice napravile. Emina donijela veliku džezvu kafe. Tvrtko od Hase naučio nekakvih priča pa sve od smijeha odjekuje. Došli i oni momčići provokatori, pa se trude da domaćinu ugađaju. Jedan od njih je čak i simpatičan, Hajro se zove. On je i donio nevjerovatnu vijest. Prvo ih je sve natjerao da se zakunu da neće nikom reći.

- Vi znate da ja hodam dole oko vojne policije. Spremaju oni akciju juče i ja, malo- pomalo, sve saznam.

Pošto ne mogu da dovuku pomoć narodu, oni UHC, kako se zovu, bacaju pakete hrane iz aviona. Ovi policajci imaju zadatak da okruže teren i ne daju nikome da uđe ni izađe iz kruga. Po kosi se vatre nalože da oni odozgo znaju gdje će bacati. Danas mi priča Azem Ramizov, on sinoć iš'o, svega bilo.

- Gdje bacaju?
- Od Luke do Oštrog, iznad Stojanovića.
- Ko će sutra da idemo? - viče Emina.

Svi zagrajaše, a Hajro promrsi za sebe:

- Da majci, ako Bog da, brašna donesem...

HOLTANJE

Sutradan poslije ručka, bolje reći predveče, skupili se omladinci, svi nose prazne ruksake na leđima, kape i rukavice, pa u kolonu.

Do odredišta oko pet kilometara.

Idu prečicom, na čelu Hajro, za njim Tvrtko, pa Emina... Dogovorili su se da idu na brdo Oštro. Moraju požuriti da prođu prije što se policija rasporedi. Stali su da malo odmore i odozgo vidješe kolonu policajaca, pa prekidaju odmor i nastavljaju. Na brdu se uvukli među dvije velike stijene i čekaju.Vrijeme prolazi, ko ima izvadio hrane i dijeli da svakoga zapadne. Gdje god Tvrtko stane, priđe mu Emina. Priča mu da joj je hladno, kao hoće da je ugrije, a on se smješka i pravi se da je ne čuje. Bliži se i ponoć, polako se spremaju da idu kući, neko

šapće da Hajro hoće slagati, a onda se nešto čuje i sve jače brunda. To su sigurno bili avioni, šute, ne dišu i slušaju. Na nebu svijetli, kao svici i sve veći i veći. Krenuli su prema dole, gdje im se učinilo da žaruljice idu, možda ih je bilo oko stotinu. Dođoše do prve obilježavajuće vatre, a onda duu-duddu-du... svi zalegli.

Prvi skoči Hajro.

- Eno ga!

Na pedeset metara od njih nešto svijetli. Tvrtko priđe, na livadi ogroman paket, a oko njega dvadeset metara prečnika padobran. Rasjekli užad, a na paleti u vrećama dvjesto kilograma brašna, dvjesto litara ulja u kantama, odozgo šećer, slatkiši, so, garderoba... malo dalje još jedna svjetiljka. Tvrtko je uze, to je bila sonda koja svijetli trideset minuta. Na ovoj paleti brašno, ulje i paketi koje su pakovale porodice za "Caritas", a u njima svega. Zabavljaju se, otvaraju kao djeca, dok neko ne spomenu policiju. Kupi u ruksak i bježi.

Na putu ka selu naiđoše na uvalu potpuno bijelu. Kad su prišli Tvrtko shvati padobran se nije otvorio, pa se zakuhalo ulje, brašno i grah.

Svanulo je kad su ulazili u selo. Tvrtko pokuca na Lekina vrata i pred njima ostavi pola vreće brašna i pun ruksak namirnica. Ode da spava, kad se popodne probudio, pola sela krenulo prema Oštrom.

Sutradan priča kako je paket pao na Smajinu štalu, pa mu dali cijeli paket da to kompenziraju. Sve više ljudi ide na holtanje ili u pakete, kako ko zove. Počele gore

svađe, iza svakog drveta neko se ljubaka. Narod obezobrazio, policija počela pucati i kuće roviti, pa kome nađe više od deset kila brašna ili dva litra ulja, sve mu oduzimaju. Hajro svaku noć ide, svrati kod Tvrtka ujutro da zapali i da se ugrije. Donio bi nešto od hrane, čokolade...

U selu počeo novi biznis, svileni kanap od padobrana se koristi da se stoka veže, a od platna nema šta se ne šije - jakne, uniforme, košulje, gaće...

Popodne ga pozva Emina i zamoli da i on ide s njom večeras u pakete. Prvo je odbio, ali se sjeti da bi trebao prije puta Leki donijeti namirnica. Pristade.

Leka je samo jednom išao, to jutro je donio preko sto kilograma.

Ekipa se sprema u holtanje, a policija opkoli selo. Kuću po kuću pretresaju i iz svake nešto iznose od noćnog plijena i tovare na kamion. Kada su došli do Hajrine kuće, svi su očekivali da će kamion napuniti. Skoro ništa ne nađoše. Poslije im je Hajro pričao da je sve sakriveno.

- Babo je sve sakrio. Dvjesta litara ulja sasuo u bojler, pa kad majka pitu pravi, samo izvuče tuš bateriju i jufku poprska... Nikad ga naći neće.

OPROŠTAJ

Tvrtko opet krenu prema Oštrom. Emina ne ide za njim, već do njega. Sad ih je bilo puno, više od pedeset, žena i starijih ljudi. Nisu mogli razgovarati.

Noć da Bog sačuva.

Prvo je policija pucala, pa su došli i izdegenečili koga su stigli, a onda su pucali i u ljude. Paketi su pali, ali niko nije mogao prići.

Onda dođe vijest da je paket pao i ubio nekoga. Poslije rekoše da je to bio Hamedov babo Salko. Konačno krenuše prema selu. Emina nešto priča, Tvrtko šuti. Na kraju ga uhvati za ruku i povuče sa puta.

- Što si, bolan, takav? Je l' ti se ne sviđam?
- Sviđaš...
- Pa što me ne zagrliš, ne poljubiš?
- Ne mogu...
- A što?
- Zato što prekosutra putujem, idem za Njemačku...
- Povedi me...
- Ne mogu...
- Onda, provedi sa mnom jednu noć...
- Neću, neću da te povrijedim...

Emina vrisnu i otrča pred njim prema selu.

Nije izlazio iz kuće, planirao je ujutro rano da siđe dole do Ovčara i da proba uhvatiti neki prijevoz.

U prvi mrak dođe mu Leka. Nosi u ruci vješalicu sa garderobom, u drugoj ruci kožne duboke cipele.

- Nećeš ti meni svakakav u svijet, hajde da vidim kako ti stoji. Tvrtko obuče pantalone, malo široke, što riješiše kaišem, bijelu košulju, crveni džemper i skijašku jaknu. Cipele malo velike, taman za vunene čarape.

- Odakle ti ovo?
- Ništa me nemoj pitati, a vidi ovo...

Tvrtko uze papir, objava za putovanje, na ime Jusufa, na relaciji Ovčari – Sarajevo. Skoči i poljubi ga:

- Hvala ti velika, ovoga sam se bojao. Valja mi preko punktova.
- U komandi mi nisu mogli dati objavu na tvoje ime, a ja uzeo na sebe. Kad misliš da idemo, i ja ću sa tobom do ceste, da te smjestim u neki kamion.

Dok se njih dvojica dogovaraju, dođe i društvo iz sela. Na vrata prvo pokuca pa uđe Hajro. Ispod jakne izvadi rakiju, iz džepova vadi kafe, čokolade... Nasuli po rakiju i nazdraviše.

Kolona omladine ulazi i svako nešto nosi i sjeda. Emine nema, nije došla. Leka još jednu nasu i pođe:

- U šes' dolazim po tebe.

Kad nema starijih maske se skidaju. Momci i cure se oslobodiše. Ko je šta donio, stavio na sto. Svi znaju da nešto nije u redu kad Emina nije došla.

Da prekine tišinu, Tvrtko upita Hajru:

- Zar nisi na poslu, i noćas padaju paketi?
- Đe ću ići da jarana ne ispratim?
- Da se nisi prep'o, počelo se ginuti, ubi čovjeka paket, kako se ono zove?
- Salko, Hamedov babo... Onaj Hamed je lud, skočio na paket i rek'o policiji da je paket njegov, pitali ga što, a on veli: "Eto mi babe pod njim". On čuo kome se šteta napravi da mu se paketom nadoknađuje.

Sjedili su do ponoći, ali je cijelu večer nešto bilo nedorečeno i visilo je u zraku.

KAMBEK

Skoro da nije ni spavao.

Obukao se, sve novo na njemu. Sjeo i čeka Leku. Spakovao u ruksak samo nove cipele i herbarijum sa Bjelašnice. Sve ostalo oprao i ostavio. Cokule spremne za puta. Preostalih pedeset maraka stavio u džep.

Leka kucnu i odmah se okrenu da idu, o rame objesio sportsku torbu. Tvrtko za njim trčkara. Kod Inžinjerijske komande Leka mu šapnu da ga sačeka. Vrati se za dva minuta.

- Što si to bio u komandi?
- Prijavio se da odoh u Sarajevo, mor'o sam kad sam im dozvolu tražio. Ja ću s tobom dok ne budem siguran da ne'š nekom ko me zna dati objavu Jusufa Lakića.

Hodaju i šute.

Tvrtku se sad i ne ide.

Ovdje sigurno ima neko ko ga voli.

Opet ne zna gdje ide i opet bježi.

Leka gleda u asfalt, od jutros ga nije pogledao u oči. U Podorašcu policajci stoje pored rampe, ali na putu prema kasarni.

- Momci, hajte molim vas, zaustavite nam nešto. Momak im'o smrtni slučaj.

- More za tebe Leka, šta god hoćeš.

Policajci stali na sred puta i čekaju. Odozdo juri džip i jedva uspješe da se sklone da ih ne zgazi. Tek za jedan sat dolazi kamion, šleper. Zaustaviše ga, debeli bradonja sam.

Policajac pođe da ga upita za prevoz, a Brada će:

- Guten tag.

- Švabo, jebem ti... Zna li ko njemački?

Leka priđe, pa pokazuje na Tvrtka i sjedište suvozača, pa onda rukom naprijed.

- Sarajevo, Hrasnica, O.K.?

- Ja, ja... O.K.!

Onu sportsku torbu skide i stavi na sjedište, zagrli Tvrtka, a suze mu klize niz obraze, pođe nešto da kaže, al' mu stade riječ u grlu.

Tvrtko onih pedeset maraka zgužva i zgura mu ih u džep. Kolos ga uhvati ispod pazuha i diže ga, poljubi i stavi na sjedište u kabini. Stoji pored kamiona i samo jednom na djelić sekunde pogleda ga u oči, zino da nešto kaže, a ne može...

- Leka,vidimo se...

- Nikad više...

Zalupi vrata tako da Švabo nije znao da krene. Tvrtko ih otvori, pošao da iskoči, gleda za Lekom, a on se vraća nazad, upravio, stavio ruke u džepove...

- Volim te, amidža! - dere se Tvrtko.

Leka stao i drži novčanicu u rukama. Policajac prigura vrata i Švabo jedva dočeka da krene.

Tvrtko poče plakati.

PREVARANT

Priljubio obraz uz staklo. Sad mu sve poznato, svaku kuću zna.

Gleda prodavnicu koja zbog veresije propade, pa Zekinu bolnicu, heliodrom, silos u Tarčinu, Pazarić i polako uz Igman. Preko Igmana se voze i stadoše u kolonu. Ispred njih desetak kamiona. Tvrtko bi da pita nešto Švabu, a on samo ponavlja:

- Ja , ja ...niks fršten...

Izađe da se raspita što stoje, pa mu objašnjavaju da puštaju kamione po pravcima, svaka četiri sata kažu ne puca, održavaju se mirovni pregovori.

Uđe u kabinu i Švabi objašnjava: "Cvaj sat" i pokazuje na ruku gdje bi sat trebao biti.

- Ja , ja , niks fršten.

Uskoro nastaviše dalje.

Spuštaju se osmicama, u po bijela dana, nevjerovatno. Dole sve izgleda pitomo. U Hrasnici Švabo nastavi voziti i tek parkira u Sokolović Koloniji.

Tvrtko uze ruksak i torbu i iskoči.

- Aufiderzen, Švabo.

- Doviđenja.

Tvrtko zin'o u nevjerici.

- Allahimanet - potvrđuje "Švabo".

- Prevarantu!

- Ovako je lakše...

TUNEL

Sokolović Kolonija k'o Baščaršija, stotine radnji i dućana. Ove im "švabe" dovlače, a iz grada kupci u neprekidnoj koloni dolaze. Kakva čaršija, ovo je k'o Trst u najboljim danima.

Kod zadnjih kuća iskopana široka tranšeja. Ako je ona trgovina tamo bila maloprodaja, onda je ovdje sigurno veleprodaja. Roba se donosi u paketima i slaže na mala kolica na tračnicama, kakva je prije rata u Pionirskoj dolini viđao.

Pođe u tranšeju. Policajac zagalami, pa ga strese:

- Đe si poš'o, sad roba ulazi. Iza šest sati će puštati!
- A koliko je sad?
- Dva, i kad budeš dolazio, idi u onu drugu tranšeju, ova je za robu.

Odmah pređe u pješačku. Tamo već čeka dvadesetak ljudi. Čučnu, hladno je, ne može da izdrži. Do njega ljudi jedu, pa i on otvori sportsku torbu. Unutra veliki okrugli hljeb, kantica sira, tegla kajmaka i na kocke poslagana lijena pita. Poče jesti hranu polako, zalogaj po zalogaj, uživajući. Mrak pada, a oni još čekaju.

Okolo pričaju da je roba prošla i da treba da počnu puštati. Onda opet kažu da je došao još jedan kamion... Odjeknuše rafali. Niko ne zna šta je. Svi zalegli i čekaju. Izvještač se brzo snašao i kaže da se sarajevski bataljon vraća sa Igmana i policija im ne da da prođu prije robe.

- Ko puca?

- Igmanci, nisu valjda Japanci... Sljedeći izvještaj je glasio: "Prođoše Igmanci"!

U međuvremenu se toliko ljudi skupilo da Tvrtko nije ništa vidio. Pa poče guranje prema naprijed. Svi psuju, nose lomljive namirnice. Dok iza njega jedan debeli nije nokautirao jednog krezavog, nisu se smirili. Prošla je ponoć, počeli su da se kreću prema tunelu.

Iz tranšeja ulaziš u kuću. Tu vojna policija detaljno pregleda svakoga, rove i stvari i prepipavaju ljude. Oduzimaju šta procijene da imaš u većim količinama. Posebno je na meti alkohol.

Ljutito i energično oduzimaju boce, pa ih pred očima nesretnika prosipaju u sudoperu, a flaše pored. Poslije je Tvrtko od Nafeta Fočaka čuo da je desno korito sudopera bilo za rakiju, a lijevo za konjak. Unutar sudopera lijevo i desno dva velika kanistera i svaka kap se toči unutra.

Prođe na Jusufove papire. Nekolika stepenika i tunel, voda do članaka. On, na sreću, nije visok, pa ide skoro normalno. Ispred njega ljudi udaraju glavom od grede stropa. Dobro je i bilo pola tunela dok su bile drvene grede, jer je na Igmanu šume bilo. Druga polovina prema gradu željezni nosači, odmah glavu rasijecaju. Sporo se kreću, stopu po stopu. Svakih pedeset metara malo proširenje, gdje stoje pumpe što vodu izvlače. Uđe da malo odmori, neće li i ovi ispred izmaći.

Pored njega prolaze blatnjavi, gazaju po vodi, svaki na leđima nosi ranac, na prsima pravi patent, kanapom

svezano pet-šest školjki jaja i one stoje horizontalno, a u rukama još zavežljaji sa namirnicama. Svaki treći ima krvavu glavu.

Tvrtko se čudi kad vidi koliko su se pojedini natovarili. Za vrat mu stalno kaplje sa stropa, a po stropu pruženi kablovi za struju i telefon i cijevi za plin i gorivo. Prava nuklearna bomba.

Mogao bi stajati mjesec dana, svi idu polako. Krenu, nema druge. Pljuska po vodi i nogama gura i lomi ono što je pretovarenima ispalo ili kad remen pukne, a neki i odbaci, da bilo šta prenese. Od pokvarenog viška smrad, da se disati ne može. Prođe malo i vidje zašto je zastoj. Stariji čovjek se ukočio od tereta, pa ga svi prekoračuju. Kad naiđe pored, uze mu ranac, a i drugima se sažali, pa na kraju i djeda pridigoše. Pred kraj tunela i on zastruga glavom i bilo mu je drago, mada je osjetio da ima krvi u kosi...

Tranšeja i svi se ispravili. Sačeka djeda i iskupi mu stvari.

Direkt u zgradu odakle je nekad bio start za trku preko piste.

Niko ga ništa i ne pita, izgledao je kao da ide na trening, sa skoro praznim ruksakom i malom sportskom torbicom na kojoj je pisalo "Puma". Ovako se šverceri spreme kad pođu u akciju. Put zna i nikoga ne čeka. Svanulo je, danas je dvadeseti decembar, a on je stigao na vrijeme. Kod Nedžarića se zamisli, pa okrenu prema C fazi.

Nađe ulaz od Tetke.

Pred ulazom stade, skide cokule i obu cipele. Cokule ostavi uredno uza zid. Mogu još nekom valjati.

U torbici ostavi teglu kajmaka i herbar, a u ruksak stavi hljeb i kanticu sira. Pročita na vratima Mekić, pa pokuca.

Ništa. Opet pokuca i čuje se tetka. Pita:

- Ko je?
- Ramiz ti nešto poslao.
- Koji Ramiz?
- Sestrić, Ramiz Dešo.

Tetka otvori i Tvrtko joj dade ruksak:

- Svi su dobro i poselamili su.
- Koji si ti?
- Poštar... za dobre ljude... Doviđenja.

Korača veselo dalje. Konačno je počeo i on davati i vraćati dobro dobrim. Sad se zakleo, nebo mu je svjedok, da će cijeli život pomagati ljudima. Pred "Holliday Inn" je stigao, nije bilo ni devet sati. Uputi se prema restoranu. Nema nikoga, novinari su našli neku novu zabavu. Ovdje su sve vidjeli, nismo im više zanimljivi.

Suad, naslonjen na šank, smije se, drago mu što ga vidi. Tvrtko odmah izvadi teglu kajmaka, pa mu je dade.

- Svaka ti čast, moj planinar, otkad se zaratilo niko mi ništa nije poklonio. Hajde da pijemo kafu. Pričaj mi gdje si bio?
- Nemam vremena, danas idem za Njemačku, a im'o bih ti šta pričat' sedam dana i sedam noći, ali ti bi, opet, na kraju rek'o: "lažeš!".

RJEČNIK ZABORAVLJENIH I MANJE POZNATIH RIJEČI

- **Bosna** – ime (Bosnae) samostalna država Banovina od 1154. godine. Samostalna kraljevina od 1377. godine. Prvi kralj Bosne bio je Tvrtko Kotromanić. Samostalna država Bosna i Hercegovina od 05.04.1992. godine.
- **Blećak** – simpatični naivko, dobrica na svoju štetu
- **Stećak** – srednjovjekovni nadgrobni kameni spomenik. Stećci sačuvani u BiH, ispisani su bosančicom, iscrtani likovima i ornamentima, u slavu bogumila - domicilnog stanovništva
- **Fića, Lada, Yugo, Picgauer, Dajc** – motorna vozila
- **Fast** – eng. brzo (asocijacija na hranu i život)
- **Goli otok** – jugoslovenski zatvor za pristalice ruskog režima
- **Dženaza** – sahrana, posljednji ispraćaj
- **Mejt** – mrtvac
- **Šenluk** – slavlje uz pucnjavu
- **Belaj** – nevolja, nesreća
- **Tranšeja** – vojni rov, prilaz do objekta ili oruđa
- **JNA** – Jugoslovenska narodna armija
- **Haman** – skoro, blizu
- **Lovara** – lovačka puška
- **Džej** – srpski folk pjevač
- **VA** – registracija grada Valjeva
- **NK** – registracija grada Nikšića
- **Ahbab** – jaran, prijatelj

- **Rahmetile** – za dušu mrtvoga
- **Hećim** – doktor
- **Pionirci** – demineri
- **Paštete** – u žargonu protivpješadijska mina
- **Poselamiti** – pozdraviti
- **Balija** – pogrdan naziv za Bošnjaka
- **Uščuti se** – zasmrditi
- **Baksuz** – nestaško
- **Evlad** – djeca, čeljad
- **„Pokidane veze“** – noćna ratna radioemisija Radija BiH
- **Musafir** – gost
- **Džugum** – vrsta posude
- **Kapelski Kresovi** – Jugoslovenska serija snimana u Gorskom Kotaru
- **Dimnjačar** – glavni lik serije "Kapelski Kresovi"
- **Zapaliti biciklo/gitaru** – vojničke nevaljale igre, paljenja papira između prsta dok žrtva spava
- **Muhadžer** – izbjeglica
- **F-16** – američka puška
- **M-17** – magistralni put Sarajevo-Mostar
- **Duga fali** – daska koja nedostaje i to jedna iz sastava bačve, blesav

GDJE SU NAŠI LIKOVI DANAS?

Zbog ograničenog budžeta ove knjige, ispitivanje rađeno metodom „rekla -kazala“...

- **Tvrtko Suljabegović**, vodi se kao nestala osoba. Adresa i grobno mjesto – nepoznati.
- **Stjepan**, optužen i osuđen za ratne zločine na dvadeset godina zatvora u Hagu, izdržava kaznu do 2019. godine.
- **Sejo Ponavljač**, poginuo u Kalinoviku na Bajram 1992. godine. Grobno mjesto nepoznato.
- **Dejan Debeli**, živi u Kanadi, ima troje djece, posjeduje lanac restorana, obnovio kuću u Kalinoviku.
- **Avdo iz vodovoda**, sa kompletnom porodicom izašao iz Kalinovika. Živi u Australiji.
- **Mirko Šumarstvo**, umro prirodnom smrću u Kalinoviku 2001. godine.
- **Vukota Profesor**, penzionisan, vratio se u zavičaj i živi u Crnoj Gori.
- **Ejub Vezista**, vodi se kao civilna žrtva rata, ekshumiran u jami pored Miljevine.
- **Rasimova žena - Rasimaginica**, sa djecom živi u Austriji.
- **Miralem Minobacačlija**, sretno oženjen, živi u Holandiji.
- **Šahinovi Čergaši**, Romi, osim sina Valtera, koji je nagazio na minu, svi ostali žive u Italiji.
- **Zahida Ruho**, udala se za jednog od pripadnika “Orilo- gorilo“, živi u Sarajevu.

- **Kapetan Mile**, penzionisan u činu pukovnika JNA. Živi u Beogradu.
- **Ljubiša Tabletoman**, poginuo na goraždanskom ratištu 1993. godine.
- **Meša Nagluhi**, živi sa porodicom u Tarčinu.
- **Ćaća**, sačuvao imovinu u ratu, poslije rata otvorio farmu koka nosilja. Umro 2001. godine.
- **Radun Kum**, živi sa porodicom u Beogradu, drži pečenjaru "Sarajevski ćevap".
- **Zeka Doktor**, živi u Sarajevu, porodica mu se vratila. Radi kao šef jednog odjeljenja bolnice Koševo.
- **Seka Medicinska sestra**, razvedena, sa djetetom živi i radi u Hadžićima.
- **Sestra Olga**, dočekala penziju, vratila se u porodičnu kuću u Nišu.
- **Sale Kuhar**, živi sa porodicom u Sarajevu, zaposlen u društvenoj ishrani građevinske firme „Majdan".-
- **Ešo Pomoćni**, živi sa roditeljima u Tarčinu, nezaposlen.
- **Tomislav Francuz**, poginuo kao humanitarni radnik u Avganistanu.
- **Zajko Civilna**, bio jedan mandat načelnik općine Trnovo. Živi u Sarajevu.
- **Čola Oficir**, penzionisan kao brigadir. Piše memoare u Sarajevu.
- **Memo Bezbjednjak**, poslije rata od Visokog predstavnika ocijenjen kao nepodoban za profesionalnu službu, penzionisan po kratkom postupku. Živi u selu Jabuka.

- **Muharem Logističar**, vlasnik „Muhex importa", privrednik godine 1998. za BiH. Živi u Beču.
- **Cica Sekretarica**, još neudata, živi u Vogošći.
- **Osa Komandir**, oženio se komšinicom i za njom otišao u Dansku.
- **Benis Minobacačlija**, bio zaposlen u građevinskoj firmi, umro od posljedica infarkta 2002. godine.
- **Granatica Haubica**, radi kao konobarica u okolini Goražda.
- **Huso Seoski Prevarant**, vlasnik mesne industrije. Živi u Ilijašu.
- **Ćazim Maskirni Poštar**, upravnik pošte u Međeđi.
- **Hajro Personalac**, matičar u Trnovu.
- **Midho Komandant**, penzioner i biznismen. Živi u Sarajevu.
- **Iljo Dozapovjednik**, živi u Splitu, uživa u dobroj mirovini.
- **Bakir Cigo**, viđaju ga po Italiji, živi u kombiju kao nomad.
- **Mile Srbin**, otišao za Ameriku, oženio se i živi u Čikagu.
- **Zenga Jadran**, poginuo 1994.godine.
- **Enko Mostarac**, poginuo 1993.godine.
- **Mujo Top**, obolio od najtežeg oblika šizofrenije, na liječenju u bolnici Nahorevo.
- **Leo Kama**, poginuo od vlastite bombe, igrajući se, 1995. godine.
- **Lika Praga**, umro od posljedica saobraćajne nesreće 1999. godine.

- **Sejo Slino**, prosi sa izbačenom, izlomljenom rukom, na sarajevskim raskrsnicama.
- **Hans Švabo**, poginuo na Kosovu 1999. godine.
- **Ramiz Dešo**, živi sa suprugom Aišom i djecom u Ilovači kod Goražda, kantonalni poslanik već četiri mandata, suvlasnik u poduzeću „Drinaprom".
- **Zahid Komšija**, živi sa porodicom u Vitkovićima kod Goražda, direktor poduzeća „Drinaprom".
- **Eminaga Punac**, živio kod kćerke u Sarajevu, umro 2005. godine.
- **Tetka Mekić**, umrla prirodnom smrću 2001. godine.
- **Rasema Rodica**, živi u sretnom petom braku.
- **Deljo Portir**, penzioner. Živi u svojoj kući na jednom od sarajevskih brda.
- **Alen Difovac**, asistent na fakultetu za sport u Sarajevu.
- **Zijo Vodoinstalater**, vojni penzioner.
- **Mišo Brko**, istaknuti član Stranke na vlasti.
- **Vlado Rotfajer**, vratio se u Čajniče.
- **Suad Konobar**, poslije rata okušao se u vlastitom privatnom biznisu. Trenutno radi u manjem sarajevskom hotelu.
- **Ali Arap**, suvlasnik više internacionalnih kompanija.
- **Miller Kapetan**, nepoznato. U Njemačkoj armiji ima dvijestotine i dvadeset pet Millera oficira.
- **Husica Student**, poznati sarajevski advokat, predsjednik bokserskog kluba.
- **Stoja Cimerka**, živi i radi u Sarajevu. Udata za poznatog advokata Husicu.

- **Maja Princeza**, radila u svim nevladinim organizacijama. Sada šef kabineta kantonalnog ministra.
- **Vojnik Mjeseca**, profesionalno radi kao čuvar ovaca na Vlašiću.
- **Amel Apsolvent**, ljekar u Sarajevu.
- **Saša**, hirurg u Irskoj.
- **Enver**, sanitarni inspektor u Bihaću.
- **Zolja Komandant**, privrednik, u više navrata, ispitivan i zatvaran, vezano za ratne zločine.
- **Okuka Sarajlija**, ubijen u Švicarskoj 1996. godine. Grobno mjesto nepoznato.
- **Ado Pjevač**, odlazi i uvijek se vraća u Sarajevo.
- **Edo Muzičar**, poslije teške bolesti, umro 2010. godine.
- **Žućo Kondukter**, penzionisan kao podoficir. Živi na Bradini.
- **Zijo Pilot**, penzionisani major. Živi sa porodicom u Tarčinu.
- **Ministar Bunda**, smijenjen 1994. godine, živi u Njemačkoj.
- **Haso Autoprevoznik**, ima malu kafanu u Bradini, gdje i radi. Konačno se zaljubio u svoju suprugu.
- **Jusuf Lakić**, Leka, kao bagerista, sa 170 kg umro od srčanog udara 1997. godine.
- **Selver Crni**, oženjen svojom prvom ljubavi, živi u Podorašcu.
- **Salko Bezbjednjak**, zbog nedovoljne stručne spreme, nije primljen u profesionalnu vojsku. Živi od poljoprivrede u Ovčarima.

- **Junuz Komandant**, penzionisan u činu kapetana. Vlasnik je kafane „Stari asovi" na Ilidži.
- **Dedo Stoper**, umro u Jablanici 1996. godine, u izbjegličkom kampu.
- **Sadžida Dedina**, stigla do majke u Beč, udala se za izbjeglicu Bosanca kriminalca i zajedno s njim poginula u saobraćajnoj nesreći u Austriji 1999. godine.
- **Mara Gazdarica**, vlasnica „Bife Mara" u Donjoj Jablanici.
- **General Jablanički**, penzionisan, obavlja više savjetničkih, državnih poslova.
- **Mlada Voditeljica**, novinar u Jablanici.
- **Seka Hasina**, aktivistica u organizaciji „Žena za ženu".
- **Mili Mostarac**, uposlenik u općini Mostar.
- **Zoran i Ana Mostarac**, žive u Njemačkoj, uz pomoć brata
- **Vlade**, započeli vlastiti biznis.
- **Aljo Slikar**, slika pored Starog mosta, akvarelom, tema je stara mostarska čaršija, slike za turiste, dvije minijature dovoljno novca za jedan dan.
- **Mišo Alkoholičar**, umro 1999. godine. Jedna od najvećih sahrana u Mostaru poslije rata.
- **Tarzo Lasta**, poginuo i pao sa Starim mostom.
- **Naza i Milan**, žive u vikendici u Blagaju. Do kućice su dva plastenika, od kojih egzistiraju.
- **Tetka Izbjeglica**, umrla u Blagaju 1997. godine.
- **Turhan Šejh**, sa porodicom se odselio i živi u Turskoj. Moli se Bogu i uživa u druženju sa unucima.

- **Vlado Nogometaš**, igrao za više klubova, nastupao i za reprezentaciju Hrvatske.
- **Ružica Gospođa**, umrla 2004. godine.
- **Mario Rođak**, vlasnik lanca benzinskih crpki.
- **Tatu Zapovjednik**, osuđen za ratne zločine.
- **Brane Filozof**, po završetku rata našli ga mrtvog u kućici. Zvanično u smrtnom listu upisano je da je izvršio samoubistvo.
- **Zlatko, Amir, Jadran i Zijo**, razmijenjeni i deportovani u „treće zemlje".
- **Matošević Sudac**, u mirovini, nastanjen u Zagrebu.
- **Ivan Kamiondžija**, vlasnik hotela „Uvala" na Hvaru.
- **Fata Čistačica**, profesionalizacijom vojske postala tehnološki višak, živi od milostinje u Podorašcu.
- **Salihamidžić Major**, general, visoki dužnosnik u Ministarstvu odbrane.
- **Sutko Lola**, zaposlen kao vozač u poduzeću koje je u stečaju, Mostar.
- **Mehica Brašno**, odležao šest mjeseci zatvora zbog krađe 25 kg brašna. Živi u Konjicu.
- **Bajro Tamić**, odselio sa porodicom i živi u Australiji.
- **Supruga Lekina**, sada višestruka nana. Kao udovica, dobila penziju, a školovanje kćerki Selvedine, Sanele i Selme omogućio je nepoznati donator iz Amerike. Samo na uplatnicama ime Ted Selly. Od tada su dvije djevojke završile fakultete i udale se, a najmlađa Selma diplomira. Uplate još uvijek dolaze. Od poduzeća su dobili stan u Konjicu. Od prve plate

djevojke su babi postavili nišane na groblju, velike kao što je i on bio.

- **Emina i Rabija**, nastavile školovanje i udale se u Mostaru. Stanuju u istom ulazu, stan do stana. Emina još uvijek, kad želje zamišlja, poželi da vidi Tvrtka.
- **Tale Šef**, penzioner, živi u Konjicu.
- **Semiz Komandir**, posjeduje malu pilanu u Ovčarima.
- **Omerica Taletov**, radi kao autoprevoznik u Konjicu. Oženio se sa Bjelašnice.
- **Rašid Lukomirlić**, umro na bratovim rukama 2000. godine.
- **Rasim Lukomirlić**, umro na dan bratove dženaze, pa je hodža ostao dan duže, da ih zajedno sahrane.
- **Mišel Narednik**, radi kao tjelohranitelj na Azurnoj obali.
- **Danilo Legionar**, nema nikakvih informacija o njemu.
- **Hajro Mangup**, vlasnik dvije prodavnice u Mostaru, oženio se Eminom.
- **Brada Švabo Prevarant**, a Meho mu ime. Više ne vozi, jer nikad ni vozačku nije imao. Živi u Hrasnici i gleda ko će mu piće platiti.
- **Nafe Fočak**, živi negdje u Americi gdje žive Indijanci, s njima švercuje i trguje.

Vrijednost briljantnog književnog poduhvata Mirsada Pašovića osigurava njegovom djelu prohodnost, čitljivost i zanimljivost kakvu ne postižu ni najistaknutiji naši književni savremenici!

Prvoklasna književnost!

A. Sidran

Sarajevo, marta 2017. godine

Vrijednost briljantnog poduhvata Mirsada Pašovića osigurava njegovom djelu prohodnost, čitljivost i zanimljivost kakvu ne postižu ni najistaknutiji naši književni savremenici!

Prvoklasna književnost!
Akademik Avdo Sidran
Sarajevo, mart 2017.

ŠAHINPAŠIĆ

ISBN 978-9958-41-724-5